

Verenia

JOSIP KOSOR

MIRIS ZEMLJE I MORA

PREDRATNE PRIPOVIJESTI

ZAGREB 1925.

REDOVNO IZDANJE MATICE HRVATSKE ZA GODINU 1923.

ŽIVOT U RAVNICI.

Divno nebo se razgali, razvedri i ravan oživi neobično. U predvečerje, na sjajno rumenom obzorju, koje bijaše već mnogo dana tmurno i oblačno, ukaže se dug niz kontura putujućih kućica, koje su povlačili konji.

Radnici dugo napinjahu oči, dok jedan ne zaklikta pod topolom:

— Kumovi, kumovi, Cigani čergaši!

Josip podigne glavu i pogleda niz ravan.

— Gospode, hvala ti, da vidim jedamput slobodne ljude! O, moje milo pleme cigansko!

Marko ga upita, jesu li to kumovi, koji vode medvjede, majmune, i koji dube korita!

— O ne, ovo su dugokosi, čupavi kotlari!

Josip se nalakti i kao prikovan gledaše samo u stepu, gdje se vukao taman vijenac čergi, obasjan sunčanim blijescima. U njegovu srcu rađala se neka daleka jaka čežnja, da se posvema od rada oslobodi i pristane u rod ciganski; da odnekle smogne duga kola prostrana, sa dva konja vrana, što s bajnom grivom dižu glave, kad ih drže vješte ruke u napetim uzdama, i tako poteče niz ravan, niz rodnu slavonsku ravnicu.... Žarka mu mašta nabuja praćena bolju i on poželi garavu ženu ciganskog tipa sa spuštenom kosom, stasitu, rumenih jagodica, tankih obrva, s očima krupnim, tamnim i vječno sjajnim, što pale kao dva crna sunca zaluđujući pamet i srce. Sve on to poželi zažarenih obraza, žarkih očiju i od same čežnje smota se kao kruti luk pod topolom.

Ponad ravni plamtjelo nebo... Posve svodoliko kružile su ružičaste crte dugo željenog sunca oko kubeta božjeg, bacajući oštar odsjev. Krvlju napojeni oblačci puzali nježno uzduhom pijući svijetlo i toplinu. S druge strane

mrskali se i vijali plavetni, smaragdni, crveni i narančasti oblaci, na rubovima opšiveni žeženim grimizom i slagali se u čarobnu, velebnu zavjesu, koja će prekriti nebo iza sunca.

Kumovi se primicahu a u radnicima rasla znatiželja; u nekih oživješe oči, da gledaju nešto novo, što dušu oživljuje.

Kad se ljubičasti mračak spustio dublje, petnaest je čergaških kola pristalo na čistinu blizu hrašća, a nešto podalje kanala ozvanjajući životom i klikom.

Josip i besposlena grupa pođu im u susret.

Sa visokih kola slazile krasne stasite žene i zdrava crnomanjasta djeca, a kumovi, koji iđahu uz konje, umah stadoše skidati duge motke, da penju šatore.

Djeca bijahu većinom bosa, a žene u visokim čizmama i šarenim suknjama; niz pleći vijale im se vlasi isnod marama, složenih u zvjezdovit oblik. Imađahu rumena lica pravilno i fino crtana sa krupnim, tamnim očima; iz njedara im virile garave i zamamne dojke, između rumenih usnica padao bijel bljesak zubi po stepi.

Muškarci su imali na nogama također čizme do koljena, a obučeni su bili u teške kapute s velikim ukrasnim srebrnim pucetima. Nose kosu kao i žene niz pleći, a svi imaju oči jarke, razbludne i smione . . . kao u orlova.

Kad im se garava djeca domogoše tla, umah se pohvataše za ruke i stadoše plesati kličući kao poletarci, kad iskoče prvi put iz gnijezda.

Zatim pritrči od kola jedna ciganska cura i zaplesa do njih. U nje bijahu noge nage do koljena. Jednom rukom drži kraj suknje, a drugu podigla u zrak i hita se u visokim poskocima kao da polijeće. Zdravo joj grlo samo klikće nekim divljim glasom.

— Haj, haj, hopa hopa, aso devla!

Uza to plešće rukama i dotiče se dlanom tabana . . .

Ciganke se iskupile sa strane i gledaju je smijući se rumenim usnama i bisernim zubima.

Cigani se ogledaju po ravnici, i u jakim zamasima zabadaju vitko koplje u zemlju, a po tom ga zasvođuju začađenom prtenom tkaninom.

Josip i njegova hrpa nađu se kod njih.

— Pomozi Bog, kumovi!

— Bog pomogo, brate, — odzdravljuju oni veseli i nasmijani.

— Šta je novo?

— Baš ništa, nego da je sutra novi dan, — uzvrati jedan neobično dugih tamnih vlasi.

— Oćete li ovdje dugo ostati?

— Ne znamo; kako nam se svidi. Ti znaš, da smo mi tice!

Jedna Ciganka, baba, pritrča Josipu kartama u ruci.

— Ajde dušo, da ti vračam; daj metni babi sekser na biljegu!

Ciganka ispruži ruku.

Josip se nasmije:

— Na, ne ću da mi ti vračaš, stara si.

— Da koja će? — i grnu k njemu čitavo jato mladih Ciganki.

Josip zaustavi oči zapanjeno na jednoj, koja bijaše još ljepša, nego ona koju je poželio u čežnji pod topolom.

— Ona, ona neka mi vrača! — poklikne on i pokaže prstom.

Preda nj pohiti ciganka mlada kao proljeće, tuckajući čizmicama kljunastim i sarama rozanim. Odmah izvadi karte iz džepa od suknje.

Bijaše uzrasna, vitka, u plećima malko pognuta kao divlja palma kad je vjetar savije. Lice joj se smije osvijetljeno tamnom mjesečinom iz krupnih dubokih očiju. Na licu joj iz puti garavila probila svježa rumen, kao rani pramen zore kroz zadnji sumrak.

Grudi joj nabrekle crtajući kroz maramu konture dvaju garavih golubova . . . .

— Kako ti je ime? — upita Josip i oči mu se odmah zažarile a srce nemirno stalo tući.

— Pava! — zaječi njezin glas kao zvono i jednaki krasni bijeli zubi zabljesnuše joj na jakom prorezu usana. Kad joj Josip uoči zube, pože, da ga ugrize njima za grlo.

Pava ne mogaše mirovati, nego neprestano tuckaše peticama uvijajući se sva, da joj je suknja šumila kao pjena.

— Daj sekser na biljegu, da ti vračam!

Josip se maši u džep pa izvadi tri seksera.

Da je imao dukata, bio bi joj dao na garavi dlan!

Grupa njegova upusti se s Ciganka ma i Ciganima u šalu i razgovor, a on povede Pavu podalje na posivjelu ledinu pod jedno drvo, na kojem je nešto lišća treperilo.

Josip zgrnu rukom hrpu lišća pod deblo i sjedne tu s Pavom.

On se priljubi uza nju tako ravno i blizu, da vjetar između njih ne bi mogao propuhnuti.

Pavine čizme zarinu se u lišće, ona se savije u plećima i stane bacati karte na krilo.

Josip se podnimio na ruku i gleda joj neprestano u oči — on karata ni ne vidi.

Ona gataše okrenuvši žensku figuru:

— »Oženit ćeš se i biti sretan. Žena će ti biti lijepa i petnaestero djece ćete izroditi.«

Pava se nasmije i lukavo pogleda Josipa ispod oka.

On se prene, ovije joj ruku oko stasa i spoji svoj jaki zvuk smijeha s njezinim tankim, srebrnim ...

— Ne diraj u Ciganku, Šokče! — šapne ona.

Pava prevrne drugu kartu:

— »Žena će ti donijeti mnogo blaga, u srebru i žutome zlatu« ...

— Ala ti lažeš slatko, milo! Divno lažeš ... — zajeca Josip.

— Ne lažem, sunca mi!

Zatim je prevrnula još nekoliko karata svojim gipkim prstima gatajući koješta veoma poetično, puna divlje fantazije.

Josip je rado slušaše, godio mu je neobično njezin glas i njezina blizina. Medjutim se ona i zaboravila oteti iz njegovih ruku zabavljena gatanjem.

Vjetrić puše, sva se ravan plavi u sutonu, a ona još karte baca.

Kad hoće da se digne i pođe, Josip joj iznova meće sekser na dlan ... Ta nek mu vrača kroz cio život!

U plavom sutonu vide se Cigani, kako se bave oko šatorova dižući ih sve više i više.

Neki se već slobodno viju u uzduhu i djeca skaču oko njih.

Grupa, koja se razgovarala sa Ciganima, pogledava kroz sumrak pod deblo, no Josip im odmahuje rukom, da ga ne čekaju.

Na zapadu gasnu traci, a za njima se laki oblačići splinjuju u tanak zagrljaj. Oko kanala vide se radnici, kako puzaju kao sjene.

Zrak potamnjuje sve jače, ubrzo će proplanuti zvijezde.

Lijepa Ciganka hoće da se digne ispod debla, ali Josip je ne pušta.

— Pa dosta sam ti vračala.

— Jesi ... al' si mene uvračala ....

Listak po listak kruni se i padajući na njih nešto šapuće.

Ona se zacrvenila.

— Šta 'oćeš od mene?

— Budi moja ....

— Tvoja? — A moja čerga?

— Ako 'oćeš, ja ću s tobom pod čergu! ...

Ona se nasmije iz punih grudi:

— Zar bi ti htio Ciganku?

— Tebe bih ....

Ona se iznova nasmije, uzbuđeno, podrhtavajući u čitavom tijelu.

— Pa kuda bi ti sa mnom?

— Svuda, kud ti srce 'oće!

Pava se trgne, da mu se otme, ali je on držaše poklečke čvrsto u rukama.

— Pusti, pusti ....

Josip je obujmi i silomice pritisnu strastan cjelov na njezine vrele usne ...

Pava se uvijaše u njegovu naručaju kao vitka košuta, otimljući lice.

— Cjelov, daj cjelov! — klicaše on zasopljen.

Ona je samo treperila, a na usnama gorio joj divlji rumen smiješak i uzdržavani cjelov.

On je ludovao, a njoj je bilo u nagonu da se igra s njim.

— Cjelov, cjelov, usta, usta! — klicaše on sveudilj pijan od uzbuđene krvi...

Vjetar zašumi lišćem, pirne u njezinu suknju, da je zalepršala u zraku, a onda strugne mimo njihovih zažarenih lica.

Josipu se ovjesila glava, misao mu se na čas ustavila.

Pava se ne mogaše više uzdržati. Htjede mu nešto reći, a ne može, oči joj se u očnicama prevrnuše i iz njih zasinu najžarči blijesak. Duge vitke ruke ovije mu oko krepka stasa i pritisnu ga silno na svoje nabujale, uznemirene grudi... Josipova glava zarone u svileni snop Pavinih bujnih vlasi i tu, pod tom svilom, nađoše im se usne i srastoše u žarke, omamne, divlje cjelove!... O živote!

Oboje gršću u vrelom, jakom zagrljaju kao svezani nekom višom silom života, a ponad njih na čadoru svemira niču zvijezde mile i trepetljive...

I tu zaboravlja Josip na život, a Pava na svoje pleme cigansko!

I miluju se tako svim jakim u strasti planutim ćutilima, slast milote toči im se u krv, a oko njih i ponad njih šumi glazba uz pratnju cjelova.

— Pava, oj Pava! — prodire glas kroz sumrak.

Ona se trže.

Josip se budi kao iz beskrajna sna.

— Tko je?

— Mati me zove.

Dignu se i pođu.

On je vodi ispod ruke. Blaženo nakrivio kapu kao nekoć na divanima, kad se skitao po mjesečini.

— Oćeš biti moja?

— Tvoja, tvoja i tvoja!

— Oćeš pred oltar?

— Ne ću!

Ona zaokruži rukom po stepi, šumi i beskrajnoj daljini:

— Samo ovuda, ovuda!...

On je podignu jakim rukama na grudi i kliknu:

— To i moje srce hoće!

Onda ona zakvači prstom o prst:

— Toga ne ću!

— Okova?

— Da....

Josip joj se zali pogledom u tamne oči, kao da htjede prodrijeti u njezinu dušu, a onda se saže i poljubi je u zjene: pristaje na sve.

I stupiše pred čadorove.

Pred njima buktjele vatre, a rumeni odsijevi lepršahu na čađavom platnu; oko njih sjatila se ciganska svojta. Dva mlada Ciganina posadili žene na koljena i ljuljakaju ih u snove, a one im sklonule glave na pleći, podmetnule ruke pod lica i žmirkaju i sanjare tanko ožarene...

Kod druge vatre pastariji Ciganin razgovara sa ženom. Ona sjela, podvila noge poda se i plete čarapu; uza nju se stislo i udarilo u brbljanje troje djece.

Kod treće vatre nekoliko majstora, kotlara, žustri u poslu. Dvojica ogledaju šuplje kotlove, a ostali vade razbijeljeni bakar iz vatre, stavljaju ga na nakovanj i mlate željeznim batima da se rađaju reski zvuci s dalekom jekom.

A neki njihov mlad jahač istodobno zaigrao konja za čadorima niz ravan te polijeće kao hitrokrila lastavica. Vrani viloviti konj, dugorep, ispružio vrat i lepršajući grivom brza nogama ispod mjesečinom osrebrena neba, a Cigo kruto smotao mu se u plećima i rekao bi razbješnjeli kentaur vratolomno siječe daljinu.

Josip povede Pavu k vatri, gdje su sjedjeli njezini sa ostalim Ciganima. Nazove dobru večer.

Cigani ljubopitno promatrahu nadošli par, koji se držao kao vjenčani ispod ruke, dok neki udivljeni ne pokliknu kroza smijeh:

— Ta što je to?

Mati i otac Pavini zanijemili gledajući svoju kćer sa Šokcem ispod ruke.

No stvar se brzo razjasnila.

Pava na sva pitanja dade, kao odgovor, Josipu cjelov pred svim Ciganima.

— Šunti Devla, šunti Devla! — kliču Cigani.

— Pavo, Pavo! — uzdišu otac i mati.

— Od danas je on moj! — i ona im svima smiono gleda u oči, kao mlada orlica, koja zna samo svoju volju i slobodu.

— O — o— — o! ....

Otac i mati nekoliko časa krzmaju, rogobore, a zatim prepuštaju sve po volji svojoj kćeri.

Kad ostali kumovi doznaše, sletiše se svi Pavi i Josipu.

— Tako valja, neka i Šokac ženi Ciganku.

— Rakije bi trebalo, rakije! — kliču glasovi.

Jedan ispod čerge, garav i kosat, izleti sa bocom u ruci i prvom nazdravi Josipu. Uvijek je sobom nosio kao melem za ranu.

— Da si zdravo, mladoženjo!

Josip pije; boca ide od ruke do ruke, dok se u rukama jednog kuma ne oglase gusle ...

One zacvile tanko, meko i razbludno draškajući krv i pozivajući noge na ples.

Cigani i Ciganke ne oklijevaju, nego povedu divlje kolo, šireći ga oko čerge uz pjesmu i vrisak, da je grmjela stepa u noći.

Josip se uhvati do Pave i stane vješto preplitati nogama, a ona je goreći u krvi tako poskakivala, da je često tucnula dlanom o peticu svoje čizmice.

Glasovi grla, zvukovi gusala i udarci nogu dugo su ječali u noć, dopirući do radničkih koliba, a radnici, koji bijahu budni, podizali glave i trzali se u čežnji kao lavovi u kavezima .....

* * *

Sutradan se šetao Josip sa Pavom oko kanala vodeći je ispod ruke.

Giovanni mu čestita u hrvatskom i talijanskom jeziku.

Obilazeći oko radnika, koji su kopali, dobacio bi mu koji iz tiha koju riječ, pitajući ga o svatovima. Kad im odgovaraše, pokazujući rukom na Cigane, koji se slobodno na ravnici gibahu, nadglednik sav bijesan skoči i htjede da radnicima zabrani da govore s tim čovjekom.

Nekoliko Cigana dođe iz radoznalosti promatrati kopanje kanala:

— Kume, čuj kume, pogledaj ove ljude, ovi ne smiju govoriti, jer ovaj im brani, — i Josip pokaza na nadglednika. — Pošto biste vi negdje radili, a da pri tom morate pod silu držati jezik zavezan?

— Nema toga zlata, koje bi nas naplatilo!

— Vidiš, ovima drži jezik za zube forinta ...

Jurića, koji je visio nad svojim ašovom, probije u staračke obraze rumen stida. Već je previše vrilo u njegovoj duši. Starac pogleda Cigane i njihove čerge, pozre stepom i nebom i svuda vidje život slobodan i velik, samo ovdje u kanalima stajaše krvav i prikovan pod stopom jednog tiranina .... Starcu se sažali gorko.

Iza minute on zadršće i poviče:

— Baš se više ne može podnijeti, ljudi, moramo čuvati obraz!

Kroz redove radnika proteče žamor, kao da se pronio živi roj pčela.

Nadglednik pođe starome, hrtasto pognutih leđa.

— Tebi sam ja davno nazdravio čašu, al' čekao sam na ljući mraz .... no sad gubi se! ...

— Bezdušniče! — povikne stari sav uzrujan, a onda, iskočivši iz kanala, okrene se radnicima:

— Kukavica je i rđa, 'ko se još prihvati ašova!

— Ali će doći drugi, koji će se još gore od nas prignuti.

— Ne će, ne će, — rekne Josip, — mi ćemo tu čekati, i tkogod dođe, odgovorit ćemo ga od jarma i samara .... Pokažite, da ste ljudi, budite složni.

Stari Jurić koraca kanalima — i grlo mu se jarosno razdaje:

— Čovjek ne smije biti rob. Po božjem zakonu roblja nema!

Radništvo se uskoleba i stane se gibati kao usplahirena pusta masa, kričeći i buneći se.

Sve jedan po jedan izmili iz kanala ispružajući ruke od srdžbe, dok se ne zbiše u gomilu pod topolom, kao tamni olujni oblaci.

Nadglednika zahvati tjeskoba i kosa mu se naježuri; po licu ga oblije boja plijesni.

— Idem ja, pa ću vam dovesti druge svatove u goste, — kričaše on izdaleka na prekide. I nagnu se prednjim tijelom na stazu, koja je vodila k selu; krene sa silnom požudom, da što prije zamota leđa daljinom.

Kad se nešto ohrabrio i primirio, premišljavaše poljem, kako će dozvati u pomoć oružanu silu, a da bi ukrotio ovu bagažu. Čudom se čudio, što mu se moglo dogoditi, da mu netko, tko kopa zemlju, uskrati poslušnost, njemu, pred kojim je drhtala kompanija. On pomisli, kako su svi reglamani i kazneni zakoni, što ih on pozna, preblagi, i jače potrči obazirući se prema kanalima.

Radnici odahnuše pod topolom, kao da skinuše tešku moru sa sebe. No ipak ona vječita, ropska misao o hljeb, mnogome se motala po glavi.

— Goloruki ostasmo, jadna nam mati bila!

— U mene nema nego dvije forinte!

— U mene cigla jedna!

— Bez groša sam, bez groša! — pa izvlači iz starih čakšira poderani džep.

— Na stranu s tim, govorite o nečem pametnijem! — dižu se hrabri glasovi.

Tako se pronosili njihovi glasovi po hladnom bešćutnom zraku.

Sa teškon neizvjesnošću i zlopakom slutnjom iščekivahu pod topolom.

Zaista mnogi se opravdano pobojavaju ostati bez rada u ovo jesenje doba. Deputat im je istekao, i ako posve prekinu s gospodom, mnogi će otputovati odavle prazna želuca. Stotinu ih misli salijeće i ne da im mira. Obaziru se na sve strane, od muke zapuše lule. Kušaju da se našale, al' ne ide.... Jurić se ispravio pa žmirka prema selu, ne će li koga ugledati, Mitrović se zavalio u kolibu, a Giovanni omata noge nekim krpama, prsti mu se smrznuše. Josip obujmio svoju Pavu oko stasa te lutaju oko čergi.

Malo se porazgovore sa Ciganima, a onda se upute šumi. Iščezavaju u polju kao da plivaju u zraku, a mati Pavina, već posjedjela žena, stoji kod čerge, nadnosi ruku nad oči i gleda za njima toplim pogledom. Stara ciganka

spominje se, koliko je promijenila muževa i ne čudi se kćeri svojoj, da je ogrlila Šokca!....

.... Oživljuju joj stare uspomene....

Nekoliko Cigana izađe ispod čađavog krova sa kotlovima na ruci i s dugim štapovima, da krenu u selo na pazar. Uza svakoga pristaje žena, koja ga svuda prati kao anđeo čuvar. Njihove divlje riječi šume niz stepu kao svjež potok stapajući se s lahorom... Ostali Cigani u poslu su oko kotlova.

Nebo je modro razgaljeno, sunce ga mirno opšetava ponad crvene šume, lomeći žute trake o deblja kao mehko zlaćano pruće.

Josip i Pava zašli zagrljeni dublje u šumu....

Pod jednim deblom, gdje su čuli oštar šum lišća, stadoše da osluškuju. Najednom izroni iz grma tanka košuta. Ispruži gipki vrat i pogleda ih svojim plahim, baršunastim očima, a onda se natisne u divlji bijeg skačući između gustog šiblja. Pavi zaigraju oči; osjetivši u nogama nemir, nenadano se trgne iz Josipova zagrljaja i s nekim neobuzdanim plamom poleti za krotkom zvijerkom.

Josip se začudi, a onda proslijedi za njom u trku, da mu se ne izgubi s očiju.

Kad se sva zasopila, teško dišući stade.

On joj pritrči sa smiješkom na licu:

— Što to radiš?

Ona mu se privije na grudi i pogleda ga svojim tamnim očima, u kojima je gorjela divlja požuda...

— Htjela sam da je uhvatim! — klikne ona.

Josip je gledaše u čudu.

— Jesi luda, kako bi ti košutu uhvatila?

— Želja me spopala makar da trčim za njom...

Lišće se krunilo, oni lutahu kroz jesen...

Poslije podne prenuli se radnici iz mučaljiva očekivanja. Ugledaju, kako preko polja krstari ona goloruka radnička četa, što se prije neki dan pozdravljala s njima na kanalima. Na njihovo veće čudo pred njima stupao nadglednik dugim koracima, praćen sa dva općinska pandura, koji se rukama oslanjahu na sablje.

Kad su se hrpe našle blizu, jedva da koji koga pozdravi. Besposlena hrpa dolazila je nekud s gladnim očima, a Jurićeva očekivaše je mrko.

Nadglednik bijaše ozbiljan, strog, premda mu je iz očiju virio pakostan smijeh.

On stane manevrirati baš kao što se to čini u vojsci, vičući zapovjedničkim glasom:

— Vi ćete dobiti svoje krajcere i marš! — te pokaza rukom, kamo se imaju izgubiti, — a vi drugi spustite se u kanale i naprijed!

Među hrpom Jurićevom nasta komešanje.

Protivne grupe upuste se u razgovor:

— Zar ste došli ovamo, da se koljemo?

— To nije bratski!

— Ljudi moji, ne srdite se, mi nismo došli, da se svađamo, nego da radimo!

— Al' time otimate nama kruh iz ruku!

— O, vi ste i previše radili, među nama ima gladnih...

To su bili mračni glasovi.

Nadglednik je tr'o ruke smijući se; godilo mu je slušati borbu i otimanje radnika.

— Vi samo stoga gladujete, jer ste robovi tuđi i svoji; svatko vas mlati nogom kao stoku... Ne pristajte i tkogod dođe, neka ne pristane, pa ćete vidjeti, šta je radnik i rad, kako mu je cijena velika, — zboraše Josip.

— Zabranite onome nitkovu da govori, — pozove nadglednik pandura.

— Huljo! — ne nazivaj me nitkovom! — užesti se Josip.

Pandur mu pristupi i htjede da ga primi za ruku, no on mu se istrže.

Stari Jurić uspravi se na nogama što mogaše bolje i povika nadošloj četi:

— Nepošteno bi bilo, da vi nas potkopavate, a sami sebe mećete u ropstvo... Kod njega ne ćete smjeti ni govoriti; on je to i nama branio.

— Al' ja več dva dana ništa okusio nisam, — uzvrati mu neki cvileći glas iz grupe.

Nadglednik zapali na staroga pogled i zovne oba pandura u pomoć:

— Svežite staroga magarca čime, taj mi je na glavu sjeo!

Stari sav zakoleba ranjen u dušu:

— Zar me tako nazivlješ, psino pogospođena, mene stara čovjeka?

Nadglednik skoči i udari ga po glavi.

Neka munjevita srs projuri kroz radnike.

Stari zajauče kao lav, kad osjeti u tijelu strelicu. On ispruži ruke i nasrne na nadglednika.

Radnici se svi nehotice zbiju u hrpu i teško, mučke gledahu borbu staroga sa nadglednikom. Neki, koji su voljeli staroga, gurili se u plećima, osjećajući vrelo talasanje u grudima. Oni stajahu sada kao valovi Save pred poplavom, koji, dugo stišavani, ruše jaki nasip i poteku bezglavo... Spomenuše se svojih pretrpljenih muka i svi im osjećaji napnu se u srdžbu, tražeći divljega izlijeva.

Neki mladi Ličanin, koji nije mogao živim okom gledati nadglednika, skoči razjaren i otme staroga iz ruku njegovih, a sam jednim udarcem tvrde šake sruši napadača na zemlju.

Dvojica-trojica posrnu za njim baš kao prvi valovi, a onda se micahu sve novi i noviji, dok u svima ne zahropi nešto užasno i razorno kao u buri, i svi poput bijesnog divljeg elementa stisnutim šakama i škripeći zubima skoče na svoju žrtvu...

Poljem se orio olujni vrisak potresajući uzduh, a na onom mjestu, gdje je nadglednik pao, gomilala se visoka piramida ljudskih tjelesa od radnika, koji su poklečke i stoječke u gusto i zbijeno grčili žuljeve, krupne šake i zapaljenih očiju i obraza tamno stremili, osjećajući maglicu poluludila u moždanima.

I oni radnici od nadošle grupe, koje je nadglednik sobom doveo, zahvaćeni nemirom letjeli su k piramidi s mrenom na očima, da biju, more i da ugroze tu sliku.

Oba pandura obezglavljena strahom poteku poljem bez kapa, držeći čvrsto sablje u ruci.

Kad se ljudska bura slegla, kad su bijesni radnici pustili svoju žrtvu, vidjela se na okrvavljenom komadu zemlje bijedno ispružena i iznakažena lješina nadglednikova. Ona počivaše mirno na suncu, kao da nikad prije nije dala glasa od sebe.

Radnike zahvati nemirna tjeskoba.

Jedan progovori:

— Braćo, ovdje je oskvrnjena zemlja ljudskom krvi, i nama nema više mjesta tu.

Zatim se svi porasipaše preko ravnice, kao uzbuđen mravinjak, svaki za se pognuto i tužno sa svojom tamnom osamnom sjenom.... Neki se obazirahu zaprepašteno kanalima i uskorivahu nesigurne korake.

Jurić dođe u šumu i stade premišljavati pod jednim hrastom.

U glavi mu se vrtilo, ispod nabranih vjeđa stale mu kapati teške, mutne, životne suze... On ih ne brisaše puštajući, neka teku, kao što mu je sav život mutno i kukavno protekao.

Pred njim se vijugale dvije staze i on se brzo odluči, kojom će. Kao pokajnik trže nogom na stazu, koja vodi u mjesto kaznenoga suda.

Ode da prijavi, da je on na prvi udarac odvratio udarcem. Neka ga prije groba iza sviju nesreća okruni tamnica... Tamo, eto oživotvorit će se njegova sanja.

A stepa osta pusta, tiha i žalobna, kao da se sva zastrla korotom posmrtnom.

Posvuda pade tišina, sve obuze podmukla šutnja, samo se kadikad, kroz daljinu, razliježu oštri, reski udarci, daleke, divlje, čeznutljive melodije, opisujući trku vilovitih konja, visoki polet smionih ptica i strasno zavijanje vjetra...

To pod razapetim čadorima uz vatre cigani, kotlari, kuju svijetli bakar i iz punih grudi pjevaju svoju pjesan slobode!

USRED ADRIJE.

Kuće im stajahu jedna uz drugu gledajući oknima toplo i sa puno nade na vječno uzrujanu pučinu, dok su neka okna s leđa bila okrenuta prema sanjarskom tamno zamišljenom gaju čempresa. Povrh kuća čitavog mjesta uspinjala se gora, mjestimice teška, gromadna, prijetećke, mjestimice otvarajući blago grudi svojih toplih sunčanih uvala, koje su mamile na proplanke, litice, strmine i sve više na vrleti i urvine, gdje se je djeci često pričinjalo u času, dok bi zapadni odraz bliještio polivenom krvi i rasparanim grimizom, kao da je tu uprijestoljeno zlatno plamteće ognjište sunca. Umah podno kuća sterala se obala posuta pijeskom i šljunkom, a podalje van varoši stršile su pećine, vječno izgrizane slanim, masnim morem, i u času jugovine ili bure roptilo je more neobično, divlje, muklim stravičnim glasovima prazvjeri u njihovim šupljinama. A pô ure daleko barkom od otoka, stajao je usred mora samotni otok, koji se strogo, veličajno u nekom kipećem zanosu dizao posred mora prkoseći njegovim, crnim ponorima snagom svoga ustroja i lebdećim, u eter blago zavijenim vršcima... Samotni otok činio se vazda kao mjesto čežnja, na kojem se duše živih i mrtvih u slatkoj samoći zamorene od ljeta, bure, sunca i mora odmaraju.

To je bio po prilici svijet djetinjstva Ivana Raškovića i Mine (Domine) Zlatanić. Tu su rasli i odrasli njihovi roditelji, tu su rasli i odrasli oni, tu na zlatnom pijesku, na pećini uz galeba, u vrtu uz lozu i rogač, na planini uz smilje i kadulje, uz bor i smreku, a nada sve na modrom valu, na gordim prsima mora, koje im je postojano šumilo u uho pjesmu sladogorku postanka i umiranja...

Čim su Ivan i Mina dorasli do prve svijesti, počutjeli su

teško u svojoj nedužnosti, da će im more biti sve: otac, majka, vječna igračka i crni usud...

Roditelji Ivanovi, Marko i Stana Rašković bili su jedna od najradosnijih i najčestitijih obitelji na otoku.

Marko Rašković, ribar i vinogradar bio je zapravo zemlji krt, a moru galeb. U vrijeme ribarskog »mraka«, nije bilo noći, da ne bi prokušani kapetan sa svojom ribarskom družinom oteo moru po najlošijoj sreći deset-dvadeset barila ribe, a jednog jutra, dok je cvala zora posred misirne gore, ugledala je »rana«, kako kapetan Marko Rašković, kao galeb sa srdelom u kljunu, leti morem na čelu svoje ribarske fregate, u čijoj utrobi se krilo sto barila ribe što je iznosilo, ni manje ni više, do milijun srdela. Kad je sretni kapetan stigao u luku i dojavio lovinu nazočnima, puče glas o njegovoj sreći po otoku i za pet časa zgrnuli su se svi otočani oko njega i zinuli široko na nj i na ribe, koje su njegova momčad izručivala u košare, da ih nose u tvornice za prigotavljanje. Taj puta omastio je iskusni ribar muški, valjano, brk i bradu. — A u bačvama mu je mirisalo staro i mlado vino...

Žena Markova Stana bila je Marku sve: i žena i majka. Skočila bi za nj u vatru ili u more. A svoje miljenče, jedinca Ivana pazili su sretni roditelji kao zjenicu oka u glavi. Njemu je patrio svaki njihov dah i dašak, svaka misao i svaki kret ruke. Kad bi se Stana s teškom motikom u ruci grbila oko loze i čvrstim udarom drobila grudu u znoju lica, doviknula bi joj koja susjeda preko ograde iz svoga vinograda ili bašte:

»Ma šijora, ma nije vam potrebe truditi se i mučiti se; ma šijora, što ne nađete težaka trudbenika, šijora?«

Stana bi je pogledala upitno:

— Šijora?

A susjeda bi ponovila:

— Ma što ne nađete što težaka trudbenika?

Našto bi Stana razmahala pleći kao granu vjetar i gruhnula briđe, ljuće motikom o grudu:

— Imam ja šijora, sina!

Ne zna se, tko je bio radosniji i tko je više u kuću priticao: Marko ili Stana. Ne zna se tko je bio od njih tvrđi

i škrtiji nečuvenom škrtošću otočana, a sve u hlepnji, da bude i ostane što više njihovu djetetu. Osim toga, patio ih je strah, kao i sve otočane, da će nadoći gladne godine, da će usahnuti loza, izdati zemlja i u moru nestati ribe. Kad bi se na ribi poveo govor o ribolovu među onim čvrstim, opaljenim od bure, sunca i soli ribarima i oni potonuli u nagovještanje, da bi moglo ponestati ribe, da bi riba mogla uzeti drugi »punat« prema Italiji, Marko bi problijedio i premro i zavapio kao prema božanstvu, gluhim teškim uzdisajem prema moru: »Ne ostavi nas!« Jednako ako bi se poveo govor o lozi i perenospori, premrla bi u Marku duša i zacviljela: »Sačuvaj nas kuge, glada i perenospore!«

— No šijor Marko, — rekao bi koji pusti, manje od Marka strašljivi ribar, ako nas nepogoda udre po glavi, što ćemo?

— I joj! zastenjao bi Marko, ne dô Bog i majka Božija visovačka. I joj, svi smo ljuti siromasi, nemamo što izist, i joj!...

Značajno je, da su se svi otočani i u najblagoslovenijim godinama, kad bi se danomice iz mora, iz neiscrpivog, zgrtala riba po bezbroj barila i kad bi iznemogli vinogradi od presilnog mirisnog ploda, tužili, da nemaju što izist i uzdisali »i joj!«, izgledalo je kao da su htjeli ostati vječno čedni pred licem Providi; i da se očuvaju od zavisti stranog svijeta, koji je »zubački« gledao na njihovo blagostanje. U opće čitavim otokom, po krvi otočana prelijevao se vječni neki ledeni mistični strah pred Providi, morem, zemljom i stranim svijetom. Slano, debelo, grivasto more bilo je o pješčane gorovite i klisuraste obale zastrašljivom silom, a po noći, iz ponora daljine, u mraku, rukalo je glasovima, koji zaustavljaju dah i lede srce u čovjeku. »O more, more, strahotna silo i miloto, oče i dušmanine!« — strujilo bi ledeno po dušama otočana. Čitavi plodni blagosloveni otok ležao je usred adrijanskog mora nadajući misao i sliku, kao da tu počiva nejako čedo u rukama gorde, velike pomatere, koja teško hrče i kipi grudima i bojazan mori misao, da će svaki njezin kret, kad se probudi, zdrobiti nejako nedužno čedo...

»O more, more, strahotna silo i miloto, oče i dušmanine!« — strujilo bi ledeno i sve ledenije po krvi i dušama otočana; sve grčevitije stiskale bi se pjesti u snu, sve bučnije postajalo bi njihovo disanje i u svojim preslatkim, dubokim pomorskim snovima lutali bi oni morem, borili se s valovima i burom u svojim sitnim, uskolebanim barkama... More je tako velikom silom i prisućem svoje neizmjerne velike duše stezalo prsi i misao i ćut po otoku, da se je čovjek ćutio rob i sužanj mora, ne mogući da misli osim mislima mora... Stoga su većinom otočani davali dojam ograničenosti, »grivaste divljosti«, nestalnosti, vječne uskolebanosti u ćudi. Njihova je misao bila sitna, neznatna, jezik prema jeziku gorštaka siromašan do samilosti; nu maštanje i praktična dobitljivost i energija velika i beskrajna... Bolesna, slana i bljutava jugovina hromila je njihove mišice, uzimala živce i punila duše malodušjem, sve dok ne bi s azurnog obzora iz čeznutljive daljine dunuo milosni maistral božjim dahom i napunio ih gordom snagom i pozivima za sveosvajanjem...

Kako su god Marko i Stana Rašković prema izvanjskom svijetu bili tvrdi i škrti, »ne bi dali bogu štapa, da ubije vraga«, prema svome jedincu bili su rasipni i neograničeni u nutkanju i pìtanju.

— Oćeš, mali, pure i mlika? — pita mama.

— Ne ću, mòmâ, ni pure ni mlika! — otimlje se sin namrštenim licem.

— Da šta ćeš, dušo!

— Ne ću, ništa, mòmâ.

— I joj, ne će ništa, i joj! ne će ništa — zavapi majka i zalama rukama. A šta ti je, dušo, šta ti je, da ti nije šta?

— Nije mi ništa, mòmâ!

— Nije ti ništa! Šta ti je?

— Prijî sam se ribom, mòmâ!

— A izi, prigrizi još štogod, mili moj, izi još štogod. Izi, dušo, još bokun prsuta i popi bicerin vina.

— Ne mogu, mòmâ, prijî sam se ribom, boli me drob.

— Ajme meni, boli te drob, iđem odmah po likara.

— Ne idi, mòmâ, po likara nego u podrum po bicerin rakije.

— I joj, ne rakije, nego vina.

— Ne vina, nego ljute rakije, mòmâ!

I tako bi se više puta natezali po čitavu uru sin i majka, sve dok ne bi došao s obale »cako« i primirio ih. U jednako sretnim prilikama rasla i odrasla je Mina Zlatanić. Po značaju i osobinama bila je Mina vrlo srodna svome miljeniku Ivanu. Tek što se Mina ćutjela bliže otoku kao čempres rodnoj zemlji, dok se je po Ivanu melo snatrenje o daljini i moru... Također roditelji Mine, Pero i Domina starija Zlatanić, bili su mnogo slični po značaju Ivanovim roditeljima, Marku i Stani Rašković, tek što su bili otvorena srca i nešto darežljiviji.

Skoro svi otočani ćutjeli su se blisko srodni, jedina je razlika bila da je jedan nešto više jeo i pio ili manje radio nego drugi, ili bio manje škrtiji od drugog.

Kad su sretni roditelji zapazili, da su im se djeca zavoljela, rekoše jedni drugima: »Digo, dica su uvik skupa, uvik se igraju u pisku, na suncu, kao dva galebića, uvik su skupa u valovima kao dvije ribice, digo, nije fajde, digo, dica se vole«.

I što su više dani na otoku od vrška gordih surih gora preko zrcala beskrajne pučine proticali, dani puni svijetla, zlatnih pojasova, ognjenih snopova puni tankog azura, bajoslovnih boja na pučini u veče; dani puni neba i mora mirisa, rada, krvi, života, spola, rađanja, smrti, božanskog kaosa; dani puni bola, milosti i nemilosti, sve više uzgajani usred ovog milja, množili se i osjećaji ljubavi u srcima djece... Po cio dan probavili bi na obali u pijesku igrajući se piljcima. I jedva što bi sunce propeklo jače, svukli bi košuljice i bacili se sa rubova barke naglavce u more... Već sprva, tako rekuć jedva što su pali u vodu, umjeli su da plivaju. Plivanje im je bilo prirođeno kao ribama i galebima... A u petoj godini kad je Ivan osjetio snagu, zgrabio je za veslo, posadio svoju Minku na krmilo i zasjekao slanim, debelim, masnim morem... Za Minku nije bilo veće draži nego, dok bi njezin Ivan veslao, ogledati svoje sitno, puno lišce sa velikim tamnim sjajnim očima u modrom, mehkom uljastom zrcalu mora, ili zarinuti ručicu u vodu i sabirati bisernu šumeću pjenu... U

azurnoj daljini cvalo bi ružično svijetlo mameći djecu na pučinu, galebovi s divljim cvijelom letjeli bi šumno u lukovima ponad njihovih glava, budeći u njima čežnju za visom, daljinom i beskrajem... tako da bi se djeca pijana od čežnje, svijetla i leta galebova vraćala u zagrljaju na obalu... A kad bi ih more zasitilo svojom ljepotom, silom i beskrajem, zavrli bi se u goru pored busena, smilja i kadulje i sanjarili nesvijesne sanje, prateći okom pravcem vrleti i neba, kako orlovi paraju azur krilom i pandžama.

Već za rana zarodi se u Ivanu čežnja za daljinom, koja je van daljine rodnog otoka, potpirujući u njemu s dana u dan krv i snagu... Osim uz svoju miljenicu Minu, pristajao je Ivan, kad je bio poodrastao, rado uz ribare, pomagao im kod veslanja, puštanja mreža u more i iskrcavanja ribe, a najveći užitak bio mu je prisluškivati pustolovnim pričama ribara, koji bi se vraćali iz stranog svijeta, donoseći sobom obilnu zaradu i doživljaje. To bi neobično uspirilo u njemu otočanske strasti za sticanjem. Jedne večeri — tada mu bijaše tek osam godina — reče iza večere, nakon što je skreso nekoliko skuša i ispio tri čaše vina, na udiv svojih roditelja slijedeće:

— Cako, ja bih ti poć u Ameriku!

— Sine, što ti pada na um za ime božje! — usklikne majka, a otac mu se tek osmjehne.

Nato on odvrati majci:

— Idem ja, mòmâ, u Ameriku, da zaslužim novčine.

— Ma oklen ti znaš za Ameriku? — napane ga majka.

— Čujo sam od naši'.

Šijora Stana prekrsti se pet puta od čuda i uteče se vrućom molitvom majki božjoj od Visovca, a i žarko se pomoli svetom Petru i Pavlu. Šijor Marko ispije te večeri bocun vina više, tako da su mu planula lica i dugi ogromni nos, koji je inače sličio patlidžanu, a mali Ivan zagleda se kroz okno u noć i more, koje je podno zida kuće roptilo u klisurama. Vani je bilo tamno i šumno i jedini glas, koji je u osvijetljenu izbu šijora Marka dopirao, bio je glas mora. Šijoru Mariju tjeskobio je taj glas, da su je ledeni trnci prožimali; šijor Marko potonuvši nosom u čašu, smijuljio se na taj glas, a Ivanu je bilo osluškujući more, kao da pije njegovu silu, neobuzdanost i crni lepršavi polet.

Poslije je Ivan saopćivao svoje misli svojoj Minki, što je Minku napunilo brigom i pečali:

— Zar bi me htio ostavit samu? — pitala ona njega svojim sjetnim velikim tamnim očima.

— Pa ne bi ostala sama, kad imaš mòmû i caku.

— Bez tebe ja ostajem sama, — odvraćala ona i pod teretom sjete spuštala glavu k zemlji, našto bi i on potonuo u tužno i teško razmišljanje.

II.

Kad je mladi ribar Ivan bio navršio petnaestu, ne mogahu ga roditelji više obuzdati, da ne pođe u Ameriku. U mladiću bješe nagon za sticanjem toli preoteo mah, da su mu se sve zapreke činile ništave i neznatne, jedino kad bi mu se misli bavile Minkom, lecnuo bi se i poćutio, kako ga njezine velike tamne oči zaklinju i mole, da je ne ostavi. Ivan bi nato, zagrijan čitavom dušom Minke, na čas popustio i sav se prenio u slatko snatrenje sreće i budućnosti sa svojom miljenicom, nu netom što bi taj osjećaj popustio, svladao bi ga kao fatum stari naslijeđeni zanos za dalekim putom po stranom svijetu i za zaradom.

Zalud su mu se otac i majka trudili, da mu taj naum izbiju iz glave, nije im uspjelo. Šijor Marko govorio bi sinu Ivanu:

Nije potribe, sinko, da ideš tamokadne u Ameriku, cako ti je steko dosta bitka, ne boj se, ne ćeš ostat gladan, imat ćeš do smrti što grist i zuljat, nije ti potribe, sinko.

— Ako imamo, cako, nek imamo štogod još više. Nikad nije dosta, cako — govorio Ivan poput kakova odraslog preiskusnog čovjeka.

— Sine moj, jedinče moj, ne ostavi nas. Kad ti odeš, ne ću ja više moć sklopit oka ni po danu ni po noći — jadikovala majka.

— Naviknut ćeš se, mòmâ.

— A onda, sine moj, onda?

— Što mòmâ?

— A onda — zar ti nije žao Minke?

— Minka je moja, moja za uvijek, ona je meni suđena... — prije nego pođem, vjerit ćemo se.

I što su se dani Ivanova odlaska više primicali, to je sve tmurnije postajalo čelo šijora Marka, sve pečalnija duša šijore Stane, a mlada djevojka Minka bješe premrla i zanijemila. Vijest, da će Ivan u Ameriku, pala je na njezinu dušu kao zadnji srditi val na žrtvu mora. Njezin otac i majka, Pero i Domina Zlatanić, bjehu se podali vrlo sjetnim i teškim mislima, gledajući gdje im jedinica vene... Šijor Pero i Šijora Domina tražili su sve više prigodu, da se ozbiljno porazgovore sa šijorom Markom i šijorom Stanom Pašković. Nu zanimivo je, kad bi došli do toga nesuđenog susreta pred crkvom, ili na obali, da bi se oboje Zlatanića postidjeli i ne umjeli prozboriti ni bijele.

— Šijor Marko? — zapentao bi šijor Pero.

— Šijor? — odazvao bi se pozorno šijor Marko.

— Ono... šijor?

— Šta, šijor?

— Ono... ono... — i misleći sa bolom na svoju jedinicu, progovorio bi naglo nešto posve treće, na što ni mislio nije. Ono... nabrzo će »mrak« i valja se krpit mreže.

— Šijor, ja sam moje okrpo, — odvratio bi šijor Marko lukavim smiješkom promatrajući postiđenoga susjeda ribara.

Šijora Domina govorila bi šijori Stani:

— Morala bi vam nešto povjerit, šijora.

— Šijora?

— Nešto, nešto, što me grize u srcu i u duši...

— Što to, šijora?

— Moja jedinica Minka.

— O! što je Minki, šijora, da nije bolesna?

— Bolesna je i nije, — odvraćaše tužno šijora Domina.

— Bolesna je i nije, što joj manjka za majku božju milosrdnicu? — preňavljaše se šijora Stana.

— Sve veze, veze, veze, sitan vezak veze i — plače... i ne mogavši se dalje savladati zajeca i zalomi rukama šijora Domina.

— Majko božja od Sinja! — usklikne šijora Stana i prihvati za ruku šijoru Dominu. Što vam je, šijora?

— Boli me boli, srce i duša me boli, kad je gledam, šijora Stano!

— Majko božja sinjska! Ništa vas ne razumijem, šijora Domina! — prenavljala se nadalje šijora Stana.

Dok je Minka bila mlađa, nisu se roditelji njeni žacali, da svoje opažanje otvoreno bez skrivenosti saopće roditeljima Ivanovim, nu sada gdje se je radilo o jednom ozbiljnom koraku, bješe im usahnuo jezik i zamrla riječ. Šijoru Marku i šijoru Stani godilo je, da roditelji djevojčini pate: »Eh, nije to mala sreća, da će im kći kad li tad li postati žena njihova sina«.

A u potonje doba zavađale su se čudne sebične misli u dušama škrtih pohlepnih otočana: »Šta će mu ona, šta je stao kod nje, zar ne može naći drugu curu, koja će mu donijet pare, paretine«. No kad bi iza svih trgovačkih misli, opet trezvenije čovječnije promislili, osobito kad bi se bavili sklonostima, nagnućem i ljubavi svoga jedinca, koji je imao za lozinku nju ili nikoju drugu; onda bi im bilo jasno, da je svako daljnje razmišljanje izlišno: »Ivan i Minka i diko, suđeno je!« Nakon što su roditelji Ivanovi dobre mjere ispatili roditelje Minkine, slože se konačno, na osobito navaljivanje sina, da vjere mladence. Nu vjerenje mladenaca bilo je skopčano sa malom proslavom, na koju je valjalo uzovnuti nekoliko susjeda i rođaka i pogostiti ih i — tu se zaleže nesklad između jedne i druge stranke. I jedni i drugi pobojali se troška. Šijor Pero Zlatanić bio mišljenja da je u redu, da se slava vjerenja obavi u kući mladićevoj, u čestitoj kući šijora Marka Raškovića, nu šijor Marko branio se odlučno, da baš to u njegovoj kući biti mora! »Svejedno je gdje bilo da bilo, nema za to zakona«. Šijor Pero uzvraćaše na to: »Red je red i valja se držati staroga reda i običaja predaka«. Šijor Marko izmotavaše se nadalje, neka ne misli šijor Pero, da se on šijor Marko boji kakvog troška. »Bože sačuvaj!« potvrđivaše

šijor Pero: »Tko da se troška boji kad se trošak nas ne boji«. Nato su se obje stranke utekle rođacima i susjedima, neka oni odluče, u čijoj kući da se obavi slava. Nu rođaci i susjedi uzvratiše, da se oni ne mogu i ne smiju pačati u njihove stvari, oni ne će raspre među njima, nego ljubavi i sklada: »Diko, svoji ste, diko, susjedi ste, a eto, diko, bit ćete i rođaci pa učinite među se...«

— A, ko ima pravo, ko ima pravo? — pitao šijor Marko.

— Ni jedan ni drugi, diko, nema pravo, nego, diko, imate oba pravo i oba krivo. Kako se može neka se čini bez zamirke, diko.

A susjedi i rođaci, sve puste izjelice ribari, jedva su čekali da dođe do slave vjerenja, do prigode gdje će valjano omrsit brk i bradu.

— Samo, diko, požurite, požurite vjerenje. Ne daj, bože, može se što dogodit, a mladenci nisu vjereni, diko!

Nu šijor Marko branio se očajno, da se slava vjerenja obavi u njegovoj kući. Neki umniji i stariji susjedi rekoše mu na kraju:

— Da ne čuje tko, reći ćemo ti, da valja da bude vjerenje u tebe, tvoj je sin muško, a njegova je kćer žensko, e diko, uvik se te stvari obave u kući muškarca, samo kad bi ti na putu bila koja nepodobština, diko, e onda bi moglo štogod biti u njegovoj kući.

Ova zadnja misao susjeda: »Kad bi ti bila na putu koja nepodopština«... zarodi u šijor Marka čitav niz vrlo korisnih okretnih misli: »Diko, ja ću napraviti sam koju nepodopštinu«, pomisli on i ugrize se lukavo za doljnju labrtastu usnicu.

Prividno pristane šijor Marko, da se vjerenje proslavi u njegovoj kući i bude dan urečen... Nu na dan vjerenja dogodi se nešto posve neočekivano. Već iz rana jutra čuli su susjedi kako šijor Marko u svom dvorištu kuka i nariče: »Što li će to bit za majku božju; što li je stari »furba« opet opremio« — pitali se susjedi, i nekoliko glava pomoli se preko ograde u dvorište Markovo.

— Šta ti je, diko, da plačeš kao mladić, kao dite, šta ti je?

— Srušit će mi se kuća! — zakuka šijor Marko i stade se biti rukom u prsa.

— Kako će ti se srušiti kuća, kad još dobro stoji na temelju; kad je sve to pusti kamen, klisurina, diko.

— Ne vidite vi što ja vidim, diko. Srušit će mi se kuća, diko, i da je moram opravljat, i joj, joj! Trošak, trošak, ljudi moji!

— A danas je vjerenje u tebe, a srušit će ti se kuća?! Pusti da ti se sutra sruši a ne danas, pusti, da bude danas u njoj slava!...

— Danas će mi se srušit, danas, stoga i plačem, — zakuka iznova šijor Marko; stoga i plačem što ne će u mene moći biti vjerenje nego u prijatelja Pere. Gdi ja mogu ljude pustiti u ovu podrtinu, diko!

I za tili čas bijaše šijor Marko navukao kreča, blata i kamenja da dvorištem nitko nije umio proći a da ne slomi vrat, osim njega.

Na ovaj naivno lukavi način prisili šijor Marko šijora Peru, da se sam izvrgne trošku slave. Ovaj događaj upamte svi otočani za cio život — kao uzor, kako treba izbjeći troškovima i svoga bližnjega nasamariti.

III.

Oko devet sati u večer stanu nadolaziti gosti u šijora Pere. Prvi, koji bješe stigao, bio je ribar Martin Maretić, poznata izjelica na čitavom otoku i na svim otocima Adrijanskog mora. U danima ribolova uobičajio bi Martin, čim bi se s drugovima povratio s mora u zaton i otpočinuo, oboriti se oko šest sati u jutro na svoj plijen i ne dizati se od vatre, gdje je ribu pekao i kuhao sve do četiri sata po podne. Katkad samo na mahove, kad bi se presitio, zavalio bi se na pijesak i okrenuvši glavu ka moru, tabane ka gori a lice nebu, zahrkao hrkom dupina. Probudivši se poćutio bi iznova glad i bez milosrđa stao opet gutati pečenu ribu i »brujet«. A popiti je mogao deset litara vina kao ništa na dan. Danas Martin, namjerno ništa ne okusivši kod kuće, oštrio je svoje vučje zube i dražio pustu želučinu za ve-

čeru Šijora Pere. Kad je Martin u veče prestupio prag šijora Pere i poćutio miris pržene ribe i pečenog janjca, zaustavi dah, stane i usrkne zraka što je dublje mogao, tako da su mu se prsi i čitava utroba napeli kao jarčeva mješina napunjena vinom a onda ne mogavši pritajiti podražene proždrljivosti, njisne i skoči u vis u isti mah. To mu je bio pozdrav, kojim je pozdravio domaćina, koji začuvši škripu vrata izađe gostu u susret. Šijor Peru prođu ledeni trnci ugledavši golemog trbušastog Martina, kome su u očima gorjeli plamenovi glada. On je čisto bio zaboravio, da se je pomeo i pozvao ovog nečovjeka za večeras.

— Dobro veče! — pozdravi Martin kao burinim glasom iz šupljine tamne pećine, da je odjeknulo preko mora i kao kliještima stisnu desnicu šijora Pere, na što šijor Pere zajaukne: »Dobro veče!«

Šijor Pero uvede gosta u osvijetljenu čistu izbu i posadi ga za dugi sto, koji je bio prestrt bijelim stolnjakom i na kome su već bili poređani pladnji. Zatim se maši za jednom ogromnom bocom rakije na polici. Šijor Pero imao je na umu, da prozbori gostu jednu kratku dobrodošlicu, nu iza treće riječi, jami mu Martin bocun iz ruke i prinese je na svoja usta. Šijor Pero je zebao promatrajući nečovjeka, kako utoči u se po bocuna rakije. On uzdahne teško, ispriča se, da mora pomoći ženi u kuhinji i izađe van. Martin ostane u sobi držeći kao pandžom bocu u ruci.

Četvrt ure iza dolaska Martinova, bila je izba dupkom puna. Sve su to bili susjedi, prijatelji i rođaci, sve masivne ljudeskare, tamne spaljene puti, sa dubokim, bistrim sijevajućim očima ispod visećih obrva, sa ogromnim nosinama, sa spuštenim brčinama, a neki sa punom bradom, gegavi u plećima a valoviti u kretnjama, sa dubokim prsnim glasovima, kao glasovi bure i jugovine u tamnim klisurama mora, sve morska više nego zemaljska lica... Bila je to pusta materija prirode, prekrasna remek djela bure, sunca i mora, djeca prirode i gole krvi. Svima njima bilo je sporedno vjerenje Ivana i Minke, a glavno pusta večera. Njihov bučni razgovor kretao se oko vinograda i ribolova, nu što je taj razgovor dulje tekao, to postajahu sve nestrpljiviji u iščekivanju večere, što se je u njihovim

razoranim crtama i valovitim kretnjama jasno izražavalo. Poneki nehotice škripnuli bi zubima, neki stisli grčevito pesti, a neki uzdisali duboko i gutali vodicu što bi im probijala kroz zube, kad bi ih na mahove kod otvorenih vrata podražio miris iz kuhinje... Napokon stigne kapelan i učitelj otoka, a umah za njima šijor Marko i šijora Stana sa jedincem Ivanom. Kad su se ovi potonji pojavili na pragu kuće, izađu im na susret šijor Pero i šijora Domina. Šijor Marko i šijora Stana panu oko vrata roditeljima Minke. Ovaj čas očekivalo se, da će zaplakati koja od žena, nu obje žene zagrlile su se samo nijemo. Ivan je šutke poljubio ruku majke svoje mile i tek šijor Marko panuvši oko vrata šijoru Peri zajaukao kao što je u zoru ovoga dana zajauknuo. Lukavi i ujedno naivni ribar pobojavaše se, da ga je šijor Pero »progledô«, te se sveudilj prepuštaše tužaljkom: »I joj, srušit će mi se kuća, diko, i t. d.« Kapelana i učitelja pozdravili su domaćin i domaćica vrlo usrdno, a jednako srdačno izmijenili su pozdrave ribari s gospodom. Ribari su se ćutili s gospodom vrlo rodbinski. Izjelica Martin čim je ugledao kapelana, pograbio ga je za ruku, posadio do sebe i rekao: »Viđet ćemo, pope, ko će više izjest«. I kapelan i učitelj slovili su čitavim otokom i po svim otocima Adrijanskog mora kao goleme izjelice.

I zabrzo je započeta večera.

Po tom je bilo izneseno na sto deset ogromnih zdjela sa rižotom i svih deset zdjela bilo je u tili čas razgrabljeno i pojedeno. Zatim je slijedilo deset ogromnih zdjela brujeta, koje su istom brzinom bile razgrabljene i pojedene. U marljivim rukama šijore Domine i u rukama još nekojih žena zamjenjivale su pune zdjele prazne kao biblijske plodne — mršave gladne godine. Iza brujeta zamirisale su na stolu ogromne hrpe ribe, sve vrste ribe, kojom obiluje Adrijansko more.

Do brujeta pila se rakija, a sa pečenom ribom stalo se donositi na sto vino. Sa vinom usko skopčani bili su pečeni janjci i pečena teletina. Gosti su jeli besprimjernom pohlepom natječući se, tko će više izjesti. Izjelica Martin imađaše za takmaca učitelja i kapelana, no ni jedan ni drugi nisu se mogli ni približno s njime mjeriti, pogotovo

kapelan ne. Kapelan je počinio pogrešku već u početku, podavši se strasno brujetu, što ga je tako napunilo, da je jedva disati mogao. Višekrat zaboravio bi obrisati puste usnice, da mu je uljena čorba pokapala prsluk i čakšire. Učitelj se pokaza nešto umniji u rasporedbi i naprežući se dotjera i on do pečena janjca, što je u kapelanu pobudilo neku sitnu nenavist.

Šijor Marko, čija se kuća rušila, jeo je za trojicu. Promatrajući goste, s kojom strašću ruše šijora Peru, napose promatrajući nečovjeka Martina, koji je čistio zadnje zdjele od teletine i svijestan i sam svoga životinjskog apetita, zebao je i ledenio se u duši pomišljavajući, da se je to moglo u njegovoj kući dogoditi. Ovakova udarca on lje ne bi mogao preživjeti. O, kako ga je Provid mudrošću nadarila i kako je hudobi izbjegao!

Kad su gosti bili iznemogli od jela i pića, otvorila su se najednom vrata i zavladala je duboka mrtva šutnja u izbi. O ruci majke stupala je u izbu tiho, čedno, stidno pognute glave Minka. Imala je na sebi bijelu tanku nedjeljnu opravu, koja je neobično toplo i skladno prilijegala njezinu uzrastu. U pomno počešljanoj tamnoj kosi nosila je jedan bijeli cvijet, a i u ruci držala je jedan stručak od istog cvijeta. Ona je bila tanka i visoka, nu ne previsoka, nego točno, kako se je slagalo s njezinom pojavom. Imala je još posve dječje lice, nu u ovaj čas silno blijedo od unutarnje uzbuđenosti. U prvi čas izgledalo je, kao da to lice nema nikakovih crta, tako je teklo u ovalu; nu što je pogled dulje počivao na tome licu, otkrivao je sve više neobičnu ljepotu tipa, neiskazanu formu, koju može da stvore samo žarko sunce i blagosloveni maestral. Usne su bile pune, nešto nabubrene, i napola otvorene, potsjećajući živo na raspukli sočni crveni plod, a sred razreza toga sočnog ploda prosipao se blijesak bisernog niza zubi... Ispod dugih tamnih trepavica, sakrivale su se stidno velike tamne oči pune sjete i beskrajne mlade čežnje... Čim je Minka stupila u izbu, izgubilo je s tim časom sve u izbi svoj značaj. Njezina prisutnost puna duše i neke čudne otajstvene strogosti, potisla je sve u pozađe, silna krvava materijalnost bješe zanijemila i zamrla i gosti nisu više

znali, zašto su tu... Mnogi, koji su već bili prilično pripiti, otrijezniše se u čas zatravljeni njezinom ljepotom i nečim nepoznatim, što je dolazilo od nje... I što je ona dulje boravila u izbi, to se je u prisutnima zarađala neka napetost, koja ih je stala mučiti. Bilo im je, kao da im je strogo zapovjeđen muk i kao da su im usta zabrtvena pod pritiskom môre. Uzaman su se neki naprezali, da nešto reknu, uzaman, — svaka bi im riječ zapela u grlu i misao klonula u duši... Bilo im je kao hipnotizovanim zvijerima, koje nisu umjele upotrijebiti snagu svoje krvi i instinkta... I sam učitelj i kapelan ćutili su, kako ih u grlu nešto davi...

Djevojka pokroči korak naprijed i podigne svoje duge tamne trepavice u vis... Ivan poćuti njezin pogled na sebi i u duši sav zadrhta, premre, a onda sabere svu snagu i pođe joj u susret...

I čas bijahu prsteni vjerenicima izmijenjeni i oni oboje izađu, zagrljeni u srebrenu mjesečastu noć...

Gosti se raziđu u tili čas, više nekud prestravljeni, nego li dobre volje. Bilo im je, kao da ih je netko nevidljivi, silni i tamni opleo naglo prejakim bičem i izjurio van...

* * *

Slijedeće ponoći ukrcala se jedna grupa otočana za Kaliforniju, da pođe u zlatne rudnike, a u toj grupi nalazio se i Ivan, praćen roditeljima i svojom vjerenicom Minkom. Kad je Ivan uzlazio na parobrod, stala mu je djevojka na put i zagrlila ga bolnom strašću:

— I ma bio iza devet mora, ja ću zaklet mora, da te vrate, — zajeca ona očajno u noć daveći se suzama i tresući se u čitavom tijelu.

Ivan se sav previje oko nje, strasno joj izljubi bijela lica, čelo i kosu, a onda se trgne i uzleti na krov parobroda.

Parobrod je već davno bio uminuo iza gorske kose i izgubio se po mjesečini u neizmjerje svesilne pučine, a djevojka je još sa kućnog praga buljila niz more u daljinu bolna, luda i sva izgubljena...

IV

Iza svakog odlaska koje radničke grupe u Ameriku, postao bi otok tužan, pust i osiromašio. Ne samo rođaci i prijatelji nego i svi otočani oplakivali bi, u svojim dušama, gubitak dalekih putnika, i to s tolikim bolom, kao da se onaj, koji je otputovao, nikad više ne će povratiti na otok, kao da su otputovali u zemlju, »iz koje povratka nema . . .« A ta se tuga osjećala ne samo na ljudima, nego na svemu, što je patrilo otoku i što je bilo u vezi sa životom i vrelim dahom onih, koji su otputovali. Kuće, klisure, gore, more, sitne barke u luci, kojima su oni, koji su otputovali, nekad prevaljivali more od otoka do otoka, sve je to stojalo pusto i gluho pod nekom otajstvenom koprenom sjete . . . Otočani promijenili bi se posvema u duši i tijelu. Njihova misao postojaše mlohava, i dok bi jugovina puhala, posve mrtva, a korak slomljen, kretnje neodlučne, prazne, pogled na more, na razapete mreže i barke bezutješan, kao da su oni koji su otputovali odnijeli im svu snagu i sposobnost života . . .

Tužno, crno-tužno duvala je jugovina otokom po tijesnim ulicama, po vinogradima, rogačima, smokvama i narančama, oko smilja i kadulje, a po toj jugovini, obalom vinogradima i gorom lutala je Minka sabirući kao vila žalosti biserje, uspomene na Ivana, što je izginuo preko pučine . . . Roditelji Minkini, ćuteći s danom u dan teret kćerine žalosti previše se kao žalosne vrbe pod nasrtajem bure, kao dva kvrgava rogača pod razorom jugovine i crnog ledenog vjetra smrti . . .

V

U bezglasnom toku vječnog, bezobličnog vremena, sa mišlju, da će žalost gubitka svojih milih utješiti ma kad tad srećni povratak sa blagoslovenom zaradom — oturivali su otočani svoj život kao što val turka val, dok se ne razbije o pećinu . . . A ta je utjeha sve više rasla, kad bi ribarski mrak oplodio sretno ribolov ili loza darovala svoje sočno zlatno obilje . . . U te časove ćutilo se na otoku prisustvo neke neizrečne blažene vječnosti i žarko sunčano prisustvo Boga . . . Napose ćutilo se to veliko prisustvo na susjednom otoku sa velikim velebnim formama, gdje je puk ribolova i vinograda živio u velikom strahopočitanju pred Bogom i usudno prelijepom prirodom. Otok, more i nebo sa bojama i svijetlom, sa velikim časovima jutra, dana i večera, sa nastupom sunca, mjeseca i zvijezda, sa dolaskom maestrala iz azurnih daljina — najmilijeg gosta tankih živaca i tankoćutne duše — svili su dušu u preslatkom, blaženom, skoro čulnom golicanju da zamre i stopi se s Bogom i prirodom . . . golemim gordim požarom svili su je, da stvori nove likove, nova nebesa, mora i čarobne otoke i nova neizrečna, mistična božanstva . . .

O more, more, more! . . . .

VI

Nu na sve te prelijepe osjećaje otočana palo je najednom nešto kao avet, smrt i crni razor . . . Bilo im je svima kao da u crnoj pečali i ledenom umiranju gledaju s obale, kako se pred njihovim očima u moru utapa lađa, najljepša lađa njihova života, lađa, u kojoj počiva njihovo srce i njihova duša. I zaman oni vapiju rukama, ustima i molitvom, Bogu i sudbini; zaman iz grudi srce hoće da iskoči, pohita u valove i spase lađu, sve uzaman, nepreplavni valovi, razori stroge smrti, biju im tek porugom oči i čula i, kao stoglava svirepa prazvijer, guta more sve više i više lađu u svoju utrobu . . . I otočani ostaju tek sjene nekadanjeg svoga života . . .

Ta ledena avet, što je davila otok, bila je — peronospora!

Peronospora!

Peronospora harala je susjednim otocima i prijetila našem otoku zarazom. — Kad su prve vijesti o zarazi stigle na otok i kad su otočani shvatili posljedice zaraze, zgrnuli su se u jednu hrpu, zagrlili su se i tužno s ljutim lelekom zaputili se prema crkvi . . . Poslije su u ogrom-

nim procesijama pohodili sve susjedne otoke hodočasteći od crkve do crkve, od sveca do sveca, od križa do križa bijući se u prsa i izgovarajući glasno molitve.

Vođ procesije kakav stari bradati ribar sa razorima bure i mora na čelu i u licu vodio bi:

— Vječni Bože, oslobodi nas od zla!

— Oslobodi nas, oslobodi! — pratila žalosna procesija.

— Od kuge, rata i glada!

— Oslobodi nas! — odjekivalo stogrlo ponad mora, koje je ravnodušno valjalo svoje teške modre valove.

— Od kuge, što nam trsje davi!

— Od kuge, što nam trsje davi!

— I pridrž ribu u našem moru, Gospode vječni! — vapijao vođ.

— I pridrž ribu u našem moru! — romila očajno procesija.

— Da ne ide u tuđa mora!

— Da ne ide u tuđa mora!

Iza ovog vapaja slijedilo je kratko klečanje pred crkvom i zajednička molitva, a onda se opet procesija digla i vođ pozrijevši morem uzdigao glas:

— I povrati nam naše iz tuđeg svijeta.

— I povrati nam naše iz tuđeg svijeta, — čulo se najednom jecanje i teški uzdisaji iz procesije.

U procesiji se nalazila i Minka sa majkom.

Kad se puk nešto sabrao od ovog udarca, stao je sa svim marom da na staru cijepi amerikansku lozu, nu misao na daleki plod amerikanske loze postarjela i posijedila je mnoge, i mnogima zadala je i smrt... S opustošenjem vinograda nastalo je tih godina ljuto siromaštvo na otoku... Svi otočani strahovali su, da će nadoći godine ljutog glada... Prije čuvarni i škrti, postadoše sada bolesno škrti... U crkvu su polazili sada mnogo više nego prije i molili se žarko i usrdno; bojali su se Boga i svetaca misleći, da ih stiže kazna božja, nu unatoč ove bojazni nisu davali milostinje... Mnogi bi stupivši u crkvu namjeravao sprva da spusti novčić u kamenicu sa svetom vodom, nu opipavši ga bolje u džepu sustegao bi se s nijemim obećanjem, da će dati taj novčić, kad nadođu bolje godine.

VII

Svi vinogradi šijora Marka Raškovića bijahu pali žrtvom peronospore. Šijor Marko posijedi »preko noći«, ćuteći s dana u dan kako se ruši i kako vene poput svoje loze. Višeput stao bi podno vinograda i zagledao se nijemim očajem u lozu, koju je polako ali sigurno podgrizao trsli ušenac i iz njegovih grudi lomio se uzdisaj za uzdisajem...

— Javljajući sinu Ivanu u Ameriku nesreću, govorio mu je u pismu: »Mene nestaje, sinko, živa. Nigda nisam, sinko, na to mislio, da se može, diko, vako polako umirat s lozom. Dosad nisam ni znao, šta je loza dok sam brao s nje plod, nu sad znam, diko, da je više loza nego ljudski život... Na našoj izoli život je vrlo tužan, sinko moj. Sve plače i plače i plače... Upri ti tamo štogod, diko, u zlatnim rudnicima, natrpaj džepove zlatom i pustom paretinom i dođi zdrav i živ natrag, da zatečeš mene i mòmû žive. Ti si nam sva nada i ufanje, diko. — — Tvoj mili cvitić Minka drži se tako, tako, blida je i vene, bit će za tobom. Nu, sinko moj, ti ne veni za njom. Ako te, diko, nadari srića, pa upoznaš tamo što bogate ženske, znat ćeš, šta ćeš činit, s ovom ovdi nisi još vinčan, diko... Pozdravljamo te milo i drago, ja i moma, jedinče moj, mili moj. Želimo ti da natrpaš džepove zlatom i paretinom tako, da ih jedva dovučeš do naše izole. Što više, to lipše!

Tvoj tugujući Čako.«

Šijor Marko zapečati pismo, kane jednu suzu na nj i stane neko vrijeme razmišljavati, bi li platio poštarinu ili pustio da mu sin u Americi poštarinu plati,nu na kraju domisli se, da ni on ni sin poštarinu ne plate, nego neka »mòmâ« od svojih prišteđenih grošića sakrivenih duboko u škrinji pod robom priušti listovnu biljegu, što je »mòmâ« bez krzmanja svome sinu priuštila.

VIII

Iza mjesec dana odgovorio je sin i ocu i majci:

»Dragi čako i mila mòmâ! Ja radim s našima u zlatnim rudnicima i zarađujem dobro i sve slažem grošić na grošić i zavezujem u maramu, a maramu nosim oko pasa.

Dragi čako! O, što je ovdi vele zlata! O, da ti mogu s njime natrpat sve džepine tvojih svijuh kaputa i čakšira, ma da si jak, čako, ne bi mogô odvuć; sve bi vinograde mogo s njima pozlatit... Dragi čako, zabolilo me je jako, kad sam čuo, da su nam propali vinogradi. Kad sam se spomenuo, kako sam u njima zoba grožđe i guta smokve — zaplakô sam od mila... — Čim se ja nagumam paretina, eto mene kući natrag na našu izolu!... (Ono glede Minke ne govori mi više, jer smrtno grišiš, diko, pod stare dane).«

Istoga dana primila je i Minka list od Ivana. Djevojka je pročitala list, privila ga na usne, a onda stavila u njedra, a da ga iznova čita. I to sve više puta opetovaše do večera, sve dok ga nije znala na izust. Ivan joj je pisao: da štogod on radio, štogod mislio, da sve radi i misli za nju. On se čudi, da ju je mogao ostaviti, nu i ostavio ju je samo zbog nje same, a da se može što srećniji povratiti. »Najdulje za pet godina mi smo svoji, u crkvi pred oltarom i u kući našoj na izoli«, glasilo je u pismu. »Pet godina!« uskliknula je Minka u svojoj duši, sva ushićena od sreće. »Ma bilo i petnaest i trideset i sto godina, samo kad će bit svoji!« Nedužna djevojka nije imala osjećaja za vrijeme, ona je imala osjećaj za suzu, sreću i usud... A u istinu, teklo je samo vrijeme na otoku posve drukče nego u ostalom svijetu... Uza silni šum mora i izmjenjivanja svijetla i boja činilo se, da tu vrijeme i ne postoji, nego sav život i ljudi idu beskrajnim prostorom sa vječnim tokom mora i neba... Stoga dani, mjeseci i godine nisu ništa značili na otoku... Tu se vrijeme tek pamtilo po katastrofama i usudu.

IX

Radnička grupa, s kojom je Ivan krenuo u Kaliforniju, sastojala se najviše od mladih, snažnih, pregaonih otočana. Svi su oni imali pred očima cilj, »nagrnut se paretine i povratit se na rodnu izolu, da se pokrpavši valjano kuću odadu poput svojih pređa moru i vinogradu«. Stoga mladi ljudi nisu štedili snage i života, radili i dan i noć, i svecem i petkom a otpočivali tek, kad je bila prijeka potreba. I od zarade nisu mnogo harčili, nisu pušili ni pili,

ni »poznavali« ženske, nego sve zbijali dolar na dolar. Ljubav za svoje i za rodni otok bila im je nada sve, a uz to prirođena škrtost, bilo života... Vječna očajna borba s morem učinila ih je škrtim... Koliko li je njihovih pređa platilo za ribu ili za »kus« morskog puta životom, koliko li ih je postalo plijen morskih nemani... Njihov je život bio tvrda, škrta borba i »kad je borba« — bilo je nesvijesno u njihovoj krvi i duši, — »nek se vidi tko će pobijediti«. Tvrdo, stisnutih pesti i škripajući zubima odluče mladi ljudi, da se ne će lako povratit na izolu, dok ih teret dolara, kô vjetar punu jedrenjaču natrag ne ponese... Tih je misli bio i Ivan. Ono, često bi ga zazeblo i srce bi mu se stislo, kad bi pomislio na Minku, nu misao, da će im poslije obojma biti bolje i ljepše, da će je on obući u »svilu i kaditu«, potisnula bi mladi ljubavni osjećaj. Uza to, bio je osjećaj za pustolovinama, doživljajima i sticanjem u Ivanu jednako jak ako ne jači od osjećaja ljubavi. Nehote, po uzoru svojih pređa, potiskivao je on ženu u pozađe... — A vrijeme je teklo brzo, da ga mladi ljudi nisu ni osjećali; dani progonili su dane, a mjeseci mjesece, kao što valovi progone valove po ustalasanom, uskuvanom, grivastom moru... Godina jurišala je na godinu kao bura na jugovinu otimljući i proždirući život i stvarajući iz života prošlost i budućnost.... Sve, sve, sve je bilo kao jedna pregolema veleбna forma, kojom je harala neka nevidiva grozna i sverazorna ruka... Sve se gibalo u ritmu velikog mističkog rada, koji rađa bol, a taj je bol dopirao u ljudske duše i srca....

X

I opet za nekoliko godina preporodiše se vinogradi, i opet zazvoni po njima »groznim« u rudu jesen tankogrla djevojačka pjesma:

»Da nije ljubavi, ne bi svita bilo,
Ni tebe, ni mene, mila moja vilo!«

Jednog jesenjeg dana zvonila je ta pjesma na prekide cio božji dan iz vinograda šijora Pere Zlatanića. Vinograd je sav kipio u suncu preopterećen obiljem ploda.

A kad bi zamrla jeka za goru:

»Da nije ljubavi, ne bi svita bilo,
Ni tebe, ni mene, mila moja vilo!«

prosulo bi isto tako grlo djevojačko drugu dirljivu pjesmu:

»O, kad ćeš mi doći sa dalekog mora,
Ja te čekam tužna podno naših gora«.

Glas je titrao, jecao i zamirao sunčanim prostorom pun ljubavi, suze, čežnje i neiskazane ljepote... U njemu se krila radost, nada i sudba... U njemu je bilo rudog vinograda, sunca i vječnosti... Djevojka je pjevala, da ispjeva dušu i svoje mladenačke najedrale grudi... Da cio život ispjeva, sve što je oko nje: vinograd, gore, more, eterne daljine i svemir... Mnogi otočanin, prolazeći obalom, zastao bi naglo podno vinograda da osluškuje, i pijući dugo i strasno glas u se, premro bi od slatkog srha i zaputio se dalje da opet iznova stane i osluškuje:

»O, kad ćeš mi doći sa dalekog mora,
Ja te čekam tužna podno naših gora«.

Onda bi onaj, koji osluškivaše, upitao nadošla otočanina, tko to pjeva, i čuo bi odgovor:

— Minka Zlatanić pjeva...

— Čudo božje, nitko je dosad nije čuo da pjeva?!

— Danas dolazi parobrod iz tuđega mora...

Nebo je bilo tanano, bijelo-modro; iz njegova neizmjerja osipalo se mehko svijetlo i oštri strogi žar... silni traci curili su niz litice, kose, i u vinogradima niz smokve, bajame, praskve; preplitali loze bljeskutavom mrežom i kroz lozino lišće bili prozirno smaragdom i rubinom... Drveće je treptjelo u uzduhu ćuteći slast zraka i topline, more je disalo slobodno, raspojasalo, slano i daleko podižući prpošne valove maestrala i slatku, šuštavu pjenu... Sva je pučina, zaodjeta gordim sjajem, gibala se okruglo u prekrasnim linijama i treptjela gustim iglama kipućeg srebra... Daljina je bila čista, umivena, eterna a njezin maestral zaplavljao je na sve strane umivajući blago, sanjarski lice, oči i čelo... Otok pobožnog puka ribara i vinogradara ležalo je usred mora jasno iskazujući svoje oblike danju... Sve se na otoku vidjelo u jasnim formama: borovi, jele, pećine, razori okruglih brežuljastih vinograda i sure, ogromne stijene čarobne špilje... I što je više zrijao dan, sve slađe i strasnije bilo je srce i oko; veliki velebni vidik, koji dočaravaše bolno dirljivo pričinjanje, kao da se na njemu sunča vječnost... Sve više, dublje i ponornije trzajući se u ekstazi, dizala se duša u svemirsko neizmjerje... Nebo, otok i more, provejano i proćarlijijano maestralom, počivahu blago na božjoj ruci... Svemir ciktaja, radosti, rajevine, svemir staranja, opojnog srha u bolnom, zvučnom strasnom zamiranju, nudila se ustima na cjelov... Sve je bilo glazba, sila, opoj, strast i krv...

Najednom, sred blagog šumljenja maestrala i strujanja i crvenog curenja sunčanih zraka sa nebeske kružine, razotkrila je stidno tanka modra daljina svoja njedra i pokazala jedan parobrod, zavješen ogromnom zavjesom dima, što je lepršajući lizao nebesa... Parobrod se doimao iz daljine, neobično dirljivo i potresno kao da obećava sastanak s bićima najblaženijih svemirskih otoka... kao da obećava dolazak bića, koja će preporoditi čitav otok i učiniti ga jednako srećnim i blaženim...

Kad je Minka ugledala parobrod na modrom rubu morske i nebeske daljine, pretrgao joj je naglo jedan krik iz dubine srca pjesmu, i kako je držala grozd u ruci poletjela je niz vinograd prema luci prosuvši s glave maramu i gusti tamni snop kose niz vitke pleći...

Roditelji njezini, koji su stajali pognuti oko loza berući grožđe, pogledaše za njom u strahu.

Ivan je dolazio!

Kad je parobrod pristao u luku, koja je bila poplavljena otočanima i kad se je Ivan izvio iznad drugova neobično lijep, vitak, garav sa nastupom jedne krasne zvijeri, na kojoj u jedan mah sve mišičje pokazuje i ljepotu i snagu i živu gibivost, uzletjela je ona na lađu — prešavši silom ljubavi sve predsude — pala mu je na prsi i zajecala kratkim isprekidanim jecajem, koji joj je derao pune grudi...

Pristaništem orio se krik otoka, ruke domahivahu jedna drugoj, otočani padahu jedan drugome u zagrljaj; lica i oči izražavahu ushit i sreću, a more je šumilo šumom pobjede i uskrsnuća...

Kao pijana od sreće, teturajući krenula je Minka o ruci Ivanovoj prema domu...

XI

Čim se Ivan povratio iz Amerike, morao je na stavnju. Mladi čovjek čvrsto je bio odlučio, ako sretno prođe stavnju, da umah povede svoju vjerenicu pred oltar. Boraveći s njome po cijele dane i večeri na obali i ćuteći njezinu toplu punokrvnu prisutnost, mladić je gorio od požude, da svoje milje, svoju sreću, svoje sve, privije na prsi i zamre s njome u jednom jedinom cjelovu. Sanje, obećavanje i draž bračnog života iz djevojačkih ruku opajahu ga do ludila... Kolikrat u veče, dok bi se čitavo vrveće zvjezdano nebo prelijevalo u more i zatreperilo čarobno u moru zvijezdama mora, ili dok bi pun mjesec palio goru i more, a on s Minkom boravio pod mirisavim borom, u mraku sjene borova, kolikrat trgla bi se njegova ruka i prsa u val, da ju svu ovije i upije u se i primi od nje božanski dar njezinog djevojačkog cvijeta, nu stroga ćudorednost i nepovredivi običaji praotaca nisu mu prije oltara ni pomisliti na to dali....

Stoga, kad bi Ivan sretno prošao stavnju, poćutio je, kao da je oslobodio prsi od pritiska adrijanskog mora kao i od jednake težine običaja praotaca. Bez cigle odvlake, naredi mlaai čovjek da crkva navjesti njegovo vjenčanje sa Minkom.

Kuća njegovih roditelja kao i Minkina kuća stadoše se spremati za svatove...

Minka je cvala kao mirta...

Prije dana vjenčanja, tijajući sav u predosjećaju blaženstva, naumi Ivan, da u svojoj sreći, i svoga oca učini najsrećnijim čovjekom ovoga svijeta. Naime: — čim se je Ivan povratio iz Amerike još istog dana, to jest uru poslije

dolaska mladićeva, čim su se otac i sin našli u kući sami, zamolio je otac sina:

— Sinko dragi, lipi mladiću moj, što si narasto i ojačo, diko, kô jedan borić; dede, diko, pokaži što si donio iz Amerike; izbroj, diko!

Ivana, koji je navikao bio slobodno u Americi živjeti, prepuštajući svaku stvar svome času, povrijedi ova očeva neobuzdana pohlepnost.

— Ima, cako, vremena; jedva sam ti pet minuta u kući, diko!

Otac se lecne i pogleda velikim očima:

— Diko, nisi više onaj, što si bio.

Sin odvrati kratko:

— More bit.

Od toga časa zaoštrilo se nehote nešto između oca i sina... Sin je s dana u dan promatrao oca, kako gine, kako ga nestaje od puste neizvjesnosti i želje, da dozna, što se sve krije u njegovim džepovima. I sin se često u nekoj demonskoj zloradosti naslađivao mukama svog nesrećnog, škrtog oca. Stari je toli trpio, da se je po noći poput lupeža šuljao na prstima oko izbe, u kojoj je Ivan spavao, da se kako dovuče do njegovih džepova i izbroji pare... nu nije mu uspjelo, jer bi ga Ivan uvijek tom prigodom svojim kašljanjem smeo i potjerao. — U oči vjenčanja, naslaže Ivan svu zaradu, koju je donio iz Amerike i koju bješe promijenio u zlato, na stol u svojoj izbi, i onda ode po oca i dovede ga za ruku k stolu.

Šijor Marko trpio je na pogrješci srca, te svi jači dojmovi djelovahu na nj vrlo pogibeljno, a najpogibeljnije, ako bi ugledao novac. Stoga se on nikad nije usudio poći na banku ili na poštu, gdje se je često iznenada pružala prigoda ugledati oveću hrpu novca... A najpogibeljnije djelovalo je zlato na starčeve oči... Zvek i sjaj zlata uzbudio bi ga tako, da bi mu ponestalo daha. Na žalost sve ovo bješe Ivan smetnuo s uma! — Dakle, kad se stari vođen o sinovljevoj ruci približio stolu i kad ga je bljesak zlata udario u oči, on zadrhće, problijedi, zatetura i krikne: »Zraka!« Sin pomisli, to je krik veselja i poraduje se silno u duši. Na to starac propenta: »Koliko je?« »Bit će na

jedno dvadeset hiljada kruna«, odgovori sin skoro posve ravnodušno. S tim riječima osjeti šijor Marko, kako ga nešto tupo i teško pogodi u srce, htjede da pokrikne, nu dah ga izdade... Ivan osjeti na rukama užasnu težinu oca i pogleda mu u lice. Lice starčevo trzalo se u užasnom blijedilu i u očima mu gasnuo sjaj... Starac je bio pogođen od kapi...

I umješte svatova, davalo se preksutradan podušje u kući pokojnog Marka Raškovića.

O žalosti, koja je snašla osim Ivanove i kuću djevojčinu i čitav otok, suvišno i teško je govoriti bez suza...

Dugo i dugo iza njegove smrti pričalo je sve na moru ili u vinogradu o čestitosti, radinosti i besprimjernoj štedljivosti čestitoga Marka Raškovića.

Što više i oni, koji su ga psovali za života, hvalili su ga poslije u grobu.

Po očevoj smrti odgodi Ivan vjenčanje za godinu dana.

Minka složi svoju vjenčanu opravu suzama nakvašenu u škrinju.

Kad je prošla godina dana otoku, godina bura, jugovine, maestrala, ribarskog mraka i vinograda, pohodili su mladenci prije vjenčanja u svečanom ruhu pokojnikov grob, nakitili ga cvijećem i povratili se zagrljeni majci Ivanovoj, da ih blagoslovi... U starice bile su pune oči suza. Ona je uzdahnula duboko i tužno, uzdahom, kao da ga je godinu dana u duši suzdržavala, lomne ruke podigla je u vis, da ih pune blagoslova spusti na glave vjerenika, nu kad su njezine ruke dotakle njihove glave i ona prošaptala: »Bog vam dao sreću«, srušila se mrtva na krilo sina. Starica je već davno i davno venula. Smrt muža bila je unutarnje i njezina smrt i ona je samo neizmjernom snagom volje živjela za djecu, nu u ovaj čas, kad je trebala da samo još nekoliko časaka uzdrži, izdala ju je zadnja mrva snage i ispustila je dušu...

Ivanovu dušu ovije žalost i ljuti gorki cvijel — sve što mu je još preostalo na životu i otoku, bila je Minka.

S gorkom neprebolnom žalošću složila je Minka svoju drugu vjenčanu opravu u škrinju...

Po otoku stao se prosipati tajanstven šapat, da nije »suđeno« da se Ivan i Minka uzmu... Otočanima se činilo, da i vinogradi i more u tugaljivom sutonu šume: da nije »suđeno« da se Ivan i Minka uzmu...

I otočani ne prevariše se u svom tamnom nagovještanju. Pô godine iza smrti Ivanove matere progutalo je jedne noći po »nevjeri« more Minkinoga oca i njegovu čitavu ribarsku družinu, kad su se vraćali od otoka pobožnih vinogradara prema rodnom otoku...

I kao po zakonu nekog neshvatljivog groznog usuda, kao na zakleti glas ljubavi i smrti, odazvala se je — mjesec dana iza njegove smrti — Minkina majka ledenom glasu svoga muža i pošla u hladni grob.

Čitav otok zavije se u koprenu jeze i straha pred Providi i Prirodom. Sve mnogobrojniji pohod bješe u crkvu, sve češće hodočašće svecima i sveticama okolnih otoka usred adrijanskog mora i sablasno lutanje od križa do križa i pokajni udarci šaka u prsi.

— Sačuvaj nas, vječni Bože, od nepogode! — vodio stari bradati ribar sa razorima bure, mora i godina u licu.

— Sačuvaj, sačuvaj! — vapio očajno zbor, bičevan Bogom, sudbinom i životom.

— Od zagonetka, otajstva i sablazni!

— Sačuvaj, sačuvaj! — grmjelo očajno ponad mora.

— Što glođu srce i dušu i pamet!

— Sačuvaj, sačuvaj, sačuvaj! — sve tuplji očaj parao tužnom zboru srce... A more je svejednako pjevalo svoju prastaru širokogrlu pjesmu, koja se je dizala iznad ljudskih udesa i vremena...

XII

Kao pod nevidljivi otajstveni udarac sagne Ivan pokornički glavu i prepusti se svojoj sudbi i moru. Lutao je kao kapetan broda, od broda do broda, od mora do mora, od jednog kraja svijeta do drugog. Svoje Minke nigda ne zaboravi. »I dogodilo se što mu drago, istupila pred nas ma koja nevidljiva sila mora ili neba, mi moramo na kraju bit

svoji — šij novu svadbenu opravu!« — poručivaše joj sa dalekog mora.

Minki nije nitko ostao na otoku osim jedne stare tetke, kod koje je ona boravila i šila svoje svadbene oprave... Nekoliko godina, s dana u dan izmjenjivala je pisma s Ivanom, i to je bilo jedino, što ju je držalo na životu, nada u uskrsnuće... Sa Ivanovim pismima dolazio je i na njezinu dušu maestral iz eternih daljina i ona se je bolno s trpeljivim povelim usnama smiješila maestralu neba i mora šijući svoje nove svadbene oprave... Nu najednom, kao da je za nju vrijeme zaustavilo dah — izostadoše pisma Ivanova. Čekala je, čekala roneći suze, nu pisma ne stigoše. Zaman je išla na poštu i pošte sviju otoka i zapitkivala kapetane, što bi stizali u sve luke, ne mogaše ništa saznati o Ivanu. Nesrećna djevojka ipak ne izgubi vjere. Proteče deset godina, ona je vjerovala i čekala ga. Proteče dvadeset godina, ona je vjerovala i čekala ga. Kad ga iza dvadeset godina nije iščekala, stala je oblačiti svoje nekad za vjenčanje sašivene oprave i lutati pored mora od luke do luke, zaklinjući more, da ga vrati... Nu prošlo je i trideset godina, a more nije vraćalo Ivana.

Minka bješe posve povenula i postarjela, nu u svojim vjenčanim opravama iščekujući Ivana, po svim lukama, ćutila se mlada kao nekoć kod vjerenja... Njezina vjera, da će se dragi povratiti, bila je besmrtna, a čežnja za njim umiranje...

I jedno ponoći, kad je čitav otok spavao dubokim slatkim snom nedužnog djeteta, stajala je bijedna žena na obali rodnog otoka zaklinjući uznijelim rukama nebo i more, da vrate Ivana.

Nebo, parano blijescima ognjenih zmija, valjalo je crne valove oblakova, a more valove slane uskuhane vode. Cio prostor bio je ispunjen ogromnim čuvidnim hlaptovima lepršave žestoke bure, mraka i skušljanih, smršenih valova neba i mora... Gorki cvijel i jadikovke pomoraca izvijale su sirene u luci iz svojih tankih grla... a Minka je sveudilj molila i zaklinjala crni kaos noći... sve dok joj od jednog nenadanog prizora ne zape dah i duša... Usred bure i mraka i uskipjelih valova, ugledala je ona najednoć,

kako se na vidiku časovitog munjinog blijeska ukaza jedna lađa, koja je silnim mahom plovila prema luci. Lađa je bila ogromna, tamna i strma sa velikim prostorom na krovu, sa krmilom i dimnjacima čudnih neviđenih oblika te ničim nije podsjećala na lađe našega mora. Minka je drhtala i zamirala. Na drugom blijesku munje, koji je kao plamenim mačem u jedan hip presjekao sav tamni bjesneći kaos, ugledala je na kapetanskom mostu Ivana... inače je krov bio posve pust i prazan. Bio je isti kao nekoć pred trideset godina, tek lice mu je bilo neobično blijedo i izmučeno, a u očima mu je gorjela neiskazana bol... Sve većim mahom jurila je nečuvena lađa prema luci, kao da je ne nosi para i more, nego bol i pečal tamnog kapetana. More je roptilo otimljući se na obalu silnim fijukavim udarcima bure, bura je jaukala, cviljela i sve briđe i kruće krotila more parajući mu utrobu bijesom svojih nokata... Čitava slika noći davala je i misao stravičnog, mističnog objavljenja, kad se, prelazeći granicu osjećanja, živi sastaju sa mrtvima. Na trećem blijesku munje, kad je čitavo svirepo vijoglavo more zatreperilo u žitkoj vatri, pristala je čudna lađa u luku i plamene oči kapetana, u kojima je gorjela bezdana bol, susretoše se sa očima žene, u kojima je gorjela ljubav i čežnja za njim od postanka njezina. Minka počuti, kako joj srce prestaje da kuca i krv u žilama se stinjava; još jedan tren i srušit će se mrtva, no u to priskače on k njoj sa lađe, uzimlje je na svoje jake ruke i nosi je na lađu, da je rastavi od otoka, ljudi i udesa i daleko, daleko ponese u beskraj bola i ljubavi...

Sve ljuće i očajnije cviljelo je more u buri, sve kruće nesmiljenije postajahu pandže bure po moru i otoku...

Sutradan nađoše otočani Minku na obali mrtvu...

MEKONJA.

Kad su Marka Smušića izabrali za načelnika, odjeknula je slava njegove časti kroz sve dućane i gostione, gdje se toči vino i rakija. Smušić je morao žestoko da trese kesom. Vijećnici su jeli i pili tri dana i tri noći uz kratki odmor, kako bi već koga srušilo piće za stolom, u hodniku il gdjegod pod šupom. Bilježnika i blagajnika nađoše sluge gostioničareve treće noći, gdje spavaju u sijenu, pošto su vijećnici naredili za njima potragu. Načelnik je dao zaklati vola, a ne imajući dovoljno gotova novca, prodade svoju najbolju kravu Rumenku.

Prinoseći vino k ustima klicahu vijećnici jedan drugome:

— Ožeži Miško, ožeži baća Tunjo, nek se upamti, kad je Smušić posto načelnik....

— Ožeži Martine, ožeži Bana, načelnikova je kuća masna!«

Načelnik je nasmijana brka i pijane duše primao zdravice. Moglo mu je biti četrdeset godina; bijaše okruglog lica, brkat, stasit i plećat, jaka ljudeskara i čitava njegova priroda odavaše ga, da je stvoren za plug, motiku, polje i šumu, a nikako za načelničku stolicu... Nu taština, koja se je probudila u njemu kao plamen, smela mu pamet i svaku razboritu misao, i u njemu ostala samo požuda za čašću: »da bude načelnik«.

— Druge večeri, dok je bilježnik još bio trezniji, ocrta u poduljem govoru sva »zlatna« načelnikova svojstva. Smušić je bio ganut do suza i tek kad je nešto ohladnio, čudio se, da su njemu samome ta njegova zlatna svojstva bila nepoznata, da mu nikad ni na um pala nisu...

— Gospodo vijećnici! — uskliknuo je bilježnik na koncu zdravice, — ja kao duša općine ne želim joj nikada

bolje glave od dičnog, uglednog i predivnog Marka Smušića — i pokaže rukom na Smušića, koji se borio u suzama oduševljenja. — Držim za stalno, da će njegovo trogodišnje načelnikovanje biti samo kratki uvod u službi općine te da će on krasiti načelničku stolicu na »mnogaja«, gospodo, na mnogaja... Dok on bude htio...

— Dok je nas i jednog na životu — zagrme vijećnici u razrožnom zboru. — Dok je na ramenu glave! — klicali su neki hrabro...

Na to cigani u predsoblju previju glave i zagude na svojim divljim guslama...

Sav tronut izađe načelnik van i naredi još dva bureta piva...

U kratko, bila je to pijača, takozvani »aldomaš«, bez koga se ne može zamisliti nikakva dogodovština, a napose ne uspostava u koju sitnu čast. U Slavoniji, gdje je narod mekan, tako rekuć voštan, pust, sve se poprati pijankom: porod, pogreb, vjenčanje, kosidba, vršidba pa i samo rađanje stoke.

U selu se niko nije protivio da Smušić načelnikuje, samo njegova žena Marta, trijezna i pametna žena od kojih trideset i pet godina, u gospodarstvu vrlo iskusna. Videći ona, kako dobro opada i kako se temelji kuće drmaju, znala bi trpkijeh usana dobaciti svomu mužu:

— Krvavo si platio kortešovanje. A kad su te izabrali, zaklo si vola i prodo onaku kravu, o o!... — Nedjelju dana iza toga platio se opet aldumaš za Tvoj imendan. Onda opet »aldumaš« za tvoj rođendan... Da ne napominjem prijašnjih »aldumaša«, već te ova dva stoje sto srebra. Uz to ti ne oreš, ne siješ; onih petnaest forinti tvoje plaće nikad kući ne donosiš, nego još iz kuće u općinu vučeš, veliš, da u kasi manjka. A po njivama nam raste korov, o moj Marko, mi ćemo otić u »slipce«... i kud će naše troje dječice...

Načelnik je gledaše sažalno.

— O kako si kratke pameti, kako si nezahvalna. Zar ti nije dosta »matora«, da si postala »gospoja«, da se možeš dičit po svem selu i u devet sela.

Kad bi načelnik došao kući pripit sa nešto bećarski naherenom kapom, uzdignuo bi glasom:

»Ženo moja, al si mi gospoja!
Haj haj!...«

Žena bi se takom zgodom zavukla u zapećak i tiho zaplakala, da je nazivlje gospojom, dok im dobro sve više propada...

Jednoga jesenskoga dana navali ona na Marka, da ode u polje i vidi njivu, sluga je za pô podlanice pliće pooro...

Načelnik, kojemu je čast posve bila smela mozag, odvrati joj oštro sa užasnim prijekorom:

— Nek oru svi đavoli ako hoće, meni se na njivu više ne »gebira«. Udesi sama, kako znaš.

— Elem stidiš se svoga opanka! — zavika Marta, — stidiš se onoga, što su ti oci bili.

— Čuješ! — stisnu načelnik zube, — ala bi te opalio šakom, bi duva mi... da mi moja čast ne brani.

Na to je Marta izašla na dvorište šutke i sve do mraka nije se povratila u sobu.

— Ta za kakva sam se gada udala! — zajecala žena u sebi gorko i njezina udaja pričinila joj se kao od nedavna i ako je s čovjekom izrodila već troje velike djece. A onda je stala tonuti u uspomene djelovanja, u uspomene sreće...

Načelnika Smušića bile su dužnosti u uredu, da potpisuje akte i kadikad nadere par slova na pozivima za pandure. Bio je užasno loš račundžija, jedva da je znao zbrajati i odbijati i uvijek mu je manjkalo u kasi, tako da svoje plaće nikad zdrave iz ureda iznio nije.

— Veru mu, »beležniče«, šta je to? — pitao bi on bilježnika dižući svoju debelu glavu od stola. — Uvijek fali i fali...

— Vericu ti tvoju, pazi — dobacivao mu bilježnik pametno njišući glavu. — Mora da ti zasole kod primanja poreza. E moj dragi, nije to tako lako načelnikovati...

— Vidim, vidim — odvraćaše načelnik osjećajući za bilježnika neko počitanje i diveći se njegovoj pronicavosti...

— A ja, da pravo kažem, uživam u toj časti...

— Kako ne bi. Ta eto ti trbuh danomice raste.

— Nije to šala biti načelnik. Stoga ne žali, i ako ti uzmanjka koji groš.

Uz ove nedostatke bio je načelnik vrlo tromijeh uda i nespretan.

Jednoga dana saopći mu bilježnik:

— Amice Roko, za osam dana dolazi nam predstojnik u goste. Pregledat će općinu...

— Predstojnik! — zine načelnik široko i gledaše na bilježnika golemim očima. — Ja ga štujem, al ga ne volim, da baš istinito rečem...

— A zašto to, amice Roko?

»Amice Roko«, fraza je seoske gospode, koja se najviše čuje u općinama te financijalnim i žandarskim kasarnama.

— Ja ga ne volim eto zbog toga, jer kad ga vidim, postane mi tijesno u koži; nešto me prignjavi u prsima kao mora...

— To je strahopočitanje, strah, — razjasni mu bilježnik ljubopitno ga promatrajući.

Načelnik se opre junački na noge i zamahne nešto rukama.

— Ma čini mi se da to nije strah, jer nikako ga se ne bi bojao dočekati ga na ruke.

— To ti vjerujem. Nu ti si nespretan, ne znaš se ponašati i ne znaš birano govoriti, znaš. Ti bi se trebao malko vježbati u komplimentima i u govoru.

— A tko da me u tome poduči? — skoro da zavapi načelnik.

Bilježnik ga očehne sažalnim pogledom. On je pušio cigaru i otpuhne snažno oblak plavog dima.

— A tko drugi nego ja. Samo znaj da valja tu okvasiti grlo... ne može se suvim...

Načelnik mu zahvalnim smiješkom stisne desnicu.

Poslije podne plati načelnik opet »aldomaš«. Čitavo vrijeme zabavljali su se načelnik i bilježnik sa gostioničarevom Pepikom, koji je imao navadu, da se drži ukrućeno kao lojana svijeća — na njegovoj kugljani. Prostranim mirisavim vrtom orila se tupa lomljava i udarci kugla i

kegala, koje su pratili njihovi grlati poklici i živo mahanje ruku.

Sunce je sjalo na gredice i voćke podajući oštrim vrelim tracima sočnu zelen i tjerajući sokove u zrijanje... Nešto smaragda i zlata privićalo se ispod sjenatih suncem probitih grana...

— Kad dođe poglaviti, — povikne bilježnik zafuren načelniku, — elem čim se otvore na uredu vrata i njegova dostojanstvena pojava uskrsne ili kako pravoslavni kažu »vaskrsne«, ti ustani naglo sa stolice i ovako prigni se do pasa: »Najponizniji, poglaviti gospodine predstojniče«. Kod poklona uvuci trbuh i izboči prsa. Jesi li bio vojnik?

— Nisam.

— Šteta. Sad bi ti kretnja »Habt Acht« jako koristila. No svejedno. Sigurno je, da će ti predstojnik pružiti ruku. Nu da si na oprezu. U njega je fina i osjetljiva ruka, a tvoja je debela, rutava i teška. Opet ti u poklon ma i ne sad do pasa i da si odmjeren i dostojanstven, primivši njegovu ruku, da te đavo ne bi natentao stegnuti je i potresti, ni za živu glavu. Potresti rukom, ako hoće, na njemu je, ti treba da njegovu tek lako primiš. Nu ako on tvoju šapu tom zgodom jače stisne, budi uvjeren, da ti je dan dobro došao. Iza pozdrava spustiš ruke i miruješ kao da si mrtav i čekaš daljnje zapovijedi. No deder da se kucnemo, živio načelnik!

Sva trojica ispiše pune čaše kao rubin rumenoga vina. Pred njima sijala prašina kao izmrvljeno zlato u suncu...

— A onda? — upita načelnik ljubopitno i pun zanimanja.

Gostioničar, koji se smatrao neprispodobivo pametnijim od načelnika, gledao ga sa strane pritajenim prikorom.

— Ala vola, ala klade, iz koje nitko ništa istesati ne će!...

— Onda, — nastavi bilježnik tonom službenog glumca. — Velika radost, poglaviti, zadesila je općinu Vašim dolaskom.

— Velika radost, poglaviti, zadesila je općinu..., — opetovaše umah načelnik, a da što bolje upamti.

— Čitavo vijeće i svi općinari tako su odani poglavitosti Vašoj...

— Čitavo vijeće i općinari, — zaroži načelnik opet za njim. — A onda...

— Ja kao načelnik ove općine smatram se posebno počašćen...

— Dakle sve to vrijedi, — pobrza bilježnik —na dolasku kao i odlasku — i umukne prihvativši čašu.

— A onda?

Bilježnik je bio već prilično nakvašen i čudno mu se gibao trbuh na glomaznom tijelu.

— Onda pamet u glavu i misli. O svakoj trici ne mogu te uputiti. Kad on govori, gledaš mu u oči nu ne buljiti, da ćeš ga progutati kao valjušak...

Načelnik porumeni pecnut.

— Mislim da nije baš tako, tako posve... Do vraga, ti si mi nekoč govorio, ta onda kad sam bio izabran, da imam »zlatnih svojstava«, pa gdje su mi ta zlatna svojstva, a da ih pokažem pred predstojnikom...

— U tebe da je »zlatnih svojstava!« začudi se bilježnik i zamisli. — Na da, moguće da sam rekao, al samo radi dekoracije, radi kićenosti govora...

— A radi kićenosti! — podigne načelnik glavu i obraz mu se jače zacrveni. — A tako je to...

Zlobne poglede sipaše na bilježnika premišljavajući časkom, kako bi mu se osvetio. Nu što je dalje o njem mislio, sve ga se više pobojavaše u svojoj nutrinji. »Zna svašta, previše je pametan, ni vrag mu ne može stati na rep. A onda ma za kakvu tricu može me lako ocrniti kod poglavitog. Ajde neka ga mutna voda nosi«... nemoćno zakretaše glavom načelnik.

Kad je načelnik poslije jednoga dana začuo kočiju pred uredom i spetio kroz staklo dostojanstvenu pojavu poglavitog, uhvati ga tanka groznica, koja ga ne puštaše sve do odlaska predstojnikova. Cio dojam ostade u njemu kao mutni san. Spominjaše se, kako su oštri pogledi strogih plavih očiju poglavitog rovali mu u duši navaljujući mu užasan teret na grudi. Od svih pozdravnih riječi, što

ga je bilježnik na kuglani podučavao, nije mu ostala ni cigla u glavi, tek je nešta nejasna promumljao.

Kod prvog poklona umah se potepao i umalo nije Poglavitog očepio opankom. Kod sravnjivanja blagajne meo se silno u računu pentajući... Vrlo je dobro zamjetio, kako je predstojnik sažalno klimao nad njim glavom. Prije nego li je ostavio ured, šaptao je predstojnik sa bilježnikom nešto sumnjivo u po glasa... nu stalno, da se to njega ticalo...

Kad je toga dana kretao iz ureda teško oborene glave ulicom, počesto mu je pao pogled tamo niz ulicu u ravna polja... — Kako bi bilo, — budile se misli u njegovoj glavi, — da ja sutra umjesto u ured odem u polje i pogledam plodove. Mora da su žita silno nabujala. I kako bi bilo, da ja posve pošaljem ured k vragu i pomirim se sa mojim starim plugom... Na to mu i žena i djeca uminuše mislima i srce mu se jače — uzbuni...

Nu Smušić je poćutio tako samo na čas.

Stara taština za čašću i ugledom opet ga podbola i nadvladala.

Kad se doznalo u selu, da se nije umio ponijeti prema predstojniku, stale nicati rugalice na divanu među ljudima i među mladeži kod gajdija:

»Kad načelnik zgleda predstojnika
S pustog straha narasla mu kika«.

Nu on da prezre selo i da mu se osveti, zbaci sa sebe opanke kapičare i svoje bijelo seljačko ruho, kako su mu se oci i praoci nosili i uvuče se, ušulja u mundur gospodina... U tuđinskom uzanom odijelu sa sivim prugama i u škripavim cipelama koracaše važno, uzdignute glave tražeći od seljana šorom još iz daleka da mu skinu kapu i da ga pozdrave.

Stariji ljudi puni ogorčenja gledahu ga iz svojih dvorišta ili sa klupa, kao na nekog oholog dotepuha. »Šta se iz njega izleže, da od boga nađeš!« A prije je bio tako pošten i radin čovjek.

Bilježnik nije nikako mogao prikriti porugljivog smiješka, gledajući ga uniformirana.

— Rukavi kaputa malo su ti prekratki, — upozori ga. — A onda čakšire odzada moraš stegnuti, jer ti tur previše visi.

Načelnik se sav zacrveni kao ogromno glupo dijete...

— I cipele ti užasno škripe, što radnicima i Kranjcima vrlo dobro pristaje, ali jednom načelniku, glavi općine, nipošto ne. Mogu ti malko da škrinu, ali tek da »škrinu«... razumiješ?.

— Ah »beležniče«, — skoro procvili načelnik i stao se u neprilici motati, — ti sa mnom uvijek na muke... Pa šta da radim s njima?

— Namoči ih malo u vodu i manje će škripati...

Drugom zgodom upita ga bilježnik kao nuzgredno:

— Misliš li ostati u gospodskom ruvu t. j. u civilu, ako ti se iza tri godine iznevjeri sreća, i ako te možda... ponovno ne izaberu...

—A-a?! — i načelnik čisto zaboravi pritvoriti svoje debele usnice. Napomena bilježnikova takla mu se ledeno srca. Nikada se nije sjetio, da na ovo ozbiljno pomisli. I u ovaj čas zarode se u njemu neke mutne, sumnjive misli, koje potištuju.

— N-neznam..., — izmuca on.

— Budi uvjeren, da bi mi te žao bilo, da stradaš, — dometne bilježnik još zlobno.

I vijećnici su stali hladnjeti prema načelniku i sve više, što su se rijedili aldumaši. S toga je načelnik morao buditi u njima simpatije samo pijankama. Nu kad su ga spetili u »plundrama«, stali su kivno zakretati glavom. — Ta kog se vraga diže, šta je on? Opanak ko i mi svi. — U jednoj sjednici mal ih nekolicina ne staviše prijedlog, da bi se uplivisalo na načelnika, e da svuče te nesretne uzane čakšire, za koje nije stvoren i obuče ruvo, u kojem se odgojio, u kojem je sijo i oro... Neka obuče lan ili košaričar... Na to se diže podnačelnik i trezvenom besjedom raspirši taj prijedlog. »To su stvari, koje ne spadaju u službene poslove. Ako načelnik voli, da je pokladna maškara pred čitavim selom, budi mu na veselje«...

Iza toga sve se više pretresivalo među vijećnicima, kako Smušić u istinu nije stvoren za časno zvanje načel-

nika. Zato se hoće uglednija i pametnija osoba. Pravi domorodac i kremenjak.

Žena načelnikova pala u ljuti očaj. Šta joj je čovjek učinio od sebe?! Bijedna Marta stidila se svojih susjeda i čitavoga sela. Odsele je rjeđe polazila crkvu, a i samoj rodbini uklanjala se s vida.

A djeca načelnikova gledahu puna hladnog udivljenja oca svojega... Čudan im se činio, čudan i tuđ, kao da im nije otac. Nerado mu prilažahu ruci, a ako bi on koje uzeo preda se, to se nastojahu oteti njegovu milovanju...

II.

Uminu tri godine. Marko Smusić zadužio znatno svoje dobro načelnikujući. Prije novih izbora prodade tri jutra najplodnije zemlje oranice, a da poplati dugove i da sa jakom parom krene u borbu, i da se održi na svojoj stolici. U oči ovih događaja savila se Marta kao žalosna vrba...

Djeca joj zapuštena i podivljala trče šorom kao mlada junad. Ako se stanu mlatiti s drugom dječurlijom, to tule, da im je otac načelnik...

Opasni takmac za zlatnu jabuku, za načelničku stolicu, bijaše ovaj put Žava, kovač. Majstor Žava bio je mudra lija i znao je, da podmaže gdje treba... On je ovoga izbora podmazao vijećnike, da su vozili bolje, nego ikoja kola u skoku... Dabome, da je i Smušić napeo sve svoje sile i mazao, gdje je samo mogao, nu njegove su sile bile nerazumne i tupe... On je mrzio kovača, »toga đavola, koji se je jedva ikada pojavio u selu čist, umiven, i obučen, koji jamačno cio svoj život ne će umjeti, da se ovako fino dotjera, kao on, Smušić« — i Smušić bi nehote spustio pogled niz čakšire do cipela... Cipele mu bijahu ovih potonjih dana doškripale i u njihovu tamnom zamrlom škriputu kao da je Smušić nešto od sudbine naslućivao...

Na dan izbora bio je blijed i silno uzrujan. Prije sjednice vijeća dade mu većina vijećnika riječ i ruku: »za nikog drugog ne glasuju, nego za njega«.

Bilježnik je bio hladan i nastojaše da njegovom zapitkivanju što više izbjegava, što je Smušića ispunilo užasnom

sumnjom. »Veru mu pupatu, da mi ne radi o glavi« bljeskalo u njemu.

U istinu, dan prije izbora načelnika, imao je bilježnik tajni sastanak sa većinom vijećnika u svome stanu. Jelo se, »široko grlo« pilo i pušilo. Bilježnikovica, milovidna gospođa, vlastoručno je dijelila kavu vijećnicima, te je mnogi bio dirnut i nekako blaženo raskvašen. Bilježnik u prvom redu pozdravi svoje goste zanosnom besjedom, a onda se umah obori na Smušića, uvjeravajući, kako je on savršeno nesposoban za zvanje, koje ga resi, a koje on ni malo ne »resi«...

— Naprosto, gospodo, nije taj čovjek sposoban, da reprezentira čast načelnika i uz to mu manjka svaka inteligencija. — Vijećnici se zadubu u riječi »reprezentira« i »inteligencija«, koje su im bilježnika odavale vrlo bistrim čovjekom i odmah naslute, da bilježnik po prilici misli, kao da bi načelnik bio kratke pameti.

— Jest, jest, tako je, gospodine, — pobrzaše oni u zboru.

— A drugo, gospodo, što je najvažnije, — zajeca bilježnikov glas neobičnim zanosom, — vruća je želja poglavitog gospodina predstojnika, e da načelnik Marko Smušić bude maknut. Vrlo je nezadovoljan s njime. Jednom prigodom reče mi poglaviti: bilježniče, to je smiješno, načelnik ne zna brojiti...

Bilježnikove graoraste oči titrahu igličastim pogledima po vijećnicima, koji sjeđahu za stolom, u krugu, odbacujući lepršave sjene po zidu.

— A-a! — zinu vijećnici i zažamore. — Nije on za načelnika, nikako nije, a da, — produlji ih nekolicina.

— A onda, gospodo vijećnici, uvjeren sam, da ste to već svi zamijetili, Smušić je »smiješan«... — i bilježnik se nasmije od srca i trbuh mu se potrese.

— Luckast je, — provale neki glasovi, — luckast. Ta jeste samo vidili, kako se osilio, kako se — momče — uznio, otkako se uvukao u »plundre«...

— Po ovom svemu i po onom, što još nisam spomenuo, ne preostaje nam ništa drugo, nego...

— Van s njim, van, a šta bi drugo! — zatule vijećnici jednodušno.
Bilježnik se lukavo podsmjehne i podigne čašu, nazdravljajući skrbnim i uglednim muževima općine, koji se brinu i koji, kako se vidi, vrše svoju dužnost, »trijebeći kukolj iz pšenice božje«...
Grla se projaze i vino zaklokoće.
Onda se bilježnik zamisli duboko i upita oštro iza stanke, koja je vijećnike ispunila nekim polupijanim strahopočitanjem.
— Poznadu li, gospoda, poznadu li dobro, temeljito, u glavu Žavu kovača, onog trudbenog obrtnika iz šora Slatinaca. Onoga, o kome se mnogo ne čuje, ali mnogo govori...
Neki vijećnici, koji su već sa Žavom kovačem vodili pregovore, obliznu se malko...
— Ta kako ne bi poznavali majstora Žavu, a ima li u selu ikoga, a da ne pozna toga kremenjaka, toga uzornika? Čovjek je to i po. Sve je steko, lupajući čekićem, a uz to pametan, da mu nema para...
Bilježnik kašljucne i opet se digne.
— Gospodo, ne ću da duljim. Majstor Žava Vratičić, kovač, jest doduše garav, crn, ima žuljeve đon debele, kad nije opran, izgleda kao đavao, ali gospodo, majstor Žava je vrstan račundžija... on znade brojiti i mislim, da sam time sve rekao...
— Živio Žava Vratičić, živio Žava majstor — odjekne stanom bilježnikovim.
Vijećnik Lovro Vrepčić jecaše:
— Što imaš medena usta, beležniče, gada ti guravog, ala umiješ zborit. Daj, da ti poljubim ruku!
U to se razvrgne zastor na vratima druge sobe i nitko drugi, nego glavom majstor Žava Vratičić pane u ovaj slavni općinski zbor. Bio je »opran« i u novom tamnom nedjeljnom odijelu. Urnebes i jeka potresu stijenama kuće, svijetlo zadrhće, a pune čaše žestokog pića prociktaše, kao da se i one raduju pojavi majstora Žave.
Ponajprije padne mu bilježnik u zagrljaj, a onda svi vijećnici redom.

Kad se je u jutro majstor Žava zadnji supijan dijelio od bilježnika, pruži mu kuvertu, koju je već tri dana grijao u džepu.
— Uzmi, beležniče, molim te, ovu odluku, pa ćeš mi drugi puta sadržinu protumačiti...
Bilježnik mu stisne ruku, bilježnikovica ga tapne po ramenu i sprovede ga hodnikom.
— Kakva je slika u koverti, ako pogodiš, Ireno? — zamuti bilježnik tren poslije očima na gospođu.
— Pedesetarka! — pokuša ona da poklikne.
— Ireno, varaš se! — mrmljaše bilježnik i razmota zelenu stotinjarku.
— O, o! — objesi mu se Irena o vrat, — ti moje dražesno prasence, meni novi šešir, po najnovijoj modi, čuj, po najnovijoj. Naručit ću ga iz Beča!...
Za pet časaka ugasne svijetlo u bilježnikovom stanu.

III.

Smušić glasovaše prvi, davši sebi glas i odmah se udalji iz sjednice; pribojao se, da ne čuje možda svoga pada, da ne bude svjedok smrti svoga načelnikovanja, i ako ga je grijala jaka nada, da bi mogao biti opet izabran. Nu, jedva što je prošao hodnikom, kad li ga stiže kao stogrla jeka:
— Živio Žava Vratičić, novi načelnik!
Smušiću se slegnu prsi i zatetura u taj hip...
— Kuda li će sada? — Ne može se više povratiti u općinu kao načelnik, ne, nego kao plentra, prišipetlja, kao sablast svoje smrti... Kad preda kasu i ostale općinske poslove, izumire s njime i svaka uspomena, da je načelnikovao....
U silnom uzbuđenju nije znao ništa drugo, nego se zaputi Jevrejinu Gelbu, a da se lati boce... Pio je i pio, dok nije sva čula opio, dok nije izgubio pojam o vremenu, o sebi i o onom, što se s njim dogodilo... Dvije noći prenoći u gostioničarevu stanu. Matilda, krupna žena Gelbova, sjela bi mu se na koljena kao kokoš i natežući ga za brk, tješila ga...
Marta se od pečali i žalosti razbolje, a djeca dolazila su po oca i povlačila ga za onaj pogospođeni kaput, da

krene doma... Nu mnogo je dana proteklo, dok je svrgnuti načelnik potražio svoju kuću mračan, slomljen, nabuhlih crvenih obraza i očiju, a pomodrjelog nosa kao patlidžan.

Vrijeme je teklo, nu Marko Smušić nije se laćao svoga pluga; ležao mu je pod šupom tup i zahrđan... U gospodskom odijelu i doškripalim cipelama rušio je svoje imanje po krčmama, a kadikad odskitao bi se u varoš, da i tamo prorusvaji... Žena mu sa djecom pribjegne jedne noći k svojim roditeljima u drugom šoru.

IV.

Iza tri godine stigne ista sudbina Žavu Vratičića. I njega ukloni vijeće sa načelničke stolice. Nu majstor Žava na sve se nasmije i povrati svome čekiću. Dosta mu je, da se je tri godine sladio na načelničkoj časti. Znao je on, da vijeće želi promjene i uvijek novoga načelnika, jer kako bi inače dolazilo do tih aldumaša i pijankâ... Nu, on je znao računati i nije gubio svoje groše utaman, čitavu je on plaću dovlačio kući. Zadovoljan i krepak bacit će se majstor iznova na željezo i čelik, da kuje svoju sreću, u kojoj ga nitko poniziti ne može... A napokon trogodišnje načelnikovanje bila je dobra škola...

Nu Smušić, koji nikad nije baratao željezom — podlegne savršeno taštini kao smiješna žrtva...

Nekadanji poljodjelac i mali gazda i bivši načelnik Marko Smušić prijavi se četvrte godine za — općinskog pandura! Čitavo selo pocrveni od stida. Vijećnici su grohotali u sjednici, bilježnik se previjao od smijeha... Nije se Smušiću dalo rastati od gospode i službe... U tome kao da je ležao njegov mračni usud...

Stariji ljudi i pravi domoroci, one neuskolebive srčike, kojima je još u krvi, i u duši gorjela samosvijest i bunio se ponos starodavnih dobrih vremena, promatrahu ga u stražarskom odijelu kako maše sabljetinom i klima u čizmama šorom, raznoseći pozive, i trpko i gorko i stidno zakretahu glavom. »Sluginog sluge sluga!... Ao, gada, što se izrodi! pusta zemljo, što nas ne progutaš!«...

ZADNJI CJELOV.

I.

Ivan Marković podštapljuje se omašnom batinom i puti klimave, istrošene korake, vijugavom bijelom stazicom zelenog parka. Izmamilo ga proljeće, vedrina i toplo sunašce, da se prošeta i udubljena izmoždena prsa udahnu svježeg milujućeg zraka.

Ovakav dan, bistar kao suza djevojačka, neobičan je svetac za bolesnika. Ivanu Markoviću tako se je drago danas osjetiti usred proljeti, usred ovog milinja, baš kao da slavi svoj imendan. On se boji surih, teških, oblačnih dana, kad nebo nisko strmi i zrak zaudara vlagom. Naprosto ne može da valjano hoda. Ako se kreće ulicama, umaraju ga prolaznici i mala buka tramvaja već ga riva u leđa. Često posrne u polunesvijesti, hvatajući se rukama po zraku i odskoči, kao da je sav udešen na pera od kočije... Tada ga obuzme velika tuga i kroz gorku kletvu pomišlja on, kako bi se ipak jednog dana valjalo odlučiti, uzeti samokres u džep i poći na kakvo zgodno mjesto, gdje se za život sposobnim ni zadnjim aktom životne tragikomedije ne smeta i — svršiti...

No to bi bila samo momentana namisao Ivana Markovića; njegove lomne kosti, bolešću udešene »na pera«, htjele su se još uz uporište štapa po toj pustoj zemlji vući.

Više puta u samoj žarkoj, neobuzdanoj želji za životom promatra on zdrava lica, koja susreće ma gdje bilo, upravo divljim zapaljenim pogledima, htijući si sugestivno prisvojiti zdravlja od drugih, koji ga u izobilju uživaju. Desi se dan, da stane pred koju mesaru i bulji u one jake zdrave, rumene, mesarske kolose, pa da u nekoj obmani zaboravi, da je bolestan.

Jednoč u momentima — čudnog raspoloženja, kupi kilogram čistih mesnatih odrezaka i u večer pred počinak obloži si njima lice u krpi. Šta je htio s mesom, nije znao, tek je ćutio, da je njegovo tijelo ogoljelo, — omršavjelo, — osiromašilo, da nema sebe... — U jutro probudi se sa pomisli, da mu je pomrčala pamet... Zbaci meso na pod, zarije ruke duboko u svoje guste tamne kose i zajeca sav se tresući. Sirotno i osamno plakaše on na svojoj uzanoj postelji sa teškom bolju čovjeka, koga je život ostavio prije smrti, komu je potajna razorna bolest ispila sokove iz mesa i moždinu iz kostiju; duša mu se kriljaše po tužnim danima prošlosti i uspomena, prelazeći u one tamne, okrutne misli, kako sav njegov život visi o izbrojenim danima, o časomičnom vremenu i pogodi, o milosti prirode — koje ona i nema — o vedrini sunca, o prosjačenju od života!...

Spoznaja svega ovoga bijaše grozna i Marković samo da imađaše više moralne snage, bio bi se ubio... no još mučnija, još strašnija bijaše svijest, vječno kažnjiva svijest, kojom se on morao protiv svoje volje, na svakom koraku: i kad bi se digao i kad bi lijegao, i kad bi se preko bola smijao il mirovao — uvijek, uvijek sjetiti, da je bolestan, da se u njegove kosti uvukao neki crv, baš savršeno crn... koji ga jede, grize, ne da mu snu na oči, ili ga oda sna budi, da ga posvema hladno, mrtvački na koži i u duši ruši i razara!... A on prema njemu stoji nice svaljene glave, obješenih ruku, nemoćan.

Njemu nema lijeka, ne znaju ljudi da izmisle...

Ivanu Markoviću sušila se hrptenjača...

Svatko tko ga vidi u takvoj dobi i spozna njegovu sudbinu, koja ga prati u pognutim leđima, u klimavu koraku »na pera« i batini pomoćnici, ne može, da ga ne požali. Ta njemu, mladom starcu, nema više od 28 godina! Rodom je iz Slavonije! Otac mu selski nataroš Mato i majka Klara: — supruzi Markovići, odgojiše njega, jedinca na dlanu, milujući ga kao janje il kao što zaljubljene cure tetoše svoj najmiliji cvijet... U Vinkovcima svrši gimnaziju, to jest provuče se teškom mukom preko osam razreda, kao preko osam golemih, šiljastih ograda... ne što nije mogao, nego što nije htio učiti. Ne dospijevaše od

skitanja, klatarenja, od pustolovna života. Zaputi se u Beč na sveučilišne nauke u dobroj namjeri, da sluša pravo, a sa sobom ponese debelu novčarku, koju mu je predao na polasku dragi otac, nasmagavši se dosta toga pustoga novca, praveći kupoprodajne ugovore, diobne ugovore, zajmovne ugovore, testamente i druge isprave, potrebne našem čovjeku seljaku...

U velegradu ostanu pet godina, udarivši na oca silan harač, koji zaslijepljen roditeljskom ljubavlju — samo šiljaše iz svoga dubokog džepa...

Šta je sve radio mladi čovjek u Beču, ne može se u kratko reći. Kad je otišao, da se već ne vrati, o njemu su kolege iznosili čitave legende. Znalo se, da je bio poznat u svim kotarevima; da u kavani nije spavao samo s toga, što tamo nema kreveta i što pristojni ljudi ne dadu. Kartao se bez prestanka po tri dana i tri noći — živeći od letimična zalogaja, piva, duhana i zadušljiva zraka. U stan je dovodio ženske, dabome, sve same skitnice iz tamnog predgrađa, sa kojima je prečesto izletio u zagrljaju pod kričem i zamahom gazdaričine metle, i šta sve nije činio, dok nije dotjerao dotle, da hoda na »pera«...

Povrativši se iz Beča, ne mogaše ostati kod roditelja u selu; krstili ga ljudi čudnim imenima, i zadnjem okorjeliku neugodnim za uho... S toga pokupi svoj kovčeg i skloni se u grad kod tetke Julijane.

No današnjeg vedrog proljetnog danka ne dolazi na oči prošlost Ivanu Markoviću. Zaokupio ga posve novi život, što se pred njim meko razotkriva u bujnim zelenim krošnjama, u jasnim trakama s neba veličajno opruženim, u bistrom, visoko lebdećem lazuru, u hihotu zdravih pjestinja, što voze sitnu dječicu u kolicima ili ih nose na gojnim zasukanim rukama. Marković se ponajviše zadubljuje u lica pjestinja sa nekom nemirnom žarkom mišlju u duši. Nekako jače pritišće nogama zemlju, pomno ih obilazi kao da vreba, štapinu bi skoro odbacio, tako se osjeća lak. Pred njim se vijugaju pjeskovite stazice izmed lakih nizova jela i lovora, pomaljaju se sjajne vile između visokih kupova tmasta drveća. Proljetni vjetar polijeće šumom, šumeći živim glasom proljetnih voda iza okopnjelih snje-

gova a puni jaki mirisi draškaju dušu budeći daleku nabolnu čežnju... Glasovi djece i djevojaka padaju na drhtavo lišće, na travnu probuđenu zemlju i u jedan blijesak stapaju se sa suncem, stvarajući harmoniju velikog, mladog nepobjedivog života...

Markovića probiše kaplje znoja i sjede na klupu, koja bijaše obrubljena povrh naslona sa čipkama srcolikoga lišća.

Najednoć mu se žuto nabrano lice sa iskočenim crtama, nalik na broncane žile zalije bolnim osmjehom. Ugleda sobaricu Slavku, koja je službovala u kući, gdje stanovaše njegova tetka.

Slavka iđaše čvrstim korakom kroz sjenovitu šumicu, poigravajući lakom sivom suknjom, kao da u njoj vjetar šaleći se šumi... Bijaše to zdrava rumenkasta plavojka od šestnaest, sedamnaet godina, srednjeg, jakog uzrasta, gipkih kretnja, zaokruženih, napetih punanih grudi, koje su podrhtavale dižući se kao siloviti pjenušasti val..... Kad vidje Markovića, nasmije se — ona se sva smijaše: na rumenim jedrim usnama, u svim crtama lica, u očima i u samim okruglim grudima... On joj je tako mio i dobar čovjek... Kolikokrat joj je već dao bombona na stubama u kući, kad bi je susretao!...

Marković se ganu — i pozdravi je glasno.

Iza nekoliko ljupkih upita, koje je uvijek imao za nju pripravne na jeziku, spusti se ona tik do njega.

Marković uzdahnu teško, duboko...

— Moram u klijet, milostiva me šalje, tamo su nam boce, — otvorila ona usta.

— Pa ja ću te sprovesti, — požuri on.

— To je daleko za vas, gledajte gdje je vinograd, — i pokaže rukom na zeleni brijeg.

—Kad idem s tobom nije daleko, a danas se osjećam jak...

Ona nekoliko časova kimaše niječno glavom, a onda se upute — ona laka, poletna, a on šepesava, drhtava koraka.

Slavka bijaše mila, djevičanska u hodu pod veselim vedrim nebom, a okružena mekom mirisavom zeleni.

Marković je posmatraše lukavo poput kopca sa strane počivajući vrelim pogledom na njezinim drščućim usnama, lanuvši joj kadikad koju dvoličnu riječ... šarene boje...

Slavka ni sama nije znala, da li ga je shvaćala, ona se samo smijala zvonko, srebrno, zdravo, da su joj se tresle grudi. Njezin mladi, zdravi nabujali život i ne bijaše drugo, nego golo, iskreno smijanje, kao što se smije živo, procvjetalo proljeće, kao što se smiju raspojasali srebrni potoci, kad polijeću niz hridi sa strmog, visokog gorja...

Marković zabulji se u nju duboko, zaboravno...

Pričini mu se, kao da u nekom blaženom kraju uživanja uza nj kroči u žaru, u suncu cvatući cvijet života... Stane ga moriti luda, vrela želja, da taj cvijet stisne na srce i onda srče s njega cjelove do obnemoglosti, do ludila... Činilo mu se u ugrijanoj, maglovitoj glavi, da bi mu to povratilo snagu i zdravlje... Nesvijesno, u posvemašnjoj zaboravi stane kružiti rukom po zraku opisujući zagrljaj pri čem mu se lice stane lako cerekati...

To bijahu bolesne, kronične geste od prekomjernog plandovanja sa ženama...

Djevojka se nasmije do suza, kad to speti, da joj se izobličiše velike, lijepe plave oči, — podobne tananoj plavetnoj tkanini prijatnog neba, koje je nad njom, šumom i svim visilo se ponosno u beskraj...

Izađu iz šume i pred njima se ukaže glavna kolna cesta, koja vodi kraj duboke kao tamnim snom zasjenjene uvale, kruži ispod nekoliko ponosnih u vis strmećih hrastova i zavija se snažno posve uokrug pred lice plavetnog dalekog gorja kao velika bijela zmija... Sa strane zelene se vinogradi na bregovima zastrti trepetljivom koprenom sunca, kroz koju kao da čeznu loze za naporom svoga soka i jedrog grozda, za dojkama tamnim, ružičnim i zlaćanim... Sunce trepti u velikom kretu svoje sile, kao velebna ružična danja zvijezda, obujmivši zemlju svojim žarom i hraneći je plodonosno...

Ptice, leptiri, gušteri i sva probuđena stvorenja kupaju se u svijetlu ćuteći njegovu slast i toplinu...

Najednoč niče uzani puteljak i Markoviću pred očima uskrsnu siva klijet, koja kao da je lebdjela usred zelenog vinograda.

Kad je Slavka koračila preko praga klijeti pogleda Markovića nepovjerljivo i reče mu, neka ostane vani.

On je pogleda milosti molećim pogledom i naže joj se tako blizu, da je osjetio toplinu njezina tijela i miris njezine puti . . .

— Al ja ti ništa ne ću, zašto me se bojiš . . .

— Ne, ne, — omane ona rukom, — najbolje je, ja ću sama.

Marković se ipak uvuče za njom sa štapom.

Kad je osjetio, da ga od ikakva oka zaklanjaju sivi drveni zidovi, segne rukom za njom.

Ona se uozbilji i stane ravno.

— Ne dolazite blizu, ne.

Marković šutke spremaše se iz nova, da je primi.

— Ako ne ćete mirovati, na zemlju ću vas baciti kao slamku, — zaprijeti ona prstom.

Djevojka je bila sada prkosita i porugljiv smiješak poigrao joj na usnama.

Markovića se to teško dojmi.

Njemu se zarije u duboke, brončane crte lica tragičan osmijeh, a oči mu udubljene, ispite i prevučene krvavom mrežicom, zasinu divlje, ludački . . . Odbaci štap i skoči pomoću svojih zadnjih, grozničavih istrošenih sila. U njemu zakriči sve bolesno istrgano živčevlje . . . Čelo mu probije znoj mrtvački, plave žile ojedraju igrajući mu na sljepočicama i ruke mu polete, da ulove zdravu, lijepu djevojku Slavku, da je očajno priviju na grudi, da srcem i dušom pije on život iz nje . . . — al utaman, dočeka ga hladna mrtva praznina, a djevojka preplašeno skliznu kao riba iz ruku kroz vrata . . .

Marković se nemoćno kao prelomljeno deblo skotrlja na klupu izobličena lica i ukočena široka pogleda . .

Ostatak dana i slijedeću noć teško preživi.

Očajne misli sisale ga u moždanima rivajući ga u beznađe, u neki hladni, okrutni kraj, gdje se samo tapka i crni . . .

Na večer ode u kavanu. Petnaest novina prođe mu kroz ruke, nu ne shvati ni izreke, ni slovca. Pred očima mu lebdjela samo jedna slika, koju je mašta radeći živo i bez prestanka, poradi boli postostručila u boji i ognju množeći mu osjećaje . . . — — Sveđ stoji pred njim Slavka, čvrsta, stasita i krasna djevojka sa porugljivim smiješkom na usnama, koji mu veli: »ja imam veće pravo na život od tebe . . .«

Prikazuje mu se siva klijet, na njoj otvorena vrata, na koja mahom probi rukovet svijetlih zraka, ona ulazi, on se za njom vuče, a uokrug bježe ravne zelene brazde vinograda . . .

Nenadano pristupi mu nekadanji prijatelj i kolega Odić.

— Kako je? — tucnu ga rukom po ramenu.

Marković se trže iz misli.

— Što radiš?

— Vidiš, — lane preko volje Marković.

— Zlo izgledaš, zlo . . .

— To znam i sam.

— Trebao si se štedjeti, štedjeti, prijatelju moj.

Odić je govorio Markoviću tonom tutora, što ovoga razljuti.

— Molim te, ne brbljaj kao baba. Kao ja živio si i ti i hiljade drugih, samo su ostali slučajno sretnije prošli. Svi smo išli po kaljavom putu i ja s neopreznosti ugazio u baru . . . To nije napokon ništa, gluposti.

— Gradovi su pokvareni, — htjede da uzdahne Odić.

Marković se nasmije.

— A sela nisu? Svuda je život isti, samo su forme različite.

— Čovjek ne zna, kako bi živio, ne zna prave staze, valjalo bi neke reforme, reforme, — —. Odić stane zijevati kroz raširene prste ne svršivši i gledaše na ulicu.

Marković ga pogleda ispod oka i upita:

— Čitaš li šta?

— Puno.

— Vidi se. Prije si bio mnogo pametniji, dok nisi znao za knjigu. Buncaš koješta, kako bi čovjek živio. Život nisu karte, da se po volji kartamo. S nama ne kreće samovolja,

nego enaržija, snaga. Na pr. ja, prestao sam živjeti prije dvije godine, jer je u meni ponestalo soli...

— Soli! — klikne u čudu Odić, pripravan da opet zijevne. Zijevanje bijaše Odićeva mila zabava, flirt. Tome se navikao kao đak živeći u kavanama.

Marković uzme sada kritički motriti njegovu omašnu i debelu pojavu.

— Da, soli. Ti je nemaš u glavi, a ja u kostima.

On se naslađivaše svojom žučljivošću — tužna značajka većine nemoćnika.

— Kakav si ti to?... — zbuni se Odić.

Marković stisne zube i upilji u nj ukočen, širok, mutan pogled, šapnuvši, poluglasno:

— Đavole debeli!

Odić drhtne i odvrati glavu od njega.

— Ej, moram na večeru, servus, — i ustakne kapu.

— Dobar ti tek želim, — poprati ga Marković lisičji sagnuvši glavu i upiljivši mu oštri pogled u široke pleći, koje se nakrivo zibahu kavanom...

Marković osjeti se sam. Obazre se po praznoj kavani, pogleda kasiricu Kristu, koja je stavljala šećer na tase, zirnu kroz stakla na ulicu, a onda zapuši cigaretu i tužno se upre o svoju batinu.

Pričepio je Odića, a da je ostao dulje, još bi mu jače kožu očesao. Sve ga je srdilo. U duši Marković ne bijaše loš čovjek. Dok se u nj uvukao otrovni cinizam, proživio je skalu groznih osjećaja. Dok bijaše mlađi, imađaše plemenite nazore i nikad čovjeka ne povrijedi. U svoje vrijeme zanosio se za socijalizam, za ljudska prava i slobodu. Dapače bijaše tako pun one samilosne ljudske topline, da nije mogao nikoga ni mrkim pogledom pogledati. Svojim drugovima rado je posuđivao i siromašnim davao odijela i rublje; prosjacima i ubogarima, koje bi susretao, dijelio je. Jednoč imađaše u džepu ciglu krunu. Šećući ulicom u večer susretne djevojčicu sirotno odjevenu iz predgrađa, koja iđaše pognuto i plačući.

— Šta ti je? — upita je.

— Izgubila sam krunu, a mati me poslala po kruh.

Marković izvadi iz džepa svoju zadnju, s kojom je htio večerati, i dade je djevojčici.

Dijete zabezeknuto, kao da se pred njim otvaraju rajske dveri, skoči htijući da ga poljubi u ruku, nu on je pogladi samo po glavi i pođe širokom ulicom kroz nasade, gdje su u dva visoka gusta beskonačna niza sjale u noć munjevitim svijetlom električne žarulje... Ćuti on kako mu korak postaje jači, hrabriji, u grudima se nešto slatko talasa, a ispod dugih trepavica jedva zamjetljivo probija suza samilosna...

Ej, kad bi u Markovića bilo takvo srce sada, lako bi se rastao sa životom...

Kad se pita, promatra i istražuje: — što je život učinio od njega, on postaje kamena sfinga, srce mu se ledeni od zebnje... Zašto je tako svršio ludo?... — on se već onda smatraše mrtvacem!... Ah, samo zato, jer je previše ljubio, i to naivno i glupo, bez mrvice razuma... On imađaše previše života u sebi, previše plamena, a na nesreću svoju, sav taj plamen sezao je pomamno za ženom... Štogod radio, gdjegod on bio, gledaše samo ženu... Promatra šumu i vidi ženu, zirka u vodu i vidi ženu, diže oči nebesima u rumenu zoru ili u prvo večernje praskozorje treptećih zvijezda i svuda, svuda samo osjeća krasne oblike žene. Njegova rodna, bogodana zemlja Slavonija, bijaše mu samo carska stepna žena, koju treba milovati, tetošiti i cjelivati od ishoda do zapada sunca rumenoga... Njega je morila njegova ljubav, strast, žena!...

Humanih osjećaja nije ni sada izgubio, ali ti bijahu crni... Oni prolaze u duši njegovoj kroz toliko boli, kroz ponore bure i užasa, da već nikad ne mogu zazvučiti u ljubaznoj toploj riječi, ne mogu naći lijepa, umilna oblika... Drzak je bio kô zimnji vjetar, kô kopriva što pali... Davno je u njemu umrla vjera... — — —

Na ulici susretne gust nizove večernjih prolaznika, koji su ga vukli na sve strane i podsjećajući puno na doba karnevala. Ženske su šumile suknjama, zavijale ih pokazujući oblike i bacale hitre poglede na muškaračka lica. Kočije drndahu, tramvaji sklizahu kadikad škripeći i nervoz-

nima vabeći bolne crte na lica... Gradski svijet vrtio se bezbrižno nehajno po mekom svijetlu, koje se razlijevaše ulicama u prilici potoka, koji izviru vrela svijetla.

Marković pođe nekoliko koračaja i najednoč se zaljulja. Spopala ga nesvijest. Prisloni se o zid jedne kuće leđima i čvrsto pritisnu batinom o asfalt, kao da se ne da... Oko njega grozničavo odzvanjao šum, a pod njim drhtale trošne noge. Bez odaha promatraše tren dva oko sebe kao kroz maglu... Vidje, kako se pred njim valja masa ljudi, oko njega strme kuće u polutamu i daleko, daleko u visu, u eteru, kamo se ne može doseći ni zvati u pomoć — prosjajuju zvijezde... Kakav je osjećaj pao na njegovu dušu, nije mogao shvatiti, samo je ćutio, kako mu je glava tupa, ukočena, a srce studeno... On se poboja, da u njem stroj posvema prestaje raditi...

Kad je skupio sve sile, odvuče se u obližnji park i ostade tamo do ponoći.

Zvijezde su treperile kao da polijeću a mjesec sklizao svojom visokom, zvjezdanom maglušastom stazom gledajući u pustoši, u gluhoj samoći pod granom kestenovom zapuštena i ostavljena čovjeka, kome su se crte u licu sjale na noćnom svijetlu kao tvrde brončane žile na spomeniku ugasloga života, a oči buljile preda se ukočeno mutno, ludački....

II.

Sjutradan opet prividno oživi sa lijepim vremenom. Odvuče se u park i skloni za grm na klupu. Lice mu bijaše voštano, a ruke su mu drhtale držeći batinu... Ostatak prošle noći proboravio je na postelji u vrućici...

Velikim očima buljio je u široki val zeleni, što se ljuljao na suncu. U glavi mu se vrtjele nemirne misli sve krećući stazom uspomena i kajući se radi ugasloga života. A spomenuvši se jučerašnje zgode sa Slavkom, Marković se gadio sebi, gadio se ostatku svoga života, što se u njem opet probudio stari poganin... Kako se mogao samo drznuti prema ovakovom čistom, nevinom stvoru, koji ne zna ništa drugo nego smijati se... Ima li duše, ima li srca, a poštenje da ni ne spominje — svega ga je zarajtalo...

Da ju je jutros susreo na stubama, molio bi je, neka zaboravi, neka mu oprosti...

U Markoviću budilo se čisto pobožno kajanje, koje obično provaljuje u ljudi, što putuju groblju, u tihe osjenjene krajeve zaboravi....

Pogled mu je lutao i grijao se srčući sunce i zelen — novi život, a misao je kopala u duši, u savjesti... Sveđer je drhturio.

Najednoč osjeti za leđima neki šum grana a po tom neke tople okove na očima. On primi svojim mršavim žutim rukama punane tople rumenkaste ruke i u posljednjem nervu, koji je u njem u taj tren zadrhtao, spozna, da je to lijepa plavojka Slavka. Marković dirnut u taj tren do u dubinu duše čistim osjećajem, poželi, da vječno ovako traje topli, vedri proljetni dan sa ognjenim suncem na nebu i sočnom zeleni na zemlji, a on neka se ne vuče o štaci, nego mirno sjedi na klupi pod granama, uz grmove i čar, a dotle, dok god bude vremena i svijetla, neka mu drži na očima svoje ruke djevojka Slavka, kroz čije prozirne dlanove on baš sada zaprtim zjenama naslućuje žarke, rumene pojasove svijetla...

Njezin smijeh opet zaori nad njegovom umornom glavom milujući ga po licu i vedreći mu dušu.

Umoli ga, da sjedne.

Slavka zažvrgolji poput ptice, kako jučer nije ništa obavila u klijeti i danas opet mora tamo, a zatim se lagano spusti na klupu, raširivši na krilu svoju bijelu kecekljicu...

Marković je samo gledaše i gledaše.

U prvi tren uza sve kajanje i prvotni osjećaj stao se buditi u njemu onaj stari okorjeli poganin i grješnik osjećajući u blizini takovu svježost, ljepotu i život mlađani... No to potraja samo tako dugo, dok njim posve ne ovlada čista djevojačka duša.

— Srdiš li se na mene? — upita je prosnim glasom.

— Zašto? — podiže ona naglo glavu.

— Rad jučerašnjega...

— Ja se na nikoga ne srdim, na nikoga, — klikne i htjede se dići.

Marković je zamoli, da ostane samo još časak.

On je šutio ne znajući, što bi govorio. Napokon spoznade, da i jest najbolje uz ovakovu djevojku šutjeti i pozirati joj samo u grudi, u lice, u oči, u dušu . . . a vrijeme neka se zaustavi, neka ne odnosi sobom određenih ura života . . . ili ne, neka juri, neka munjevno leti i pokazuje čovjeku nešto novo, nešto, što iz nova daje osjećati, što preporađa, što uskrsava . . .

Grane šumljahu, nad šumom lebdjela čista idealna vedrina, a sunce palilo zemlju ognjenim cjelovima . . . .

Markoviću se ukoči glava i odjednoč pade mu pogled na vitku jelu na tratini, što je smireno objesila grane. U tim granama bijaše toliko savršenog i otajstvenog mira, da je on nehote pomislio na groblje i sav se potresao od straha, od bojazni, do u kosti . . . .

Kad se djevojka opet htjede dići, on svede na nju oči i ciglim pogledom umoli je, da ga ne ostavlja, da ga ne napušta.

— Šta vam je? — upita ga ona u čudu, — strašno izgledate . . . Vama je zlo . . .

Markovića bješe probio hladni znoj na čelu, a crte brončane trzale mu se na licu.

— Nije ništa, spopala me nesvjestica . . . Slavka čuješ, Slavka, — zašapta on i umuknu, kao da će usnuti: po tom se prenu i nastavi:

— Da ti znaš, kakav sam ja, moj život, tebi bi se gadilo sjedjeti do mene . . .

Ona ga čudno promatraše.

— Pa vi niste meni ništa krivi, zašto govorite tako? . . . .

On se osmjehnu gorko.

Ona se malko pomače od njega, na što on segne za njezinom rukom.

— Ne uklanjaj se, nego mi uslišaj samo jednu želju, u kojoj sada još sav živim . . . Dopusti, da te poljubim u čelo. Mrtvacima se ne odbija, znaš . . .

— Pa vi niste mrtav?

— Jesam i već davno.

Slavka bi najvoljela, da se nije amo navraćala; postalo joj tjeskobno.

— No daj, daj, — molio on oborene glave i teško dišući.

Slavka ga pogleda i pomisli, da bi Marković zbilja mogao umrijeti i da bi bio veliki grijeh, ako ne bi uslišala želju jednoga umrlika.

— To će mi možda život povratiti, ti si mladost, svijetlo, proljeće . . . .

Ona se malko k njemu nagne, a on je lako, drhtavo primi oko vrata i pritisne svoje pomodrile usne na njezino lijepo, bijelo čelo, nad kojim su mirisale bujne zlatne valovite kose — srčući hladno mrtvački cjelov . . .

— Pustite — povikne ona, osjetivši, kako ju je grčevito stisnuo.

No on je bješe prihvatio kao utopljenik i ne puštaše ištući kroz cjelov života . . .

— Pustite, — trgne se ona plačući glasom i krepko ga rine od sebe.

On se zaljulja u zraku i nemoćno se složi na travu, osjećajući, da ga je naglo nešto udarilo u srce i stalo mu na svijest navlačiti neku mračnu zavjesu . . . On shvati taj momenat i očajno se trgne . . . Pogled mu potraži Slavku, počine na komadu osvijetljena neba i šume i onda osta ukočen u nijemoj, mrtvoj, besćutnoj praznini . . .

Slavka ga promatraše jedan tren iz daljine od kojih deset koračaja i videći, da se ne miče, prepane se i pobjegne . . .

KOBNI SLUČAJ.

U zoru ustanu. Pred kolibom se puši i pucketa. Kuhar naložio vatru, i pristavio lonce s vodom za zajutrak.

Stari Ćatić nasiječe šiljasta kolja i određenim pravcem pozabada u zemlju, zatim uzme konopac i napne označujući širinu kanala.

— Pazite, da kopate, kako treba; ni šire ni uže, ni pliće ni dublje! Metar duboko, tri četvrti metra široko, — upozoruje on važno radnike.

— Da ne bude prigovora. Svakom svoje: bogu božje, caru carevo, a nama naše, veli se negdje u crkvenim knjigama, kako sam čuo, jer ja ne znam čitati.

Prolazi pokraj njih i smije se otirući brk.

— Čujemo, čujemo ; — odvraćaju glasovi, — čast i poštenje, da bi riječ . . .

Istočno se nebo krasno rumeni; pjenušasta žarkasta rumen puza svježim uzbibanim uzduhom kao da hoće da više omedeni i zasladi, nego li osvijetli nastajni dan. Iz polja i sa grana prolijeću ptice žagoreći. Šuma miče granama kao da ustaje gordo veliko hrašće, spremno da pođe od jednog kraja svijeta do drugog, kudgod se milovidna i nebom omeđašena ravan oku smije.

A radnici marljivo rade. Pleća im se sagibaju, u rukama bljesnu ašovi, dok ispod zasukanih rukava drhšće i skače jako otvrdlo mišičje. Višeput između mladih nastane utakmica, »tko će više iskopati«. Onda svi budu podstreknuti čisto strašću rada i osjete, kako zadrhšću u čitavom tijelu. Ispod ruku im samo bježi oruđe odvaljujući ogromne grude zemlje i odbacujući je na stranu; naga prsa hukću i orošavaju se kao i lice i čelo gustim kapljicama znoja. Za njima zaostaje ubrzo crno zjalo kanala, a oči njihove sjaju ponosom neke široke snage . . .

Kad prigrije sunce i probije ih u kosti, smalakšu im uda od napora i znoja i stanu sporije raditi.

Nato ih stari opomene.

— U ničem ne valja nagliti; polaganije i sigurnije. Zašto da se sile troše uzalud, kad ih čovjek nikad nema dosta.

— Pravo zboriš, — reći će koji — zašto se kinjiti?

— A ma nu, — nastavlja on, — radio sam ja s Amerikancima, s Englezima, s Kinezima i dabome, najviše s našim ljudima, nu ni jedan se toliko ne kida i ne gura, gdje je najteže kao naš čovjek . . . Naš sebe ne žali . . . Na primjer u Americi. Kinez će uvijek rađe postati sluškinja i prati zdjele, a ovaj najmiti se u fabriki i stajati kod kotača, koji mu svaki čas može otkinuti glavu ili poklopiti ga masa željeza . . .

— Je li istina, da ima Dalmatinaca čak i u Kini? — upita jedan primorski Dalmatinac. Stari izvuče aršov iz zemlje i podigne glavu prema nebu.

Kad bi se moglo na zvijezde i tamo bi našo našeg čovjeka; a da ima Hrvata u Kini ili da je bivalo, mogu ti reći, da sam ja bio . . .

U staroga sjale se oči. Rado je isticao svoja daleka svjetska putovanja.

— Pa kako je tamo? — stanu ga zapitkivati podižući glave.

— A, bože sačuvaj! Sluga nosi gospodara na leđima, a ovaj drži u ruci zdjelicu riže i na sluginim leđima ruča . . .

— Ama što govoriš?

— Neba mi.

Tren su radili bez riječi, a onda se jedan javi s pitanjem:

— Pa da, a gdje je najbolje?

— Koliko moja pamet zna; — započe stari; — najviše se zarađuje u Americi, a u Francuskoj je najveća pravičnost. Tamo sam radio na vodi . . .

— Pa šta si se vraćao amo, gdje je zarada manja?

U starog se smrače obrve.

— To su moji posli. Nu kad baš pitaš, reći ću ti: zemlja, koja mi je dala život, neka me i proguta.

Doljnja mu se usna ukoči i on strese glavom.

— Al ne zborimo o tom! To je po mene veoma tužno i po cio dan ne mogu da radim.

Umuknu i nastave kopati.

Vjetar im pirka na prsa i to ih razblažuje u naporu, koji neprestano rađa znojem. Mnogom zacrveni glava i otešča od krvi...

Do podne nakopaju mnogo metara i zadovoljno oslanjaju se na ašove, a onda kuhar udari nekoliko puta s batinom u dasku, znak, da je objed gotov i neka polaze jesti.

Pod toplotom u travi žutila se pura u zdjeli do lonaca, iz kojih se puši grah i krumpir.

Polazeći u susret jelu, mnogome se nasmiju ogladnjela usta i nehote malko tucne zubima...

Kad zahvatiše nekoliko puta žlicom i prinesoše ustima, ugleda ih nekolicina, kako im se puteljkom iz polja primiče prilika slabunjava čovjeka. Pogurio se; na leđima nosi u vreći nešto svoje bogažije; prilično je razdrt i koraca šepesavim korakom.

— Evo nam gosta, taj će k nama; — rekne jedan radnik, pokazujući rukom na dolaznika.

— Dobro je pogodio, baš kad se ruča, — nasmije se drugi.

— Faljen Isus, ljudi! — pozdravi došljak, kad im se posve prikučio i pogleda ih nekim velikim, mutnim i gladnim očima u mršavom, naboranom, šiljastom i žutom licu.

— Uvijek faljen! — odzdraviše oni.

Na zdravlje vam bilo!

— Fala, ako si jeo, — odvrati stari; — ako nijesi, sjedi k mojoj zdjeli!

Čovjek žutoga lica sa gladnim očima spusti se na travu i teško odahne. Gledajući, kako oni slatko kusaju, samo se tren suspregne i rekne:

— Da pravo reknem, gladan sam. Vraćam se iz špitalja iz Vinkovaca, i već dugo nisam ništa okusio.

— Podaj mu žlicu, — povikne Ćatić kuharu, a gladnom pokaže rukom mjesto do sebe.

Žuti čovjek jeo je s velikim tekom. Lice mu se rastezalo kao mreža i zaušnjaci mu skakali; mljaskaše brzo.

Očima bi zabludio u polje i počinuo na zeleni kao da se odmara...

— Već se odavna nijesam najeo kako treba, — progovori uzdišući i gutajući jelo. — Šta je ono u bolnici malo čorbe, komadić mesa za moj želudac, a ma ništa... a u vas je ovdje kako bog hoće...

Oni ga promatrahu u jedivu, misleći svaki svoje; smilio im se gladan čovjek.

Kad je gladni odložio žlicu, izvali se na ledinu i pogleda kroz topolu u nebesa, a za tim sve riječ po riječ stane im pričati iz svoga života, rišući sve u nekim žutim, crvenim, mučnim bojama, koje umaraju dušu...

Tri mjeseca proležao je u bolnici na strožaku buljeći u blijeda, zelena i isisana lica, slušajući svoju i tuđu hropnju i uzdisaje. Sve što ga je tješilo, bijaše komadić neba, gdje bi mu počivalo trudno ugaslo oko za vedrog dana... Ne okusiše mu usta jabuke ili naranče, što bolesnik tako rado jede, a nema ni prebijene pare u džepu. Nitko ga se ne sjeti, jer on nikog na svijetu nema. Često mu je dolazilo da napiše pismo nekomu s obavijesti, kako leži u bolnici i kako mu je teško, gledajući gdje mu život trune. Al kome? Zar nekadanjim gospodarima, kojih se likova spominje u duši? Ta oni i ne znadu, nikad se i ne spomenu, da živi čovjek od njegova imena, od imena: Živan Prpić... U bolnicu ga odvela prsobolja. Možda ima sušicu, možda, možda ... nu ne zna pravo... A prije toga radio je na ciglani — tri godine! Tri godine žutila mu se pred očima ilovača i crvenila peć za ciglu... tako, da se već boji gledati u tu boju... — Gazio je zemlju, mijesio je blato, kalupio ciglu, mučio se dan i noć, i svetac i petak, a sve u dobroj namjeri, da skuca koju paru za kasnije dane, da život popravi ma i pred rakom.... Nu ne smože toga... Cigla je jeftina, rad bescjen, bolest pritegla... Život mu dade kus hljeba i kao nagradu kolajnu — bolnicu...

Radnici ga slušahu ležećke s rukom pod glavom; zamišljali su njegov položaj i postajalo i samima teško, baš kao da je on svoju sudbinu i na njih navaljivao...

— Sad ne znam, kuda bi! Ovo istina, polje je široko, a nebo visoko, svuda se može... nu valja se negdje za-

ustaviti. Ne bi li me vi uzeli, da s vama klimam? — i on pokaže rukom na kanale, — dok mogu micat ću...

Oni se prenu, među njima nastane šapat.

— Slab je, gdje će on s nama, jedva ga noge nose, prevalit će se pod lopatom.

Stari podiže glavu, koja mu bijaše teška od tužnih misli... Kad se malko razvedrio i protro oči, rekne bolesniku kroz smiješak:

— Za tebe bi bilo priličnije, da ideš u penziju kao dosluženi major, nu kako se nama penzija ne piše, to dabome moraš raditi. Kad ne možeš drugamo, ne možemo te otjerati... dabome...

Nekoliko se glava podigne s ledine. Stanu prigovarati, da ovaj ne može s njima, jer imaju previše i za se tegliti.

U staroga zaigra žila u sljepočici.

— Jezik za zube! Ako mi ne ćemo pomoći jedan drugoga, da tko će? — valjda ne će sveta Petka? — Žuti čovjek, Živan Prpić, okrenuo njemu glavu i promatrao lice misleći: u ovoga je čovjeka dobro srce...

— Odaklem si? — upita ga stari.

— Iz Vojnića.

Dva mu se zemljaka jave, da su i oni iz tog mjesta.

Prpić zakrene glavom i prošapće:

— Ja sam otišo od kuće malen i nikog ne poznam.

— Imaš li još išta na domu?

— Ništa.

On se zagleda u polje tmurnim čeznutljivim pogledom. Mršavu ruku diže u zrak, a onda opet s njome klone u krilo i postade sanovan.

S neba mirisala vlaga; nad poljem plivao tmuran oblak s dugim zavinutim trakom u susret suncu, pijući mu tople žarke zrake...

Od šume podigne se vjetar i zašumi kao svilom kroz sve zeleno meko polje, donoseći oštar, svjež hlad radnicima na prsa i za vrat.

Na sjevernoj strani neba sjati se brzo više oblaka poprimajući oblike čudnih fantastičnih bića. Jedan posvema tmast i uvaljan dugo mijenjaše lice previjajući se, dok ne naslika sliku rutava mršava demona košćatih

kljuvastih ustiju, koji dugom rukom povlači ostale za sobom kao u ples kola...

Kasnije zaplove hrlo i brzo ugusto širinom neba posve plavi štirkasti oblaci, dok se uz njih ne navališe mračne mase. U zraku nastade podmuklo nastrojenje i najednoć trenutačno bljesne crta munje, kao da netko zlatnim nožem naglo raspori oblake...

Tutanj se ozove grohotnim smijehom demona i širokom jekom ponad šume, a iz daljine zamagljene stali puzati kosi zastori kiše, koja ubrzo zahvati i polja s pljuskom.

Radnici zgrabiše alat i pobjegoše u svoje slamne kolibe.

— Što nam pokvari poso, post joj ćaćin, — uzdahnu jedan Ličanin.

Drugi neki radnik sjeo je na vreću, podvinuo se, gledajući prema šumi u kišu i slušajući njezin tupi pljusak, pa uze govoriti:

— Pazite ljudi, da će nas opet zadesiti nezgoda, koja nas je pošla goniti... Voda nije prešla samo Studvu, ona će doprijeti sve dovle, pogotovo sad uz kišu...

Posjedali, i koji su pušači, zadimili lule, svašta premišljavajući.

— Ta valjda ne će, — čuli se neki plahi glasovi.

Stari je mislio kao i onaj radnik, koji je napomeno o poplavi:

— Prošle zime zapao je dubok snijeg i još po gorama nije sav okopnio, tja, u svaku ruku zlo, poplava može lako doći.

— Kud bi onda? — upita Sretić, koji je sjedio do staroga Ćatića.

— Vidjet ćemo... Kud Bog da...

Jedan, koji gledaše u kanal, u koji se slijevala voda, uzdahne:

— Dan rada je izgubljen, dalje se po ovom vremenu ne može kopati...

— A jesti?

— To se mora, do đavola...

Neki su kleli vrijeme na sve moguće načine od muke pljuckajući...

Na strani u kolibi zamotao se u slamu žuti Prpić i sav se trese cvokoćući zubima:

— A ovoga spopala groznica, sve se dobro slaže — doda Sretić.

— Pokrite ga.

Dvojica skinu rekle s leđa i pokriju bolesnika; — on im zahvaljivaše kroz vrućicu prevrćući očima...

— Je li ti zlo? — pitao ga netko, na što on odvraća trzanjem čitavog tijela.

— Popa bi mu trebalo dovesti.

— Ne boj se, takav ne umire, javljaju se sada zlovoljni glasovi.

U kolibama posjede do na veče. Kiša je prestala i iznova padala, baš kao da draži radnike... Oni se dosađivahu i neki od muke stezahu one svoje krupne žuljave ruke lomeći prste u člancima. Pred njima se dimila vatra, gutajući pruće jarkim rumenim plamenom i bacajući drhtavo svijetlo na njihova opaljena lica, a vani suzilo nebo sve krupnijim šumnim suzama kao biserje... Topola sva promočena po granama i deblu šumila nujno potiho vijući granama po uzduhu i stresala ogromne pregršti kapi.

Radnik Tomo Petrić zavalio se na svoj kaput do Blaža Miljevića i priča mu o svome domu.

— U mene ti je žena mlada, moja vršnjakinja, — veli on, — nema još više od trideset godina i dva sina imadem. Možeš znati, da mi je kruto teško bez nje. Naviko se ja bio na milovanje: Kad pogledam, da je vidim uza se, kad mi se ruka gane, da je ogrlim oko vrata ili oko stasa, a onda brate kao da poletim... Viđam je u snu: Stoji povrh kuće pod planinom i gleda k strani, gdje se sunce rađa. Jadna jadnica, meće ruku nad oči i gleda, ne će li mene ugledati... I ja srćem k njoj, nu zaludu... preda mnom je toliko stijena i planina, da ih pregaziti ne mogu. Od muke grabim kamen po kamen i hitam s njime kao šiškom...

— Siguran si, da će ti ostati vjerna? — upita ozbiljno Miljević, slušajući nalakćen i gledajući u lice drugu.

— Kad ne bi... moj bi je ćaća usmrtio handžarom, što stoji zataknut za gredom još od pradjedova...

— Elem imaš i oca?

— Luka mu je ime, a nema mu ni manje ni više nego sedamdeset godina. On ore sa sinovima zemlju, ona »tri dana« zemlje kamenite. Imamo komad vinograda i u njem je sva moja duša... u jesen bi samo pjevao trgajući grožđje...

Po tom opisivaše svoje ostalo stanje kod kuće, a onda samo uzdahnu:

— I tako, brate moj — što mogu, otkidam od usta i šaljem kući...

A taj uzdah bijaše dalek i težak, kao da je s njime pustio komad srca...

Drug ga upita:

— Mogu li tvoji od zemlje živjeti?

— Ne mogu, ubi nas suša.

— Jesi li bio skoro na domu?

— Prije dvije godine.

Petrić se nasmije kao da se nečesa ugodna spominje.

— O, da si vidio te dragosti, bože mili. Onako pet šest puta sastati se sa svojim i srce ti se spali kô od vatre...

— Kada ćeš opet tamo?

— Bog bi znao, nemam za put, a otišao bi.

On uzdahne iznova još teže i dublje i ušuti.

Miljević okrene glavu i prozre nebom tamo, gdje je kroz raskidane bijele oblake, mekim drhtavim tracima prosinula milovidna rana zvijezda večernja... Ona cvate, drhće i dražesno se smiješi, a oblaci viju se oko nje kao zabezeknuti, bojeći se prekriti taku krasotu...

Mjesec izroni iza vlažne sumračne šume i zabrodi prema visini, nu posve tmasti oblaci krenuše mu u susret hvatajući ga svojim vlažnim krpama...

Radnici ne znadu, šta bi započeli. Dosadno je samo tako ležati i buljiti u vatru ili govoriti makar šta...

Stari Ćatić se domisli i povikne prema Sretiću:

— Je li u tebe knjiga od Kačića?

— Jest — odvrati ovaj.

— Daj, kazuj nam iz nje, da nam se večer razvedri.

Sretić ustane i iz svoje torbe, koja je visila na klinu, izvuče onu staru pjesmaricu: »Ugodni razgovor naroda slovinskoga«.

Svi se zbiju u krug kao krotko krdo, premda po obliku mrki vuci, a Sretić se posadi u sredinu.

— Nađi ono pjevanje o Sulejmanu, to bi rado čuli.

Stane listati, a onda svečano skupi obrve i podigne knjigu časno u ruci.

Sulejman se razbolio biše
U bijelu gradu Carigradu.
Pitaju ga paše i veziri:
Šta je tebi — care gospodare,
Koja ti je bolovat nevolja...

Glas mu drhće, raste i propinje se sa silom i krepčinom; lica mu gore u rumeni; a oči blješte čudnim blijeskom, kao da svoju dušu daje...

U kolibi se ništa ne čuje osim toga glasa i pucketanja vatre, koja strasnim plamom sažiže drvo... Duše radnika utapaju se u duh pjesme kao plamen u ulje, pijući njezinu ljepotu kao žarko omamno vino... a pred očima im lebdi ono junačko doba sa svim narodnim junacima, kad je krst s polumjesecom krvario na puški i nožu radi vjere i praga.

Sutradan opet se late ašova i lopata.

Bolesni Prpić, kad je sunce prigrijalo, skupi ostatak snage i ode u kanal da kopa.

Slabašno je zadijevao ašov u zemlju i pritiskivao ga na rubu nogom, koja bi drhtala i šepesala. Iza po sata polije ga znoj na čelu i osjeti žegu u kostima...

Radnici su radili punom snagom i gledali ga sažalno, a stari Ćatić klimaše glavom i reče mu:

— Ako ne možeš, ostavi, dok je hljeba u nas, bit će ga i za tebe...

— A šta ne bi mogao, — junačio se on i kretao plećima, rivajući sve jače oruđe u promočeno tlo.

Zemlja je soptila i mljaskala rastajući se sa svojim naslagama i dizala se nepravilno u crnim hrpama na ravnom rubu iskopine. Kudgod su prolazili radnici s krutim oruđem u jakim, krupnim i žilavim rukama, činilo se, niče

samosvijesno gordi život iz zemljine utrobe i u grozničavom brzom zamahu stvara novo lice prirodi...

Od ašova odmnijevaše zveket — sunce sjaše duž neba i ravni obujmiv snažno trakama radnička široka pleća, a oni u radu hitajući vlažne grude dizahu čvrste mišice da lebde prema njemu, kao da se životno stapaju sa suncem u veliki plamni zagrljaj...

Iza dva sata zaljulja se Prpić nad ašovom... Glavu mu ovije od nesvijesti polumagla, a na blijeda tanka usta navre mu mlaz guste i crne krvi, i poprska tlo tamo, gdje mu je noga stajala. Ćutio je, da mu postaje zlo, nu instinktivno stisne jače ašov i grčevito zarije ga u zemlju, podstreknut dugogodišnjom borbom za kruh, u kojoj je okorio i podivljao život njegov...

Htio je da se sruši od slabosti, nu radnici mu prilete, kivno odbace ašov od njega, uzmu ga na ruke i ponesu kolibi. On je visio o njihovu naručju i smiješio se gorkim smiješkom na skupljenim usnama, buljeći ludo na ono mjesto u kanalu, otkle su ga trgli sa rada...

A povrativši se radnici kopanju, stanu nijemo i muklo naoblačena čela i neki se čisto pobojaše u duši, gledajući mrlje ljudske krvi, koju je sada pila zemlja i sušilo sunce. Nazrijevahu u tome dijelak svoje moguće sudbine...

Jedan se nemirno ushodao s ašovom u ruci i vikao:

— Ne valja tuda gaziti...

A onda stade grecati zemlju nekako svečano, kao da kopa na groblju...

— Ako on umre, kuda ćemo s njim? — čuo se neki tjeskobni glas.

— U zemlju... kuda bi!... — mirio ga drugi.

Po podne opet stalo pršiti u pozađu neba pokraj šume, dok nije navalila kiša iznova ponad polja...

I tri se dana izmijene s kišom i mračnim nebom obrativši polje u kaljužu i priječeći radnike u radu.

Oni postajahu očajni, spuštajući glavu dublje grudima.

Četvrte noći dogodi se ono, što su naslućivali, a što je njihovim životom potreslo kao čas smrti...

Ta noć bijaše nemirna i crna, kao da je došla iz pakla. Daleko iz ravni puhala bura leteći nisko nad zemljom i vijući svojim oštrim zračnim pramovima i nasrtaše na grane razdajući u njima zvizd i resko ijukanje...

Radnici su spavali u svojim kolibama, dišući snom djece...

U kasno doba trže se jedan i podigne glavu. Čini mu se da nešto vani podmuklo buči... Protare oči, ustane i izađe gologlav pred kolibu. Bura ga udaraše u prsa, mrseći mu kose i sviraše mu tužno pokraj uha odlijećući dalje.

On se prekrsti i svede oči nebesima. Oblaci se nemirno naganjaju i blijede i tamne, već kako mjesec kroza njih prodire. Čini se, da ga smetaju na putu... Dugo se bori s njima osvjetljujući oko sebe, dok im se posvema ne otme i jasan velik i svijetao, snažno zaplovi komadom vedra neba bacivši čisto svijetlo za ravan i šumu. A radnik samo gleda osluškujući s nekom čudnom slutnjom u duši. Kad mu oči padoše na dno šume, koja je stajala u noći kao gusta gromada i vršikama ticala se neba, ugleda na mjesecu, kako se tanko debalje uvija, prašti, a izmeđ njega svuda blisiči svijetla nemirna masa i nasilnim divljim šumom provaljuje.

Njemu postane tren ko u groznoj sanji, kad leži okovan tajnom silom... Pred upornim mu pogledima, na jasnom noćnom svijetlu, penju se sve više i više neke brdovite nemani, koje nasrću na zemlju i deblje, kao da kreću ususret nemirnim oblacima...

Bura se razmahala, razvijala, razgorjela i šiba ih velikom silom s dugim ijukavim bičevima kao da upravlja njihov ludi polet, a oni pod udarcima stenju i vijoglavi i sve bješnji u visokom se uzduhu grče i motaju kao sikćuće zmije...

Napokon radnik dođe k sebi i osjeti vrelu jeku kroz grudi...

— Poplava!

Kao na iglama jurne u kolibu i punim grlom krikne prema radnicima, koji su spavali sklupčani u tami slatko hrčući:

— Voda! Na noge se!

A oni se budili, kao što se bude djeca i vikali prepasno:

— Šta je, šta je?

— Voda! — kričao onaj radnik po kolibi.

Sava provalila.

Pretrgnuti snom izađu pred kolibu bosi i gologlavi zbijajući se u grupu.

Gledahu prema šumi.

Mjesec je svijetlio, bura je jaukala kao da se srdi na nekog u noći, a ispod šume dizala se visoka uzbibana vodena pustinja...

Stražnji valovi stizahu prednje skačući preko njih u vis i požudno grabeći tlo, a sva je šuma ječala od podmuklog pljuska...

Od radničkih koliba nije poplava bila udaljena više od nekoliko stotina metara...

Njima stanu igrati dlačice na tijelu...

— Kupimo se i bježimo, da nas ne proguta!... začu se istodobno više glasova, u kojima je zvučilo puno tjeskobe i straha...

Iz osjenjene daljine, nad kojom su se vijali oblaci, čuli se udarci nogu, topot i pomiješani krik: valjda su bježali ljudi i zvijerke iz šume...

Radnici srnu iz kolibe i sljepočke stanu grabiti svoju bogadžiju, obuću i odjeću, hranu, oruđe i sve, što je prije dopalo u ruku... a bura je sveudilj vijala zibljući kolibe, u kojima su se oni tjeskobno vrtili...

Kad su se našli pred kolibama opterećeni i spremni da poteku, bila je voda prilično blizu.

— Naprijed, naprijed! — zaore glasovi.

I već htjedoše krenuti, kad jedan povikne:

— Bolesnika smo zaboravili, bolesnika Prpića! On ne može hodati!...

— Ponesite ga, koji ste na rukama jači, vikne iz mraka Ćatić.

Nekoliko oblaka naplovi na mjesec i sakriše njegovu zlatnu ploču radnicima s vidika. Mrak opet pokrije zemlju...

— Al tko da ga nosi, sad je svakom svoja koža skupa! — čuli se tugaljivi glasovi u noć.

— Poradi boga ponesite ga, — zaklinje jedan, da sam mlađi, ja bih! . . .

Na to dvojica polete u kolibu i napipaju polumrtvo tijelo bolesnikovo, podignu ga i ponesu između sebe na rukama . . .

Radnicima dopire do uha sve bliži, žurniji i bučniji šum pun zlopake prijetnje . . .

Još se samo nekoliko njihovih riječi, nalik na vrisak čulo u buri, a onda svi hrpimice natisnu bježati s bogažijom na leđima, onom stranom polja, koja vodi k selima . . .

Brzo odmicahu mašući rukama i predmetima, koje su nosili potipljući se, a ona dvojica, koji su nosili bolesnika, stali su zaostajati pod teretom i hladnim znojem na čelu . . . Teško disahu i zvjerkasto se obazirahu.

Iza nekoliko časaka rekne jedan od njih sav zasopljen:

— Ja sam se tako umorio, da se jedva mičem. Teško ćemo ga iznijeti — čuj vodu! . . .

A u mraku čulo se kako ropti voda i prodire nekim studenim hladom, koji dušu ispunjava jezom . . . U rukama im stenjao bolesnik, zaklinjući ih . . .

Tužan bijaše bijeg radnika.

Usred ove noći, bure i povodnje, izgledahu oni bijedni; zastrašeni i nemoćni. Čini se, život je skupio sve bičeve u svoju tvrdu i okrutnu šaku i posve razotkriven digao se na njih, da ih progoni, dok im ne smalakšu zadnje sile, dok se ne sruše sa zadnjim dahom . . .

Kad je mjesec opet provirio kroz oblake, vidjele se njihove nemirne konture već u dalekom bijegu . . . A ona dvojica, što su nosila bolesnika najednoč su zastala usred polja na stazi:

— Pustimo ga, više se ne može, — rekoše jedan drugome, jer će nas sva tri progutati poplava; on je i onako skoro mrtav.

— Ja imam na domu ženu! — vikne jedan.

— A ja ženu i djecu; doda drugi i spustiše bolesnika na stazu, a on se zadnjim silama, pošto nije mogao ići, zavalja za njima . . .

Olakoćeni, pojure sada pravcem za ostalima, a za njima stizao šum vode i jauk i kletva ostavljenoga . . . Oni stisnu zube i očajnije potrče, da ne čuju toga groznog glasa, koji im je već dopirao do savjesti . . .

ZVONO

I.

Starica Ana Cviljević živjela je povučeno i osamno u nekom čudnom krugu samoće. Kretala se u prostranom svijetlom hodniku, kad bi polazila po vodu, u svojoj kuhinji i sobici i u dvije sobe, koje je iznajmljivala i od kojih je crpjela potrošak za svoj jednolični mršavi život. To je bio cio prostor i cio njezin izvanjski svijet. Sa stanarima općila je samo kad je prijeko nužno bilo.

Cviljevićka je bila šezdeset godina stara, imala je pune sijede kose, pognuta leđa, za staricu lijepo nu nabrano lice kao jesenski list, iz koga su gledala dva plava povodnjena oka sa tihom, tinjajućom dušom... Ni s kim nije općila, ni s kim, i to samo zato, jer nije snosila ljudskih riječi...

Njezine susjede gledahu je kao neki šutljiv misterij, pred kojim se ledeno žacahu.

»Nikome ne smeta, nitko joj ne smeta, a ipak smeta, jer šuti...« govorile su o njoj.

Stara Cviljevićka ćutila je po prilici, da susjede o njoj tako misle i nastojala je, da izbjegava i njihovim pogledima, a da se uopće o njoj što manje ili baš ništa ne misli.

Čudo, vrijeđale je i same misli ljudi.

»Matora mrzi cio svijet« — bio je odlučni sud zamašne rumene pekarice o njoj.

A zaista stara Cviljevićka nije nikoga mrzila i samo zato nije općila sa svijetom, jer nije mogla da mrzi, zavidi i prezire... Bila je od onih tipova ljudskih, koji se uvlače u se, koji su za svijet užasno pasivni i slabi, a za se beskrajno snošljivi i jaki. Štogod oni u sebi duže samuju, u sebi, u neizmjernom prostoru osjećaja, misli i svjetova,

to postaju moralno jači... Nekoliko slika, boja i dojmova, pogled na nebo iz jedne rupe, potrebni kvantum svježeg zraka i hrane, i njihov je život upotpunjen, podmiren, uharmonisan... Oni su, tako reći, neke gibljive žive apstrakcije, koje imaju jedinu sposobnost, da osjećaju ljudski, a nisu slučajno izbačene misli, prostor ili nešto drugo, što nazivljemo harnost, odanost itd.

A ipak starica Cviljevićka nije bila tako savršeno sama, kako se mislilo...

Bio je netko u svijetu, u visokom, u plavom, tankom, bio je netko zvučan, jasan i dalek, s kime je ona iz svoje polumračne izbe, iz polumračne, pošto se bojala punog danjeg svijetla, tako toplo, jako i čuvstveno i što više ćutno prijateljevala.

Netko ocjelni i jaki, koji je budio rumena jutra, kao beskrajnom tankom crtom rezao sredinu zlatnog dana i tronuto najavljivao dolazak večeri... koji je najavljivao tužne događaje, predočavao groblje, križeve i smrt, a sve svečano, sve što je zamišljeno, posuto cvijećem, finim tkivom i zlatnim slovima na škrinji... nedogledna povorka žalobna koraka i onda ono primicanje vječnoj maloj uzanoj kući, kojoj misao i prigušeni jecaj ne da da krene koraka... Osim toga svijetli bijeli veseli sveci, dječica u bijelom, mirisava, rumena i anđeoska kroče kao u čarobni život za križem i svećenikom ususret svijetlim zelenim poljanama uzvaljanog žita...

I tisuće drugih predivnih slika.

Taj prijatelj srebrnokose Cviljevićke bio je staro srednje zvono na visokom zvoniku crkve svetoga Stjepana...

I druga su joj zvona bila mila i poćudna, ali ovo je imalo za nju zaseban čar.

Poznavala ga je iz mladosti. Još onda, prije nego li je dahnulo svoj prvi zvuk u svijet. Ona je bila djevica od petnaest godina, bujnih plavih kosa, prosutih u mekanom snopu niz bijelu savršeno tanku opravu. Bila je tako nježna, eterna i plava, kao da je nastala iz zraka, kad je sunce najžarče i najstrasnije rađalo svijetlo svemirom... Kao da je čedo fantazije i sanja zvijezda...

Ogromna hrpa svjetine prošla je mimo crkve, sunce je zlatilo i toplilo zrak i život ogromnim snopovima svijetla, a ona je s velikim modrim idealnim očima motrila, kako se ogromno crveno bakreno zvono diže u zraku...

Kako se je taj momenat čudno urezao u njezinu mladu dušu: crveno, zvučno i sunčano...

Mjesec dana iza podignuća zvona u zvonik svetoga Stjepana — ljubila je. Njezin dragi bio je nježan rudokos mladić plavih očiju i blijedih, silno osjetljivih ruku. Više joj je pristajao kao brat nego kao ljubavnik. I hod i tanki gipki stas bio im je porazno srodan... Prve mu je cjelove dala u vrtu pod rascvjetanim plavim jorgovanom, na čijim granama je zujilo nekoliko zlatnih pčela... Dogodilo se to o »Pozdravljenju« i dirljivi zvuci poznatog zvona prodahnuli su njihove cjelove sveto i strasno...

Za godinu dana umrije njezin dragi od upale pluća...

Njezina tuga za njim bila je tiha, pečalna, ubitačna, no ono zvono zvonilo je za nju sa tako zanosnom i uzvišenom tugom, sa tako mirnom svetošću ispunilo je cio prostor, da je sva njezina čula zaglušila neka sveta bol i duša joj stala premirati u slasti i ljepoti bola...

U njoj živo ostade uspomena na rascvjetane grane plavog jorgovana i zlatne pčele u veče kroz daleko brujanje zvona... sve do njezine smrti...

Umrije joj majka, umrije joj otac. Zavijena u crninu kao u najljepšu tkaninu prečiste mistične noći, kročila je za škrinjom kao slomljena palma tuge... Iz crnog vela i crnih čipaka neobično i magički sjalo je blijedo njezina lica i njezinih ruku... I često joj bilo, da klone, da se sruši od bola... Ali ono zvono prodiralo je tako neiskazanom moći u njezino srce dižući je i hrabreći... da je smireno i pomirljivo ponijela sa sobom križ sudbine u život...

I život je tekao i tekao prostrano, silno i neumoljivo, a ona je starila i starila živući u zvuku zvona, milog ljubljenog zvona, koje je sve njezine boli proželo i posvetilo, koje je u eter kao na beskrajni modri list neba, jasnim i dugim zvukovima ispisalo čitavu tragediju opustošenog srca...

O »Pozdravu Gospe« u dirljive večeri ili u tiho bajno rumenilo na ishodu, kad bi starica prepletala srebrne bijele vlasi, a zvono zaječalo i zaromonilo milo i jednomjerno preplećući svoje metalne zvukove sa njezinim srebrnim vlasima, činilo se ushićenoj starici, da i njezina duša nije ništa drugo, nego jedan jaki, kristalni, duboki zvuk u grudima... Odatle ta srodnost, to dirljivo milje zvona...

Prije dvije godine, premda ju je stalo užasnog napora, uspela se u zvonik, da vidi svog metalnog ljubavnika...

Zvono je bilo izrabljeno, tvrdi udarci klatna izranili mu posve grlo i bješe poprimilo pljesnivu zelenu boju...

Starica je dugo stajala pod njegovom golemom sjenom i silno uzrujana milovala mu povenutom rukom ploču...

Bilo joj je, kao da se sastala sa milim znancem od prije četrdeset i nekoliko godina, kao da su iznova oživjeli svi oni časovi pod rascvalim jorgovanom i kao da su odjednoć mimo nje, mimo njezina života nečujno u uzduhu uminule bijele vizije oca joj i majke...

Prepasno i izgubljeno buljila je starica vodenim očima u zvono očekujući, da oda zvukom iz dubokog grla, da progovori iz njezine prošlosti... No zvono je bilo umorno od tolikih zvukova i šutjelo je hladno nekom dalekom eternom šutnjom, gdje su mu zadnji zvuci umrli... Ostala zvona, koja su visjela uz babino zvono, gledala su tamnom šupljinom nekako porugljivo i prezirno na babu... Onda je ona pritajivši dah u grudima uzela bat u ruku i udarila u grlo zvona... O taj zvuk, ta sveta snaga i sveti opoj toga zvuka... Nabrano joj čelo posule kaplje hladnog znoja, u grudima joj zamrla duša i sva se krv stisnula u njezinim mrtvim žilama...

Starica se nikad poslije nije mogla spomenuti, kako je sišla niza stepenice zvonika i stupila u polutamni prostor crkve... Užitak onoga zvuka bio je velik, čulan i potresan... Sjeća se samo, da je na vratima crkve susrela zvonara i mašivši se u duboki džep suknje pružila mu drhćućom rukom srebrnu forintu, moleći ga, da što pomnije pripazi na staro srednje zvono, da pobriše sa

njega prašinu i da nipošto u nj jako ne bije, nego polako, jednomjerno u nekom staračkom ritmu...

Zvonar, kojemu je zvonjenje bilo samo zanat i koji uz takve trice nije vezao nikakva osjećaja, pogleda babu čudno, nu pošto mu se srebrna forinta, koja je zablještila na njezinu dlanu, učinila mnogo zanimljivija od babe i njezinih preporuka, primi forintu, a babu isprati sa sažalnim smiješkom...

II.

U oči jedne nedjelje provela je starica Cviljevićka vrlo nemirno noć. Nekako čudne tlapnje i slutnje silno joj uznemirile dušu i motale tijelo. Uz to je bila dirnuta neugodnim slučajem. Jedan joj stanar pobjegao ne plativši stanarine, a babine materijalne brige bile su i onako velike. Nemirno i uzrujano čekala je, da svane i da začuje poznati zvuk sa zvonika sv. Stjepana. No ta se noć bijaše kroz samo čekanje užasno starici oduljila...

Napokon je blijeda svjetlost dana stala probijati kroz staričino okno i oglasili se zvuci zvona. Zvono je zvonilo jako i sa velikom žestinom. Oštri, reski i upravo bijesni udarci padali su sa zvonika te se upravo ćutilo, da ga neka nerazumna ruka vodi, pod kojom užasno trpi... Babu podiđe jeza muteći u njezinoj nutrini, dok joj srce ne stisnu grč... Naime iza još nekoliko nasilnih udaraca, najednoć je zvono zabrenčalo i zajauknulo kao smrtno ranjeno i — umuklo... Iza kratke stanke nadomjestila ga zvonjava velikog zvona, babi hladna, tuđa i nepristupačna.

U jutro otputila se starica u svečanoj crnini u crkvu. Kleknula je blizu oltara i molila nestrpljivo očekujući zvuk svoga zvona. No uzalud. Za vrijeme velike mise oglasila su se sva zvona, samo je njezino šutjelo ledeno...

Nju zahvati nemir, koji se ubrzo rasprostrani po svoj njezinoj krvi.

Podigne se da traži zvonara.

No starog zvonara, koji počivaše već u grobu, zamijenila neka nova jaka momčina sa sela.

— Zašto ne zvoni danas ono staro srednje zvono? — upita ona sva uzbuđena slabim slomljenim glasom.

Momčina se zvonar nasmije.

— Kod jutrošnjeg »Pozdravljenja« zakrenuo sam mu vratom. I onako je bilo prestaro. A onda novi zvonar zvoni u nova zvona...

Babi oči porastu i sva je sirota zadrhtala.

— Je li zvono mrtvo?

— Udarao sam što sam bolje mogao, puklo je posred srijede.

— Zar se ne bi moglo ničim popraviti? — smogla je baba još te riječi.

— Više mu nema lijeka... — nasmije se zvonar i krene korakom.

Baba mu dobaci pogled, koji je proklinjao: ubojico, surova dušo!

A starica je sanjala svaki dan. Kroz cio jednolični uveli život čudni, daleki dirljivi san, da će samo uz zvuke zvoga svona blaženo moći zaklopiti oči, uz zvuke, koji će je sprovesti do groba.

Na silu odvukla se opet pred oltar, da moli za metalnog ljubavnika, koji je podržavao njezine uspomene i njezin život. No bol joj nije dala, nenadana pečalna gorka bol i očaj... Tko će sad da joj oživi i dočara rascvalu — granu jorgovana i zlatne pčele?... Kalež, u kojem su počivale njezine svetinje, pukao je od nasilne ruke, od boli, boli...

Disala je sve teže i teže, dok se nije složila pod oltarom gluho i mrtvo kao raspuklo zvono...

Na zidovima i stropu crkve kao da se ganuše sveci u mistični šapat...

AIŠA.

I.

Ciganska cura Aiša, u čitavom tijelu nabujala, u grudima nabrekla, a u licu zarumenjela — krv i meso, život i pomama — prerado, pohotno vodila je ašik sa momcima čitavog ciganluka i sviju mahala, što se stjecahu s ciganlukom.

Očeva joj kuća, drvenjara, slupana mjedenoputnim, grabežljivim, kosmatim rukama, ponad čijeg krova skoro se vazda vili pramenovi dima, stajala tik ograde, otimljući vidik čitavog dimnog, kričljivog ciganluka, predivnih zelenih bosanskih brda, u sto linija strmećim pod kupulu božju i samotnu daljinu prebistrog vječnog azurja...

Tu je Aiša kô mlada orlica najsilnijeg lebdjenja mogla da sve svede pod oči — pod one crne, krupne i plamenite — uhađajući i samu sjenu uzaludnih ljubavnika, koji bi se sa šargijom pod pazuhom bezutješno spuštene glave vraćali niz mahalu.

Pod njezinim kapidžikom sletavali se momci, većinom oni garavi s čupovima kose kao gavranja krila i tužno jaukali, vriskali i skakali u podstrijeku strasti, a koji bijahu tiše i osjetljivije nutrinje, uzdisali i zvonili na šargiji pjevajući prelijepe fantastične pjesme istočne.

Aiša bi ih slušala sa svog pendžera, sa meka dušeka ili iz ograde, napapajući taštinu ugodom i slašću lasaka. No na kraju svakog divana zaiskrila bi očima kao iskrama, koje jače sijevaju na treptaju vjetra, i na grlo iz nabreklih joj grudi povrio bi strujom okrutan porugljiv smijeh, da bi se u pamet ašici smeli...

Kako je bila lijepa, bila je okrutna i ćutila je, štogod bude okrutnija, da će joj sve više ašiklije srtati na oči...

A od svih zaljubljenih, koji su požrtvovno obijali ciganluk, bijahu najžustriji Salih hamal i Avdo bezbriga.

Salih je bio čvrsta ukorenita momčina, visok i rukat. Prije se nosio ponad tla musav i razderan, no otkako mu oči zastadoše na Aiši, stao da se kicoši, oblačeći čistu košulju, da natiče uglačani fes i što vitkije zavija brk voskom. Po cijele dane provodio bi u kahvama udarajući u šargiju, da mu žice postanu što ugodnije i dirljivije, ne bi li srećom pokrenule srce u Aiše. Kakogod on bijaše ništav po svom teglećem zvanju i neskladan po građi tijela, kad bi stajao pod prozorom Aiše, učinio bi se samu sebi važnijim od bega i paše. Ljubav mu krotila divlju ćud dižući ga...

A Avđo, silna lijenčina, koji je bezbrižno živio u matere, bio je od Saliha nešto gipkiji i tanji. On je mogao da se bolje odijeva i pošto mu je šargija davnije u ruci — kucao je na njoj bolje od Saliha.

Noć na noć dolazile bi ašiklije i razilazili se, nu njih dva uvijek ostajali zadnji.

S prva su se mrko mjerili i mrmljajući rastajali.

Jedne noći predbaci Avdo Salihu, šta se on hamal guba oko 'vake cure vrti, ona da patri vrsnijem momku.

Hamal prosu škrgut zubi ispod voskom zavijena brka i jamačno bi divljom silom navalio na Avdu, da ga ciglim psikom sa pendžera ne zaustavi Aiša.

Pet časaka buljahu nijemo, ukočeno jedan drugome u zjene, rastavljeni kojih pet metara, a onda se izgubiše ciganlukom vukući svoje kivne sjene...

Druge jedne noći ne mogavši Avdo da se obuzda, uzvi glavu Aišinom pendžeru i procvili nujno kroz zadnje zvukove šargije, u koju je Salih kucao.

— Zar možeš slušati, kako zavija, zar možeš, živa bila?

Ona je stajala nagnuta na prozor, kao tamnim velom zakrivena sjena, iz koje su svijetlile njezine oči kao dva crna plamena i — šutjela je.

— Prozbori, Aiša, umrijet ću, — i raskrili Avdo ruke.

— Daj, udari i ti u šargiju, udarite oba, da vidim, koja bolje tuče, — i zubi joj zabljesnuše u tami i vrela grud joj se pomače na prozoru...

Noć je šutjela, obujimljući snena bosanska brda, i ništa se nije čulo osim dviju šargija, koje su se strasno natjecale u zvukovima.

Avdo se sav savio protegnuta dugo vrata i bujne kose ponad jasna drveta i tuče, da mu srce puca trgajući u sanjarsku mjesečevu noć sa tankih titrajućih žica obilje cvijela i jecaja... Pleća mu skaču od trzaja ruku, a brišimova kita na fesu hita se i prevrće u zraku...

Salih, koji je bio još čuvstveniji, zario šargiju u grudi kao da hoće da je u srce prenese. Lica mu nabrekla a oči se zapalile od žustrine. U smrtnom strahu, da ne bi Aiša privoljela šargiji Avdinoj, bori se zadnjim osjećajem i zadnjom snagom, da ga njegov protivnik ne nadmetne na žici.. Čas u tijelu podrhtava i nogama miče, čas samo igra, smiren i pognut i golem, kakav je, — kao kakav strahotni kip... Na čelu ga probio znoj pa se vruć obara u krupnim kapljama preko očiju, trepavica, niz lice i sve do srca, sjajući na mjesečini kao divne suze umjetničkog truda.... Što umjećem ne može, srcem daje!

Valovi noći mrse se s mjesečinom. Blijeda, tiha svjetlost utkiva se u rijetku tamu, preplićući je plavetilom; visoke gore gube se čežnjom u daljinu, a nebo posuto zvijezdama biserjem trepti...

Mjesec u pola, otsklizava nebom, pomičući sjene po prašnim tlima. Kod zvijezda zastaje, cjeliva ih i sklize dalje....

Aiša polegla na dušek, vrelo diše iz kipućeg djevičanskog života, sluša zvonjavu šargija, što leti u noć rađajući jeku, i sama dirnuta strunama svoje duše zavezla pogled nebom pa gori čežnjom na mjesečini...

Lijepa — i još ljepša u noći u svojoj čežnji...

— Ah, šta dolaze, šta zvone, kad joj nijedan srcu ne ugađa, — nujno prolaze misli njezinom dušom. Ona ne voli nijednog, voli tek prkos, sanjarenje i čežnju... O, toliko je čula od bula o svijetlom Stambolu. Čula je, da se

tamo u gjul-bašćama, i grmovima česmina posve drukčije cure i momci ljube... O, kad bi ona imala takog dragana od presjajne istočne zore! O živote, o srećo!

Još ni j' zore ni bijela dana,
Nit danice da pomoli lica.

Nježno, tiho otvorila Aiša usne i tugaljivo zapjevala. No kad se sabrala, obori pogled nice i vidje, kako se zaljubljenici već grčevito kvrče ponad šargija — njoj za ljubav... Ona ih ne požali nego pomisli, neka ih, neka joj služe, kad im je to sreća...

— Pustite grla, pustite grla, roblje moje, da čujem, čije je jasnije! — povika im u noć, obuzeta divljim porivom.

Nato se Avdo isprsi i diže glas:

Oj Sultanko, kruno carska,
Diko naša, ružo majska,
Ti si zvijezda, alem sunce,
Sultanova mezimice!

Salih je pjevao istu pjesmu, tek višim glasom, da Aiša može razabrati grla...

Nego nju nije veselilo ni pjevanje ni udaranje šargije, premda su u jednom i drugom bili vrsni; njoj je samo trebalo da nešto čuje, što je slavi, a njihova je nagrada bila već u samom njihovom trudu.

Kad su oni podignuli umorne glave, da jednom ili drugom privoli, domahnula im je samo rukom, dajući znak, da se povlači i prepušta ih noći.

Jer je bila lijepa, bila je okrutna...

II.

No dok su se Avdo i Salih otimali, tko će više ugoditi Aiši, bilo grlom ili šargijom, i dok je Aiša ginula u čežnji za ašikom u istočnim gjul-bašćama i svim stvarima, o kojima je čula na skrovitim divanima u bula, izroni jednog nenadanog dana u ciganskoj mahali mlad Arnaut gipka tijela kao ris, u crvenim gaćama i crvenoj ječermi, sa stambolskim fesom na glavi. Na ramenu nosi okruglu dr-

venu dasku sa poslasticama i žagri očima kudgod dođe, pogotovo po lijepu žensku čeljadetu. A imađaše crne oči i oštre kao u orla; prerado je uhađao, zagledao i pozirao daljinom, vičan veranju i puzanju po rodnim albaneskim gorama . . . Prolazeći ciganlukom darivao bi ljepše cure poslasticama, naslađujući se u osmijehu, kojim bi one šećerleme primale. Jednoć naiđe na kuću Aiše i kao pogođen nekim posebnim usrećujućim oštracem iz predivne busije, poposta. Usta mu se pootvorila, a oči se ukočile i pleće mu zaigralo umalo neoborivši dasku sa poslasticama. Tako potraja nekoliko trenutaka u zatečenom udivljenju.

Na pendžeru stajala je ona. Usta joj bila malena, rumena i strogo su šutjela, a iz zabajanog joj lica, ispod vranih trepavica gledale krupne crne oči neobično bistro i smjelo na Arnauta.

Arnaut se priboja sama sebe, priduši dušu i pobježe. Ali nije dugo izdržao; povrati se još istoga dana i dobaci joj na pendžer tri gjula rumena. Ona diže gjulove svojom gipkom rukom, pomiriša ih i iščezne. Sutradan, zanemarivši on svoje trgovanje opet dođe i dobaci joj svilenu mahramu sa najbiranijim poslasticama. Tu mu se ona smilovala i migom i prstima mu urekla, neka dođe u noći pod njezin pendžer.

III.

Avdo i Salih najživlje su od svega nosili u duši Aišu.

Avdo je mislio, da njemu cura više voli nego Salihu, pošto se osjećaše tijelom ugledniji od svoga suparnika. Salih pako ni ne pomišljaše na takve prednosti, tek je instinktivno ćutio, da svatko ima pravo da ljubi, što je on svaki čas pripravan dokazati ljutim nožem iza crvenoga pasa.

Po danu kadikad susretali bi se njih dva u kahvi, gdje bi ih kojekakvi besposličari stali peckati želeći ih podjariti na kavgu.

— Valaj, Salko, dina mi, Aiša oće više Avdi, — doviknuo bi koji zloradić.

— Jes' vala, jes', — potvrđivali bi ostali Turci, koji bi u to sjedjeli u kahvi prekrštenih nogu i srkali crnu uz duhan.

— No ne će bit tako, — umiješao bi se koji treći. — Upravo juče čujem od ciganke Sakije, da se Avdo čini Aiši presitan i slab, a za Saliha veli, da je zorli momak.

Avdo i Salih ne bi se uplitali u take razgovore, jer su dobro znali, da zbog toga lako plane oštrac. Obično bi nastojali, da se uklone jedan drugome s vida.

No iza toga nadošle su noći, koje su ih nemilice srazile. Naime dogodilo se, da se Aiša nije više na pendžer pokazivala. Silne ašiklije dolazile u prvom mraku, zurile kroz tarabu i umarale se čekajući do ponoći, no — zvijezde sjaju al' Aiše nema. Avdo i Salih sa svojim šargijama ugledali bi i zoru na brijegu — al' sve u taman.

— To ona zbog tebe ne će više na pendžer, — povika jedne noći Avdo Salihu.

— Zašto zbog mene? — rašire se ovome prsa.

— Zgadio si joj se i sobom sve joj nas ogadio!

Nije trebalo više i prvim, što imađahu u ruci, nasrnuše jedan na drugoga.

Ponajprije Salih, kako bijaše golem i jak, skoči naglim skokom lava i jednim zamahom smrska svoju šargiju Avdi o glavu. Avdo cikne i uzvrati svojom šargijom udarac. Razbivši svoje nastroje, kojima su tolike noći mamili ljubav u Aiše, spopane ih bijes i divljaštvo, te se umah mašiše za crvene pasove.

Mjesec je bio stanjen i noć je bila zasjenjena sa nekoliko gorostasnih sjena, koje su lepršale zemljom kao krilate aveti, od gibljućih se u azuru oblaka. Aišina kuća i ono parče ciganluka stajaše u polutami. Kroz zrak po prašnim tlima tude, nosili su se sada zaparni disaji, prigušeni krikovi i roptanje. Dva ljudska tijela smotala se u klupko i valjala se kao dvije pobješnjele zmije sikćući spremnih otrovnih zubiju i isplažena žalca jedna na drugu. Već im sa ruku i ogrebotina lica puza vrela krv, da poji zemlju, dok im u rukama bljeskaju oštraci. Konačno ono jače surovije tijelo trglo se divljim silama na slabije, u ruci

mu je sinuo oštrac u kratku demonsku crtu, jedan krvavi očajni krik sjeknuo u polutamu, i Avdo je ostao ispružen na tlima.

A kad je poslije mjesec jače osvijetlio ciganluk, u jednoj skrovitoj susjednoj bašći nabaci tananu plavu koprenu svijetla na Aišu i na Arnauta. Stisli se oni u travi jedno uz drugo — grud na grud, srce na srce, pa tepaju koješta, što nema smisla za pamet nego za srce... Oko njih giblju se lako grančice drveća, iz cvijeća plije rosni mirluh, kroz koji cjelovi silnije opijaju... Lahorak se igra sa kitom stambolskoga fesa Arnautova i razgrće potajno košuljku na nabreklim grudima Aiše, za čijim božanskim blagom luduju srce i pamet ljutog Arnauta. Miluju se oni i miluju, da im pijana postaju čula, a ni ne slute, da je Avdo prolio svoju krvcu i posvetio je kao žive crvene karanfile pod pendžer Aiši...

IV.

Kad se sutradan proču u gradu, da pogibe Avdo od Salihova noža i da Saliha spratiše u »tavno«, uzbuniše se u čaršiji silni begovi i age, koji držahu hareme.

— Ma kakva li je to cura, zbog koje se životi gube, — pitaju jedan drugoga, — halal ti vjera, valja stvar izviditi.

— Kakva li je to šećerli ciganka! — odjekuje po svim dućanima i kahvama.

— Vele, da je nema ljepše u Stambolu!

— Oči su joj dva vrana gavrana.

— Obrvice kao pijavice!

— Alibeže, daj se ti na ašik! — povikuje sa vratiju svoga dućana Sulejmanbeg Alibegu.

Alibeg vrti glavom i odbijajući dimove iz čibuka, smije se:

— Vjere mi, valjat će...

— Koliko ti ono sad imaš hanuma?

— Četirije.

— I nije ti dosta?

— A ma bre nu, znaš da nikad nije...

Stari Jusufbeg skrstio noge i ruke pa dremulji u svome dućanu.

— Jusufbeže, Jusufbeže! — trza ga povikom iz svojih prostorija voćar Mustajaga — vatra, vatra!

— A, a! — zinu stari Jusufbeg; no ne mače se.

— Vatra, Jusufbeže, češljaj bradu i vodi mladu.

— Vatra, vatra, — šapće Jusufbeg i sveđer spavulji.

— Jusufbeže, udri po pilavu i prosi ciganku.

— A—a, nemrem... — prodjenu bezutješno Jusufbeg suhe prste kroz dugu bijelu bradu.

Bogati i glasoviti begovi i age iskupili se po dućanima te udarili u veliko vijećanje. Glavama zaokreću, rukama mašu, ispod brka viju im se oblaci dima, a žestinu besjeda zalijevaju crnom kahvom.

Nekolicina ih raspreda sam događaj u magazi Imšir-age.

— Jadni Avdo, kako li svrši! — zakrenu jedan glavom.

— More, ko bi si to mislio od onog hamala.

— Neka, — treći će odsjeći, — Turčinu se doliči da umre za ženu, samo ako je lijepa.

— Ma o tom je svaka besjeda izlišna, — utvrđuje jedan stariji, — suđeno je tako i ništa više.

— Ma vidi hamala, što se osili i podivlja.

— Planulo mu srce i pošejtanio se.

Onda prelaze maštom u područje otajstva, nagovještajući, da li je Avdo još na putu, ili je već prispio u raj. Kakva li ga dobra tamo čekaju. Hoće li se nažiti na bregovima sira, na rijekama mlijeka i odštetiti ženama, koje su lijepe kao titrajuće zvijezde, ili će jadnik skapavati u mučnim željama...

U Ibrahimbega Džaferbegovića sakupljena kita mladih vatrenih Turaka zovnu u svoj čaršiji poznatu svodilju, staru ciganku Sakiju, da čuju sa njezinih usta koju o Aiši.

Sakija dođe u šarenoj rekli, u crvenim dimijama, otkrivena lica, te spustivši se na pod, raspojasa svoju istočnjačku maštu.

— Oči su joj crne i velike, — počela ona, — i kad gleda, ne preza — nego gleda ravno u oči i presijeca te jadna po stasu...

Begovima se otima sitan kašalj iz grla.

— Ako je viđaš u jutro, misliš na zoru, na ranu i rumenu i već što si je vidio, nadaš se dobrom danu i svakom rahatluku...

— Ako je viđaš u veče, kad večernja zvijezda zasine, misliš, da je i ona zvijezda, Aiša, što oči i srce ima, i svojim očima sjaje, i već zato, što si je vidio, mjesec ti sunce postaje...

Begovi se pomiču sa svojih mjesta, nemirno, grčevito vijući ruke u prazni zrak...

— U licu je garava, jer je djevojka ciganka, al' to je garavilo sunčano... Na jagodicama je gjuli probili, gjuli rumeni, i poljubiš li je, ćutiš da miriše...

— Iš, iš, — omiče se kroz zube bezima.

— Ja sam luda ženska glava; jedamput sam bila u nje, i, gledajući, gdje cvate, već se nisam mogla suspreći i zaletim se i poljubim je u gjulove, u jagodice...

— Šejtane ženski! — skoči jedan od begova i umalo da od samog ljubomora ne pritisnu babu rukom po glavi.

No baba se samo nasmija i pokaza mu svoje zube.

— A kakva je grla! Grla je vitka i tanka, — grla je, da se vavijek miluje i grli... Grlo joj je jasna mjesečina...

— Obasjala me da bog da! — čuo se jedan pohotni glas u nijemom uzdahu.

— Muči! — prikriča mu drugi i umalo da ga ne komi šakom pod rebra.

Stara, iskušana svodilja poznavaše veoma dobro ludo muško srce i sve je dražila bjesomučne begove.

— A grudi njezine! Bijelo jeleče kao iz snijega izatkano sakriva od svijeta grudi njezine. Gledaš li ih iz bliza, mniješ, pod tamnom tkaninom miču se mila pernata ptičad što hoće svaki čas da odlete... O sretan li je onaj junak, koga će svojim krilima da zakrile...

— Mene, mene, — ote se nekoliko glasova.

— Nemojte ljudi, dina vam, — ustadoše drugi, — 'vako ćemo se pobit.

Ciganka se smije sve lukavije te nastavlja:

— Ne ću više da o njoj zborim, jer se zbilja zbog nje lako zapodjene kavga i krv prolije... Rahmetli Salko, naužio se na onom svijetu svakog dobra...

— Ne zakreći, kazuj pravo, živa bila, — zaklinju je glasovi.

— Vele, da vile, koje po gorama provode ljubav sa junacima, imaju neobično lijepu rusu kosu. Ja nisam vidila rusokosih vila u čarnim gorama; al mnijem, da Aiša ode u gore i prospe svoju vranu kosu niz pleći, da bi kao vila krilima, svojom vranom kosom poletila. Sve bi vile kosom postidila...

Nekoliko časova potraja mukla šutnja. Sakija svodilja već sama sebe maštom opija.

— U nanuli nonom tuca, na vranima joj pletenicama fesić skače, pod grlom joj dukatići tuku...

— A kad zbori, vaj, kad zbori, o medu i šećeru moj! Iz bisera, biser smijeh sije!...

— Pjeva li? — upita jedan mladi beg, komu se pjesma mnogo milila.

— Kad pjeva, bulbuli zamuknu.

— Ta je vila stvorena za moga harema, — reče isti.

— Po mom tabijatu nije za nikog drugog nego za me, — javi se drugi.

— Meni patri! — diže se jedan gipki beg.

— Braćo, — progovori jedan umno, — najbolje bi bilo, da se žrijebamo, pa koga zapane sreća.

— Ne budite djeca, — javi se Idriz beg, — vi se otimate o nju, kao da vam je u haremu. Učinimo ašik, pa kom cura privoli, to je najpametnije.

— Aferim, aferim, — diže se Sakija i ode, ubravši bakšiš od begova.

V.

Odsele ciganlukom, gdje su nekoć obijali hamali i ciganski momci, vrzli su se po noći sami begovi i age. Svaki je htio da vidi Aišu, da je zamiluje i predobije za se, ali nijedan ne uspije. Aiša ne samo da se nije pokazivala, nego otkako se zamilovala s Arnautom, zastre lice koprenom

kao prava Turkinja, što prije kao ciganka nije činila. Begovima bude nejasno, zašto bi se cura tajila, pogotovo kad je oni snube. Zovnu u pomoć Sakiju, da im stvar protumači. No Sakija se nije dugo trudila, dok je otkrila Aišu u naručju ljutog Arnauta. Kad je Sakija saopćila tu vijest begovima, bilo im je, kao da ih je grom opalio.

— Šta onaj crveni došljo, što kmeči kao jare čaršijom prodavajući šećerleme, da im curu otima. Otet mu je, otet ili nož! nek sudi.

I od tada svake noći stražilo je po nekoliko begova u ciganluku, da dočekaju Arnauta.

VI.

Aiša i Arnaut plandovahu svake noći u mirisnoj bašći na mjesečini ili pri tihom, bljedolikom svjetlucanju zvijezda.

Tu borave oni od prvog mraka do pijetlova držeći se u zagrljaju.

Aiša je našla u Arnautu pravoga, koga je naslućivala u svojoj čežnji, koja ju je nosila na istok. Ona se nije za ništa pitala, nego ga prigrlila, ne znajući i ne ćuteći ništa drugo, nego da ljubi.

Arnaut od prvog trena, kako ju je zgledao i zanijemio, još se nije pravo osvijestio. Čini mu se tek da leži negdje na albaneškim gorama i sanja o bajoslovnim stvarima, što ih je čuo o haremu sultana. Sve mu se čini, da je počinio pustolovinu, pobjegavši sa jednom prekrasnom sultanijom. Po danu obavlja svoj posao, trguje šećerlemama, tek da mu vrijeme što prije prođe, a čim mrak pane, šulja se sjenama ispod taraba kao u zasjedu. Aiša prignuta i zaogrnuta maramom, obično ga dočeka kod kojeg grmečka i onda namah iza malo riječi padaju cjelovi i zagrljaji.

On je svake noći kroz cjelove pita riječima:

— Ti ćeš meni, sjaju moj, k meni u Janinu.

— Vodi me, vodi k sebi, sve tamo bliže Stambolu! Srce me tamo vuče.

— U Janinu ću te, u moje dvore vodit. Pred dvorom mi Janina jezero, u bašći mi gjuli i zumbuli cvatu, i plodne masline zore... Ko vila gorska tu ćeš mi prebivat, janje moje.

— Vodi me, vodi!

— Vodit ću te svuda domom mojim, zlato moje. Vodit ću te na gore Gramos i Pindos, da mi gorsko cvijeće mirišeš, na jezera Ohridu i Skutare; u gradove Akhisar, Prizren, Alonu, da mi se bijela svijeta nagledaš.

— Vodi me, vodi.

— U suho zlato i svilu ću te zaodjet i u Stambol ću te vodit.

— Vodi me, oh u Stambol me vodi, — uzdiše Aiša. — Čula sam, da se tamo ljepše ljubi, da je ljubav oholija, ponosnija i kićenija!...

— Tamo je ljubav plamen, zjenice oka moga, tamo se ljubi snagom sunca i ljepotom zore...

— — — — — — — — — —

U poznije dane sazna Arnaut, da ga čaršijski bezi kivno gledaju i u noći na nj nožem vrebaju. U prvi tren škrinu on ljuto zubima, i kako bijaše bojovne ćudi, htjede i sam da zametne kavgu. No kad to saopći Aiši, ona mu uzvrati, da bi ludo bilo krvcu prolijevati pereći prsi prema tolikim. Najbolje je, da oni pobjegnu.

— I pravo je tako, — odgovori on ovivši joj ruku oko vrata, — i pravo je, jer bi grjehota bila, da mi ti tu u ciganluku i dulje čadiš lice; za te se hoće gjul- i zumbulbašta...

Jedne noći čekalo mnogo mladih begova i aga u ciganluku Arnauta, u očitoj namjeri, da ga ukinu. Oni čučahu pod tarabom sve do u zoru, zirkajući kroz rupe u ciganluk.

Najednoć tijesnom ulicom ciganluka začu se brzi topot konja. Bezi podizaju glave i spete kroz blijedi osvit, da konj nosi dva jahača, muško i žensko u zagrljaju. Na njemu se crvenilo odijelo i vijao fes, a ona bijaše sva u bijelom.

Oni pozru bolje i ote im se krik:

— Arnaut!

— Arnaut! Arnaut! — pomnože grla.

Zaista, Arnaut je bježao sa Aišom kao oro s ugrabljenom golubicom.

Kad bi Arnautov konj na domaku napadača, prikučuju mu se oni sa svih strana i viču:

— Pusti curu i nek ti je halal na ramenu glava.

No Arnaut ne odgovara nego vadi nož iza pasa i naprijed srće.

— Pusti curu, pusti curu! — viču grla pomamnije.

Nato se Arnautov konj propne i kao zmija zasiktaše na nj oštraci. No i albaneška guja zna, da se brani: Oči mu iskre, turio u zube dizgin, jednom rukom ovio zlato, a drugom kljaštri praveći vijenac blijesaka u svježem zraku. Zamalo mu ranjena ruka zakrvari i vrelim kapima poštrapa bijelo ruho Aišino. No to ga ne smeta, nego se demonski nasmije i sve ljuće maže. Zora bijeli, plavi i ruji, a boj se bije jednom tijesnom pustom ulicom. Za Arnautovim konjem, koji se sveđ propinje i skače, krešući kopitom iskre iz kamena valjaju se živa klupčeta bijesnih Turaka. Mnogi od njih posrće, tetura i grebe zemlju, ne gađajući pravo u glavu Arnauta.

Međuto dočepa mu se konj prostranijeg druma i silno zagrebe u bijeg. Praznoruki Turci zaostaše i još bjegunca samo kričom stižu, tek jedan neobično brzonogi stao se sa konjem natjecati, htijući da obori s njega junaka i otme Aišu za se. No Arnaut ga jedva dočeka, naže mu se i u zamahu silne desnice, spretno i opako, zviznu ga po lubanji, da je smjesta ispružen poljubio zemlju.

Konj poteče smiono i nesmetano ravnijem drumom u blijedom osvitu, lepršajući svojom bujnom grivom, a na njem se viju Aiša i Arnaut grud uz grud, gledajući velikih očiju u zoru, kao da ih nosi put istoka sama plamna čežnja Aišina . . .

IVAN OBAD.

I.

Lagašno ljuljalo se more bljeskutajući srebrno i zelenkasto . . . Nato se digne maestral od plavih otoka, sleže se na prve vale i dublje zarije divskom snagom u slanu vodu, da su ubrzo nasred ogromnog mora nastale fantastične slike: sniježni bregovi, divlji konji prebujnih bijelih griva i zelene zmije; sve to u neobuzdanom bijegu u kruzima po pučini.

Lagana jedra, slična velikim galebovima, lepršahu pravcem plavih čeznutljivih otoka, štono plakahu u daljini . . .

Sunce je plamtjelo, a južni dan mirisao grleći more i stapajući se s njim na horizontu; veličje ljepote travilo je oči.

Duž obale pronosili se vrućim zrakom crnosmeđi tipovi, obučeni na građansku, pa seljaci u plavim hlačama i sivim reklama, mnogi jašući na magarcima, koji su se lijeno vukli i teško disali.

U luci kočili se teretni parobrodi silnih tjelesa i sa visokim dimnjacima, a po njima raspršali se uposleni radnici.

Ivan Obad, dijete okolice i prirode, sjedio je na obali na žaru sunčanome pa udičio; leđa mu bijahu okrenuta prema starome gradu.

Bio je u čudnom nastrojenju. Nije se brinuo za ribolov i ribe, koje su kljucale. Oči posred zagarenog mu lica bile su obuzete čežnjom za daljinom . . .

On je sanjario o prelijepim otocima i o kamenim pećinama, u kojima umorni dana i lova galebovi sniju . . . Maštao je o galebovima, plačnoj djeci mora . . . Sam se često

spominjao, kako je on u dječačkoj dobi, polegavši na sunce nag kao južna priroda, želio, silno želio perja i krila, da kao galeb poleti ponad mora zelena te kao bojovnik prkosi buri i orkanima...

U to ga probudi iz sanjarenja trzaj udice. U ruci mu je podrhtavala tanka nit i on trgne s njom iz vode.

Skuša se bila ulovila i koprcala se bespomoćno u zraku, bljeskajući oštro plavim ljuskama u sunčanim tracima...

On je metne u svoju mrežastu torbicu i pripravi udicu za novi lov.

Sad pogledaše na brijeg Marjan, koji se silno i divlje uzdizaše u pozađu grada. Ivan je pasao oči na bogatim vinogradima do njegova podnožja, dok ne spusti pogled u jelovu šumicu pokraj mora. Tu umah na opredijeljenom prostoru stajalo je i groblje, ogrljeno plavim rukama mora, sa svojim bijelim mramornim križevima i tamnim mističnim čempresima, a kao vječna misao lebdila je tu tik ponad gorde vode misao o rasipanju života, o sivom prahu...

Ivan pomišljaše na svoju pećinu, na svoj stan u brijegu Marjanu, koji je sada ogrnut samoćom i tugom, što nema tamo njega, njegova vrela života... Gušterice sunčaju se sada ondje nasićene sunčanim krijesom. Tiho stoje smokve i palme i zlate se aloji i indijske smokve, premile biljke, kojima mu božja ruka ukrasi parče kršne rodne grude. Il možda onuda prolaze mimo umorni seljaci spuštenih glava, vraćajući se s poljskih poslova, koji se njemu baš ne mile.

Čudo, da Ivan ne ljubi ljude...

Vali porastu skačući šumno prema njemu i on uperi čvrsto pogled na nje, dok se ne stade ljuljati čitavim tijelom, kao da oponaša valove...

Igra valova i njihov šum najslađa je muzika njegovu uhu. Taj slatki, slatki šum!

Nizovi plavih konja s bijelim grivama postaju gušći. Divlje i neukrotivo naganjaju se oni sijući brazde, sikćući pjenu i rastvarajući dubine, kao da im na plećima sjede prekrasne nimfe jasna grla i sa biserima nakićene nimfe,

što žude za svojim junacima u vječnu daljinu... a plavi konji ponose se i pokazuju, kako su brzi.

Ivan se rodi i odraste na moru. Pomriješe mu roditelji, a more mu ih nadomjesti. U svijetlim priviđenjima vidje duše njihove, gdje plivaju na njegovim beskrajnim vodama...

Sve to jače plamtjelo je sunce i dan mirisao; neka veličajna pjesma o skladu i ljepoti juga kao da je ječala svemirom.

U Ivana se gane srce i on zapjeva nekakvu pjesmicu, pjesmicu o čeznuću, o laganoj sjeti...

Glas mu pade na vodu i pomiješa se sa snažnim šumom. Postajalo mu je vruće kao da je pio sunčanoga vina. Čula su mu bila pijana. Valovi mu se smijali i mazili ga škropeći ga pjenom, dok ga posve ne sapeše uza se...

Srce mu je jače bilo i on pruži ruke u želji velikoj i nedohitnoj, da ogrli more. I cijelo mu tijelo zadrhta kao da mu žilama plamti žar.

A kad se prenuo iz tih sanja i te zanesenosti, čisto se postidje. Pričinilo mu se u zadnji čas kao da mu je nebo i more dočaralo najljepšu nimfu, da je miluje...

II.

Stao je da marljivije udiči pomišljajući, kako da sebi prigotovi večeru. Danas će da večera na mjesečini pred svojom kamenom špiljom usred palma i aloja. Prerado se on gosti na tihom svijetlu bijele nebeske buktinje! Pa ako mu se prohtije grožđa, saći će par koračaja i evo ga pod plodnim lozama sa otvorenim ustima. A onda će da luta obalom i udiše miris mora.

Sav se eto smijuca, kakav je divlji sanjar i požudni uživač!

Sve će se vidjeti u bjelini, sva velebna južna priroda. U svijetlu mjeseca i zvijezda ogrlit će nebo i zemlju i stopiti se s njome u jedno neizrečeno i veliko. A bit će mu kao da lebdi sam samcat usred sve te ljepote.

U toj fantaziji prekinu ga dva galeba. Ptice zaviju krilima u zraku i kršeći otpor spuste se na vodu po plijen.

Ivan se poveseli, kad im bljesnuše krila, ali kad vidje, da se dižu praznokljuni, požali ih. Galebovi pokušaju iznova lov, no ne uspiju ni ovaj put, na što se on maši u torbicu i dobaci im dvije mrtve ribice:

— Jedite, braćo, jedite!

I cio dan protekao bi Ivanu ponajljepše, da ga slučajno ne smuti jedna čovječja pojava.

Repić, vinotržac iz grada otpremao parobrodom više bačava vina u Trst, pa mu ustrebalo za tovarenje radničkih sila. U luci nije bilo skoro nikoga za taj posao, pa se on obrati na Ivana.

Ivan ga odbi energično.

— Ja ne obavljam trhonoške poslove!

— O! — začudi se Repić, — šta si ti to?

— Šta sam da sam, no ja ne ću.

— S policijom trebalo bi te prisiliti, lijenčino, koji kradeš božje dane.

Repić se silno ljutio.

— Ne vrijeđaj me, nego se udalji s mirom, — planuo Ivan.

Vinotržac nato pošutio časak zakrećući glavom.

— Ne ćeš mi pomoći, je li, neka ja pretrpim golemu štetu.

— Što se mene tiče, podaj vino ribama i neka ti ga one piju. I onako si bogat, pa kog se đavola mučiš, da si još više nakrcaš novaca. Budi čovjek i uživaj ovu božju ljepotu!

Vinotržcu gorjelo tlo pod nogama.

— Dođi, dat ću ti forintu!

Ivan ništa ne odgovori.

— Dat ću ti pet forinta.

— Pa da mi ih daješ sto, ne ću. Ne treba mi novaca.

— Ne treba ti novaca, veliš? — začudi se vinotržac nehote.

— A zašto bi mi?

— Za život.

— Ah, — odmahnu Ivan rukom, — to vrijedi za te, a za mene se brine otac nebeski.

Ivan okliznu pogled niza nit u vodu.

Nit je podrhtavala.

Vinotržac omjeri Ivana od pete do glave i naposlije reče:

— Ma koja šteta, da su batine ukinute!

— Ne vrijeđaj me, — ciknu Ivan i skoči kao mahnit.

Vinotržac pojuri da ode, jer mu se ribar u zadnji čas pričinio veoma opasnim.

Ivan osta ljutit. Mozgao je minutu, a onda uzme svoje ribe i pođe na stepenice parobrodarske postaje, gdje se umah i svukao. Jednim konopcem, kojim se pasaše, priveže odjeću na leđa i zapliva prema bovi.

Ljudi su zlobni i niski i vrijeđaju ga u njegovu tihom poslu, valja ih bježati. Mora posvema da ostavi tlo, gdje se oni gibaju. Na more, na more.

I zaklikta, kad dohvati bovu. Kako se tu čisto diše. I dah ostaje čist kao dah vjetra . . .

U ružičastom sjaju pomače se sunce k zapadu. Maestral je dokrajčivao zadnje plesove u pjeni. Mlijeko i biseri potonuše na dno. Mašta mora bila je istrošena, mrtva. Plavi konji i nimfe s pjesmom u grlu iščeznuše za ovaj dan.

Svečano zače igra boja u vodi. Padoše odsjevi rumeni, ljubičasti i narančasto žuti, što ih posla sunce preko dalekih gora. Velike krvave oči povezane uljenim mrežama trzale se na površini u svu šir, sve do kopna i bokova lađa, kao da su cijeli dan ronile prostornim dnom mora ponad bisera i korala, pa sad da su se digle u čežnji, da motre rascvalu ružu nebesku . . .

U luci se ganuo život, što je bio dosle jenjao pod vrućinom. Nekoliko čamaca izleti požudno na more. Zadrhta mandolina praćena ženskim pripjevom.

Iz dva pravca vodenih cesta prodru kroz zalepršalu tamu zelene i grimizno-crvene oči plovećih parobroda.

Ivan je pasao oči na čitavom tom vidiku s bove.

Parobrodi odbacivahu bližajući se konture daljine, ploveći mirno, ponosno i gordo. Preko silnih plećiju viju im se preogromne čuvidne zastave dima, a oni plove divlje, strasno i objesno, kao da nose same bračne parove viših ljudi, fantasta i demona, što čeznu u vatri za novim mjesecima i ljubavnim noćima.

Umrije dan na krilu večera i sjena prekrasne mu lješine pade veličajno u dalj preko mora.

Ivan već premišljavaše, je li vrijeme, da potraži svoju špilju, kad li ga iznenadi pljusak vesla. Pogleda bolje i speti u čamcu Maru Kovalovu, mladu udovicu, koja je već odavna bila u nj zaljubljena do ludila.

— Dobar večer! — pozdravi ona i spusti mio pogled na nj.

On je samo omjeri oštrim pogledom sa strane.

— Nuto.

— Ivane! — zače ona dirljivim glasom, — koliko ću još dugo da živim u ispraznim nadama. Ti bježiš od mene po danu i večeru i mučiš me, mučiš, da mrem . . .

— Ako je tako, prerado ću platiti za te nekoliko misa unaprijed, — reče on tvrdo i hladno.

— Ne govori tako, imaj smilovanja sa mnom, jer ću se utopiti.

On se nasmije.

— Učini to, pokazat ću ti, gdje je voda duboka.

O, kako li je okrutan prema njoj.

— O, ti bi se radovao mojoj smrti, — izusti ona sva žalosna.

— Nit plakao nit veselio. Za me si ti i sve vi kao da vas i nema.

Te joj riječi srce cijepaju.

— Zašto si tako okrutan? Ta studeni bi se kamen ganuo, a ti si tako studen prema ljubavi mojoj.

— Ja ne trebam žene, moja je ljubav more!

On pade u srdžbu.

— Do vraga, što hoćeš od mene. Htjela bi da me svežeš, da se tobom oženim, je li? Vi ženske i ne znate drugo, nego otimati slobodu.

— Ivane, ta ja ne ištem toliko od tebe. Pred oltar ne moramo. Tek dijeli život sa mnom . . .

— Upravo to ne ću . . . Ja ni s kim života dijeliti ne ću.

— Čitavo moje dobro pripisat ću na tebe u gruntovnici, Ivane! Moje srebro, zlato, gotovi novac, uložna knjižica i sve, sve, neka bude tebi.

— Zar si slijepa, te ne vidiš, kako je sve to nisko, a tvoje trgovanje glupo.

I bio bi je izgrdio do zla boga, da nije spetio, kako joj je lice postalo tužno. Nije mogao nastaviti. Jadna žena. Njegove riječi potukle je kao tuča zapušteni cvijet. Vidje, da je ponižena i osjetivši samilost za nju, progovori joj posve drugim glasom:

— Ti! Kako li se ono zoveš. Ti ženo! —

Njezin jecaj prekine ga.

— Ni imena mi ne znaš, o jadna li sam!

— Mir. Odakle da ti znam ime, kao da mislim na te! Nego čuj! Ako li budeš za mnom uhodila kao i dosle, izgubit ćeš svoj dobri glas kod građana. Ti znaš, kako naši o tome strogo sude. Dakle pazi, misli na budućnost. Takva žena ne nalazi muža. Do đavola, šta si našla na meni? Nisam li kao svaki drugi, a u tuđim očima i gori — lijenčina, kako me nazivlju?

— Možeš ti biti njima najgori, ali meni si uvijek najbolji. Ako hoćeš, dijelit ću s tobom tvoju pećinu.

— Opet o dijeljenju! — razljuti se on. — Ma jesi li pamet izgubila? — Napokon on njoj okrenu leđa, da je više ne čuje.

No čuo je ipak njezin tužni cvijel, koji se udaljivaše sa čamcem . . .

Osta sam, ukočeno, stojeći na bovi kao mračan, ozbiljan i hladan kip.

Oko njega pokretahu se i plesahu sjene kao da provejavaju čupovi dugih tamnih vlasi.

Kad je udario bio poslije putem pod brijeg da potraži svoju špilju, uskrsavahu u njemu svježe uspomene umrloga dana.

A taj je dan bio čist i bijel, kao da je lutao među cvijećem po sunčanim vrtovima majke vječnosti; tek dvije sjene prijetile mu tamom nižih osjećaja: za novcem popašni čovjek i za njim požudna žena.

To mu se durilo i boraše se u sebi sve brže koracajući. Ali kad je mjesec okrugao i žut izašao sjajući na goru, pade on pred svoju pećinu i blažen nasmija se.

ISAIJA.

Iza smirene ljetine i nakrcatih hambarova, kad se govedima i konjima zameo trag na paši, kad se slavonska stepa oteže bujna i bijela beskrajnim pokrovom snijega, kad se u selu griju sobe golemim furunama na kaliće... u odžaku vise nabrekli kulenovi, u pivnici navaljana burad uvijek kipi i hoće da popucaju obručevi od sila vina i rakije, domaćin jedar, nasmijano zavija brk misleći na punu kuću, a snaša sva se rascvala i potpregla skute, da joj vire goljenice smatajući pređu za tkanje...; u takve bijele zimske dane smirenosti i užitka blagodati božje sastaju se naši ljudi u komšiluku na zborove, na divane, na plandovanje i veselje u onim prečistim toplim bijelim sobama.

Kuća Isaije Matića glasovita je sa divana, gajdija, sa kola i poklada. Uz to su nikle tu najsmionije osnove o krađi divljači kroz one naše plemenite slavonske šume.

Isaija je čovjek, da ga treba tražiti u devet sela. Visok i plećat, vitak, crnobrk, oči crne vične da gledaju daleko niz ravan, da proniču kroz gustež šumâ, da vrebaju zeca i srnu na tenanu i omjere hrast kao da ga same sijeku po srijedi debla... .

On ima najveći drvenjak u čitavom selu, a sve zgrade i priručna oruđa zdjelana su mu iz najčišće hrastovine... Uz to je veoma imućan u zemlji i blagu. Djece nema premda broji kojih četrdeset godina. Žena mu Tekla još je mlada, zdrava i lijepa i osjeća se s njime sretna.

No Isaija je inače čudak u duši. On veli na divanima, kad se u njega iskupe ljudi za zimnjih večeri, da on više uživa u samom rušenju staroga hrašća, nego li u koristi i novcu, što odatle iscrpi.

— Čemu da trulo drvo stoji uzgora i otimlje rast novome....

Isto tako tamani on stare životinje nesposobne za rad. On je dapače tako savjestan, da starog konja ne prodaje ciganima ili drugoj raji, od koje bi mogao ubrati par forinti nego kad uvidi, da se živinče bori sa svojim zadnjim danima, iz smilovanja uzimlje pušku i smiruje ga sa zemljom.

U njegovoj kući još nije krepala stara mačka, a da se sirota iznemogla mišolovica nije protegla pod njegovom rukom; pseto pod njegovim hambarom još nigda nije prohripalo; on mu ukida život kao da lomi staru granu i onda ga sahranjuje kao leš čovjekov sa počastima. Čelu rake zatače mu drvo i upisuje posmrtna slova:

»Ovdje počiva moj vjerni »Lisko« ili »Garov«, zečar ili ovčar, kakvoga nije već kučka oštenila«....

Zbog toga su mu govorili u selu, da je malo ćušnut po pameti... Nu nitko mu nije smio reći u oči, kao da su se ljudi baš bojali njegovih očiju...

Ništa manje ukidaše delija Isaija stare čestite svetkovine i adete, a osobito vašare i kirvaje. Borme u te dane nije se trošilo u njegovoj kući kao nekoć.

— Ne ću, braćo, da se rasipam u ludo, — govorio on pred ljudima. — Jedan vašarski svetac izjede mi više, nego inako tri mjeseca, brate. A ja sam najbolje ugošćujem sebe, da reknem po duši.

Stoga kad je Šandor Pitić, njegov starinski prijatelj od šukundjedovine, dotjerao bio lane na Antunovo pred kapiju Isaije kola čak iz Morovića, on ga ne pusti u svoju avliju i gost morade da ruča u birtiji za pare i da cio dan probazdaliče vašarom...

Nu kraj sviju tih nastranosti Isaiju su voljeli susjedi, prerado slušali njegove fantastične razgovore i pristajali u molbu, koju je on vodio na razaranje slavonske šume.

Jedne zimnje večeri u oči nekog događaja, kad su vijali vjetrovi kroz sve selo i ravnicu i kad su se snjegovi dizali u bijelim studenim oblacima a zrak pištao daleko, tužno i pečalno kao da su orkani plakali u izloženim zvonima negdje na beskrajnim posvećenim polja-

nama, sabrao bi Isaija ogromnu šumsku četu ljudi oko sebe i udarili u veselje pijući žeženu šljivovicu iz stare ploske i dimeći duvan prije polaska u šumu. Oči im sijevaju, kao bljeskuci, žile im skaču kao modro pruće a prsa im se nadimaju zvoneći u besjedama...

Tu u neke progovorit će Ilija Đavolić, šumokradica i zvjerokradica, da mu nema premca u Srijemu, koji bi ukrao srnu iz vučjih ralja, koji pozna lugare sviju srezova i šumare sviju šumarija u »brodskoj imovnoj« — zalivši se on žeženom u dubokom gutljaju i obrativši se Isaiji Matiću:

— Znaš, baćo, da nam ova noć ne sluti dobru. Svi lugari, šumari, žandari i panduri, znadu veoma dobro, da ti loviš u mutnu; sve se bojim, baćo, da noćas vampiri šumom obilaze. Lugar Letić mi reče prije dva dana, da jedva čeka zgodu, da te uvreba i da ćeš jedamput platiti kožom kao kurjak... A onda ova salauka, čuj, čuj, — i Ilija ušuta...

Vjetar je tresao prozore fijučući i grozeći se. Iz vana čuo se suhi gusti šum snijega, koji je šibao staklo krhkim bičevima... Zračne struje nagoviještale su, da dolaze iz daleka i da je cio kraj ogrnut studenim povlakama...

— Misliš li, Iso, da bi se noćas mogli s njime sukobiti? — prozbori Iva Galović laćajuć se krupnom žuljavom rukom dugačkih prstiju pljoske... Ako misliš... da ne idemo i da odaberemo koju drugu noć u tišini?

Ostali upru svoje žive poglede u Isaiju. Bila ih je tu koja dvadesetorica, sve ljudi u najljepšim godinama, jaki, stasiti, brkati, nekud dugih nogu i spretnih ruku, obučeni u štrikana tušleta i kožuške, a veliki im teški kožusi vise o klinovima. Svi su manje više pustolovne ćudi i puni divlje poezije, vikli da žive slobodno i neukrotivo u svojim ravnicama i šumama.

Isaija se nasmije punim ustima i oči mu zaigraju.

— Pa zar se mi česa bojimo sve da se i sukobimo. Ta jedamput se živi i umire pa bilo danas ili sutra. A uvijek je bolje poginuti u veselju i radu, koji ti se mili,

nego umrijeti u trudnim danima... Kadgod mislim na smrt, uvijek zamišljam, da me pogađa munja nebeska...

— — — Ja stojim na livadi, pošto sam je svu pokosio, a na to se podigao strašan vjetar i svu je travu uzvitlao u zelene valove. Njegova su krila tako ojačala, da već i mene diže i nosi nad livadom, našto se javlja grmljavina i šibaju bljesci... Što dulje, to me diže vjetar pod tamne oblakove u susret munjama i dok ja gledam pod sobom ravan i šumu, shvati me oganj neba u tren i spali me svega pod samim oblacima...

U toploj sobi zavlada muk; okna su se sveudilj tresla zvoneći muklo u noć...

Snaša Tekla pristupi od peći svome Isi i uzevši mu jaku ruku u svoje tople od puti krila... stane ga moliti i zaklinjati, neka ovu noć provede s njome, neka po silnom vjetru ne ide u šumu, jer ona nešto crno sluti...

— Srce mi zebe, srdašce... — šaptaše snaša.

Ona se žarila u licima kao cura od dvadeset godina i čitavo joj bujno tijelo nježno obuhvaćeno tankim finim skutima treptilo joj je od topline i još od goruće želje i nagona za životom... Ispod uvijenog joj stasa dizali se neobično zavodljivo i prkosno okrugli krasni oblici tako, da sami gosti i prijatelji Isajini ne mogahu, a da se ne ogrijeće željom, promatrajući krasnu ženu, o prijateljstvo Isajino... Mnogi od njih zadržao bi se prerado s Teklom pod visokim krovom, dok vani bjesni noć, a šumu neka ruše vihori; nu Isaija, kome je u krvi razaranje, gurka Teklu nježno od sebe, veleći, da će se ubrzo povratiti njoj vjernoj sa zelenim bankama iz Osijeka...

I onda dalje vode razgovore, koje šume da se late, u koju građu da se obrate i kamo da prevoz udese, a Isaija daje za sve pravac. Napokon zaključe, da se obore na šumu Žardinac, hrašće neka u dugu izrežu i ako je sreće, neka hite s njome u Osijek.

Kad je ploska zadnji puta obredala od ruke do ruke i drvodjelci stali ogrtati svoje velike kožuhe, a Tekla se lomila o struk muža dajući mu na put vrele cjelove, zalepršale su veoma brzo ispod prozora Isaije dvije sjene u bijelu noć, koje osluškivahu zboru u kući.

II.

Na kraju sela, gdje puca pred očima snježna fosfornim iskrama posuta ravan, sastale su se saone njih dvadeset na broju. Silni žeravi, kulaši, riđani i vranci gipka tijela i neprispodobive brzine usrpili glave i otpuhujući paru iz nozdrva skližu saonikom, kao da lahko nisko lijeću. U saonama treska oruđe: pile i sjekire; čvrsto i pohotljivo viju vješte ruke dugim uzdama... i lete i odmiču kroz polja prema šumama kao da se spremaju noćni drvodjelci na velika djela životna.

Sa sjeverne strane na plavom noćnom nebu odražavaju se široko i jako polutmasti orisi šume pereći u visote... Sve je nebo posuto zvijezdama trepećući neobično živo i sijući trzavi blijeskut eterom. Mjesec je u srpu, cakli se kao grumen suhoga zlata ponad guste šume...

Vjetar vije, jauče, ledenom strujom para konje ispod grudiju, duše u šubare i kožuhe noćnih putnika, na brkove im inje navija i jarosno se lomi niz bijelo beskrajno more snijega... dižući ogromne hrpe zlatne i plavetne prašine... Od šume čuje se podmukli tutanj i živi zvukovi borbe grana, kao da je sve drveće dospjevši u svađu navalilo granama međusobno bičujući se i stežući oko golemih tjelesa ili kao da se je poklalo tu milijun razbješnjelih bijelih gorostasnih zmija...

— Ala zgode i prigode! — viče Isaija Matić u noć! — Noć je kao stvorena za sjekire i pile. Samo pazite braćo, obarajte se na što starije hrašće!

Drugovi mu šute gledajući u šumu i strasno očekujući, da jeknu prvi udarci.

Jedna noćna zvijerka prošulja se sa svojom sjenom lijevom stranom saona sjajući očima kao svijećama prema konjima, nu videći, da je plijen nemoguć, otkasa skutreno niz stepu. Isaija Matić, koji nikad nije polazio u šumu bez puške, omjeri o oko i sastavi. Gromka široka jeka potrese uzduhom, iz koje probi krvavi krik zvijeri.

Kad je iščeznuo dim baruta ispred očiju noćnih lovaca, ugledaše na ravni, kako je zvijer ispružila papke prema mjesecu...

— Aferim ti, baš umiješ, — odobre noćni lovci — kurjak je bio!

Isaija Matić mota brk smiješeći se kao da se smije svome rođenom prkosnom životu...

Za nekoliko časaka prokrčenoga snježnoga puta padoše u šumu, koja je sva ječala i pjevala u tisuću grla studenim pjesmama snijega i vjetra. Grane su se uvijale skačući u vis i stresajući sa sebe suhu prašinu snježnu, a oko šume vodili se po bjelini čuvidni grandiozni plesovi sjena... Vjetar je strugao niz snježnu koru i dizao debla; prodirući u šupljine, rađao je u njima mračne melodije kao da hoće u samu srčiku zastrašiti gorostase šumske pred navalom pila i sjekira..., a onda opet demonskim skokom padao iz visina na grane da siše iz njih sakrivene sokove pod korom... I na šumsku četu nasrtaše on vijoglav i svirep, bijući ljude u prsa, da su zabadali noge dublje u snijeg, no u brzo su zabrenčale pile i privezani konji o debla stali su bezbrižno gristi sijeno pod toplim suknenim pokrovima, vijući grivama i repovima...

Tupi tvrdi brid pila ne čuje se u šumi tek kad sljosne koji stogodišnji gorostasni hrastovi starac, onda lomljava prevlada u tren vjetrenu struju...

Umno se je zaklonila noćna četa. Ne ruše oni hrašće s kraja šume, nego u predjelima čista, gdje su nekoć plandovali razbjegli kurjaci.

Isaija bira debla, koja se ruše. On bira ona, koja mirišu po crvotočini, i koje mogu jači udari bure da obore...

Već je dvadeset hrastovih gorostasa bilo uvaljeno u snijeg i već su se ljudi laćali oruđa da ih režu u dugu, kad li najednoć stale liziti šumom sjene...

— Jesu li vukovi? — diže se jedan glas.

— Nisu vukovi, nego lugari i žandari! — prosuše se glasovi, pošto su opazili, kako se na mjesecu sjaju parjanice.

— Prežimo i bježimo! — slože se u hip glasovi.

I svi su u čas stali da uprezaju konje u saone, samo Isaija ludi stao da upreže barut u pušku! . . .

— On, koji ruši, ne žali, da bude srušen! . . .

Nu marni drugovi mjesto njega zaprežu mu žerave i silom ga povaljuju u saone . . .

Međutim planule su tri puške iz dubine šume, našto Isaija potpali svoju i ču se krik žrtve u šumi . . .

U to su zaitili grive i zagrebli dorati, vranci i žeravi. Isaini žeravi jure zadnji. Isaija je demon i kad već u ovoj burovitoj noći ne može da ruši hrašće, podžegla ga divlja strast da službene ljude ruši . . . Konji mu se viju poljem u silnom bijegu, a on stojećki puni pušku i cilja u šumu . . . Luda, luda! . . . A na zlatnoj mjesečini i fosfornom snijegu ističe se njegova osoba previše vidno. I u mislima, kad je mislio na Teklu i crnu slutnju, kad je mislio na more vjetra, na svoje neizbrojene pustolovine, uzduhom jeknu tresak i vrelo zrno pogodi ga u prsa junačka . . ., ispade mu puška iz ruke i on se previ tužno u saonicama . . .

Preko bijelog ravnog polja u velebnom krugu plavih nebesa proževenih studenim trepetom zvijezda, u dalekom vjetru i strasnom hujanju, vijali su se vatreni konji, vijući na snijegu grivama i repovima, kao da na njima lete zlatokrile vile na zakašnjelo ročište . . .

Isajini žeravi vični kod utrka na obilaženje, a sad kod nezategnutih uzda, obišli su u čas sve ostale saone, kao da su shvaćale umne brze životinje, da im je gospodar pao srušen kao i sve ono, što je on, ludi razarač, dosle rušio i polijetahu prema selu, da ga što prije predadu krvava, mrtva u naručje lijepoj Tekli . . .

VAGABUND.

Tamo izvan grada, na zelenoj, svježoj ledini, iskićenoj kao prekrasni sag sa šarolikim cvijećem izvalio se vagabund, Savko Ljubić, pa se sunča . . . Nedaleko od njega, kojih deset koračaja teče široka rijeka sa šumećim bistrim, proljetnim vodama — njoj je okrenuo noge, a glavu gradu, koji se nešto podalje od njega hrlo niže u skladne nizove sa svojim veselim kućama i zadimljenim dimnjacima. Već od jutra, čim je izašlo sunce i posušilo rosu, bacio se on na travu poleđice, kapu navukao do po očiju, pa škilji ispod oboda u krasnu plavetnu vedrinu, u polje i okolicu i kad ga sunce jako podraška, samo oteže lijeno uda, zijeva i smijulji se . . .

Ljubić je bos, noge su mu musave, putnjičave, pocrnjele . . . Ima na sebi sive čakšire, šarene od mrlja i istrcane na rubovima, opasao se bijelom uzicom; preko prsa vidi mu se košulja sa crvenim prugama; reklu je smotao pod glavu. Prsluka nema . . .

Gledeći mu u ružno, široko, neobrijano, pocrnjelo lice sa dugim tupim nosom, sa urednim obješenim brkom — u kom se lijeno sa samosvijesnim zadovoljstvom prevraćaju njegove sitne, sive mutne oči, i gledeći mu u gustu rasčupanu šumicu kestenjavih dugih vlasi, što se je teško svalila na nisko čelo — reklo bi se, da se on svaki dan ne umiva i ne češlja, nego valjda kadikad došavši rijeci zavati dlanom vode i pljusne po licu, a kosu pretisne škrljakom. Uopće, njegova osrednja jaka masivna pojava sa širokim prsima i žilavim mišicama, neuredna je i nečista, a stoga i odvratna. I tko bi vagabunda Ljubića vidio u gradu na ulici među pristojnim ljudima, ne bi ništa dobra na njemu zamijetio, a kamo li pomislio, da on ima neku svoju životnu vrijednost . . . Dapače niti zadnji kočijaš ne bi

ga možda zbog njegove sumnjive, buntovne spoljašnjosti htio priznati za kolegu, niti mu dati svjedodžbe o kakvim iole dobrim svojstvima — a ipak on, Ljubić, bio je u stanju, da osvoji za se sučevu kuharicu Marišku, i to još dosta zgodnu djevojku!... Osvojio on nju prije mjesec dana i od tada i ne radi ništa, nego živi samo od svoje ljubavi i njenih probitaka... Po danu leži ovdje na ledini, razgleda okolicu, prisluškuje šumu vode, sanjari i razmišlja. Kad mu dosadi ležati, šeće se obalom rijeke, lomi vrbove šibe i pravi pištalice pa svira kao dječak... Kadikad odšulja se malo i u grad, prođe ispod prozora kuće, gdje Mariška služi, ako je ugleda, na čas šapne s njom koju, i opet se brzo kao zvijerka povrati na svoje staro ležište... Uopće ne mili mu se grad ni građani; prirodu vagabund ljubi sa svom dušom i srcem!... Poslije podne, obično oko pol druge, kad gospoda poslije objeda prilegnu, dotrči k njemu sva zasopljena Mariška noseći mu u marami koji pribrani, dapače izabrani zalogaj od sučeva objeda... Onda se on s njome pošali, posadi je na koljena, privije na prsa i miluje ju tako dugo, koliko ona smije izostati bez ukora gospođina... Mariška zdrava, rumena, korpulentna, dvadesetpet-godišnja djevojka — a Ljubiću je dvadesetsedam godina, — sa izvanredno bujnim prsima i začudno golemim okruglim oblicima — sva se prepusti vagabundovom milovanju... Dapače ovije mu gojne ruke o vrat, upilji u nj svoje modre nemirne oči i svojim glatkim okruglim licem češka o njegovo bradato mozuljičavo... i tim se naslađuje!... Vagabund sav gori u ljubavi i strasti — a bogme izgara i Mariška, sva puna snage, mladosti i života!

U veče, kad se smrkne i utihnu hodnici, i kad već izuvene cipele ukućana pred vratima stoje, šulja se vagabund tiho bosim nogama, hodnicima, napeto osluškujući u mračnoj tišini — i posjećuje svoju dragu u kuhinji!...

Pa i sad on čeka na nju.

Već je pola druge poslije podne, a nje nema — Ljubić zna točno to doba, ne po suncu ili uri, nego po želucu i uobičajenom milovanju!... Vagabund se izvrne prsimice o mirisnu, malko vlažnu travu i naprezaše pomno svoje sitne sive oči bjelušastom stazicom, što brzo pred njegovim

očima zmijuli od rijeke do glavnog gradskog puta, gdje već započimlju kuće. U iščekivanju dosađuje se i postaje mrzovoljan... — Gdje je, vrag je odnio? — često mu nadolazi zlovoljna misao. A kad je ne ugleda, stane koješta snovati pozirući okolicom. Pred njegovim očima brzo se izmjenjivala srebrna i sunčanim blijeskom zažarena rijeka sa dugim, gustim, tamnim nizovima vrba duž obale, zeleno ravno polje i u daljini ljubičasta šuma. Vjetrić je prskao i gladio ga po licu, rijeka je šumila i ugađala mu uhu.... Sredinom rječine valjale se smiono i samosvijesno silne modre vodene mase, ključajući bezbrojnim ključevima i pjenušeći finom srebrnom pjenom.... K obali su neumorno hrlili ljupki sitni nabrani talasi, zapljuskujući joj podnožje i navlačeći sitnog blistavog pijeska, sve zrno po zrno, ali neutrudno... Voda je radila, neumorno radila i uvijek opominjala na život, privlačila sebi pogled vagabundov i rađala u njemu snatrenje i osjećaj nemirnih čežnja, baš kao da je pričala srcu njegovu, kako je s njime čovjekom srodna iz pravjeka!... Obuzet vagabund ljepotom prirode podrhtavaše, lahko žmigajući očima od neke nabožne životne slasti i zaboravi na milovanje i zalogaje!...

Ali najednom nasta u njegovoj blizini žurni šum, on se prenu, obrnu glavu i pred njim osvanu sva zadihana Mariška. Imala je do lakta gole crvene ruke sa zasukanim rukavima, disala je teško i nešto držala u marami...

— Ah, gdje si za boga, — uspravi se on i sjedne.

— Evo me, — odvati ona brzim zasopljenim glasom; — danas su kasno ručali, đavo ih.. a dugo si me čekao, je li? — i pogleda ga milo sa svojim modrim očima.

— Hm, još pitaš, već sam ogladnio kao kurjak. Šta to imaš? — zijevnu mu širom usta. Mariška je odmotavala maramu, sjednuvši do njega. On je gledaše kako se ona bavi oko marame, skližući pogledom po tankoj modroj suknji, bluzi, prsima i bosim crvenim nogama u papučama, osjećajući neko slatko zadovoljstvo i ponos, da je ta žena njegova draga i da se tako brine za njega... Tako i treba!... odobravala mu jedna misao u duši...

— Donesla sam ti kuhane govedine, pečenja i nekoliko palačinka, to voliš, a?...

— Ne pitaj! Oh, i kako! ... Nego ... — nažme malko lice — malo sam ti se čorbe zaželio, al kad nema, nema ...

— A u čem da donesem, valjda na dlanu, kad u kuhinji nema za to zgodne posude ...

— Zar ne bi mogla gdjegod ... kakvu šolju sa poklopcem, — i zaokruži on rukom ...

To rađe učini ti — žmigne Mariška, — vještiji si! ...

— Morat ću! ... — naglasi on.

Ljubić se obori na hranu sa svom snagom svojih oštrih, bijelih, vučjih zubi ...

— Danas ne ću moći dugo ostati, — četvrt sata, jer se bojim, da će se milostiva nabrzo probuditi ... — govorila ona gledajući ga kako slasno jede i zadovoljavajući se time ....

— A je li ta tvoja milostiva inače dobra žena? — pitaše Ljubić slasno žvačući hranu i mljaskajući debelim rumenim usnama. Onako zdrav i jak imao je apetit kao mladi kurjak ...

— Nije preveć rđava, samo nekad čudna, čangrizljiva i maže se preveć u lícu — za palac debelo ...

— Ništa to ... nego nije li ona sklona zaljubljenim dušama — i ne bi li ti mogla izraditi kod nje, da ja štogod pomažem u kuhinji i da s njenom dozvolom tamo spavam, — šta se smiješ, a? ...

— To ne ide, moj dragi, — odvrati Mariška zakrećući glavom i smijući se. Šta ti ne bi sve htio, no! ...

— Ah, već mi je dosadno to svake noći, šuljati se i sakrivati — htio bih da kao pošten čovjek dolazim! ...

— Vidi ga, kako se najednom ponio i s kako ludim željama! ... — nježno ga korila Mariška.

— Pa — da, — nastavljaše on mirno i lijeno, — svatko, tko te vidi, zna, da trebaš čovjeka ... dakle, u tom nema ništa smiješna i nepoštena! ...

Mariška mu ništa ne odvrati.

Ljubić je jeo zadnje zalogaje, osjećajući slast u grlu.... i umah, čim posta sitiji, umah mu i srce postajaše toplije i poče veselije kucati ... Sad mu se je sve ljepše smijala zelena okolica i modro bistro nebo očima ... zvučnije,

slađe, moćnije šumjele su rijekom proljetne vode njegovom uhu! ...

On se izvali postrance okrenuvši lice rijeci i zelenom polju i smotavši ruku pod glavu; do po očiju bješe navukao klobučinu.

— Polegni malko, polegni, to je zdravo po jelu, tako i gospoda čine, — pozva Marišku.

Mariška, koja je dosad bludila pogledom po okolici, rijeci i vrbama, uzdahne teško jakim prsima od neke nepoznate čežnje, koju je u njoj zarodila priroda i onako gojna i jaka ispruži se na ledini tik do njega — licem prema licu dragoga, dotičući se lako nogom njegove noge.

Čas, dva šutjeli su gledeći se nijemo u oči, onda se vagabund nasmije, primi Marišku sa dva prsta za gojni rumeni podbradak i potreska ga ... Zatim polako sa ukočenim pogledom i sa nekom drhtavom strujom uzduž leđa, primakne svoje poluotvorene usne njenim crvenim, malko ih tako zadrža i čvrsto smoknu ... Mariška zavalja oči i zgrči koljena! ...

— Ah, Mariška, anđelče moje, svjetlosti moja, — uzdahnu teško vagabund, — kako si ti meni mila i kako te moje srce blizu sebe treba! ... Znaš, ovako mislim, po cio dan mislim ... kako se je moj život zagrijao i prosvijetlio uz tebe, ah! ... Prije je meni bilo tužno, crno i pusto po svijetu, kao da nisu oko mene živi stvorovi, nego hladne stijene ... Svud samo ljudi, hladni kao zima, svi samo za se živu i svoj želudac i nemaju ni iskrice srca za drugog ... — Ljubić ispruži svoju ruku i podmetnu pod njezinu glavu, praveći joj jastuk. Mariška ispruži prste i igraše se njegovim brkom; a to ga je malko škakljalo ...

— Ah, znam ja, — prozbori Mariška i baci pogled nebom i rijekom, — kako je meni bilo. Bože, kud se sve ja nisam tepla i šta ne prepatila? Pa i sada — pa i sad zar mi je lako? Počnimo ovako. Eto, recimo, jutrom ustanem i umah me čeka hrpa cipela, a onda loženje i prigotavljanje kave. Gospođa ustaje obično kisela. Zašto? Đavo je znao! ... Sigurno uzrok leži u njenom čovjeku! ... Još ni sunce nije pravo obasjalo svijet, i već me ispsuje jedamput, dvaput, triput ... Je li to žena? A i zašto, bože?

Samo zato, da ona izriga svoj otrov zbog nečesa trećega na meni, kao da sam ja neka posuda, u koju ona sve smeće svoje duše strpati može!... A onda? Ah, neda mi se svega spominjati, — čitav dan i skoro do po noći na nogama i kad se strovalim više puta u krevet — a to si već sam opazio... — kao da nisam svoja, kao da je to netko drugi u meni, kog su užasno izmrcvarili i isprebijali!.... I barem, da imam kakvu promjenu još, još... al, bože moj, živim kao u ormaru zatvorena, zaključana, a vani je svijet, široki veseli svijet... Ah, onda srce moje tuguje i duša se u meni sva muči od čežnje!... Otkad si ti došao nešto iščekujem veselo i lijepo... a i sama ne znam, šta!...

— Život srce moje, život!... Za životom čezneš kao i sam!... A zar me zbilja voliš, je li Mariška, dušo, je li jako, de reci, to me silno veseli!...

— Da li te volim? — govorila ona, kao da samu sebe pita. — Volim... Ja osjećam, da moram biti uz nekoga, tko će me zagrijati za život.. A ti to umiješ: — govoriš mi iskreno — i kad govoriš, srce te potiće na to..., onda i miluješ me, vraški miluješ! Sve drhćem... pun si vatre i snage, đavole!...

Ljubić je privije uza se... Ona ga poljubi u usne i prebacivši mu ruku preko ramena igraše se njegovom dugom, čupavom kosom...

Oboje se primiriše na čas — privuče ih i priroda k sebi... Mariška pogledaše poljem, kao da su tihi morski vali... Bistro, plavetno nebo smijalo se ozgo mladom žitu — žito zaliveno suncem šumilo je i ljupko pozdravljalo nebo... Ljubić poziraše rijekom i osluškujuć njezin slatki šum, u njem se najednom rodi jaka želja prožeta bolnom čežnjom, da sve, sve naglo ostavi i ode tamo, iza ruba, nekamo, gdje su bolji ljudi i gdje bi se bolje i sretnije živjelo.

— Ah, Mariška, i ja sam nesretan... — prenu se on, počeška po glavi i ispruži noge. — Ah, nigdje čovjeka, nigdje čovjeka!... Htio bih da živim bolje, ljepše, čestitije, al ne dadu, upravo mi ne dadu pristupa u život! Već mi se ne da ići služiti, ne da, boga mi, kod ovih ljudi. — Malko utihne, a onda nastavi: — Kad stanem kopati po tvrdim

danima prošlim, čisto me boli i vrijeđa gledati u svoje negdanje življenje... Šta ja nisam, bože, proživio — smiluj mi se... Al kao marva i gore... Znam jedamput, kad sam kao kočijaš služio u Kobilina, pa mi puko kajiš na ormi... Kobilin zasikto kao zmija i odario me nakomice šakom pod rebra. U meni ciknu duša, htjedoh ga vilama... al se predomislih: — robija!... Toga dana od preteške tuge opijem se tako, da sam, došavši na večer kući pao na đubre i zaspo.... I šta misliš, jesu li me digli i odnijeli u štalu? Nisu!... Kasnije čujem od kuharice, da Kobilin nije dao, da me odnesu, veleći da je za takova krmka kao što sam ja — đubre najbolji ležaj. Uh — Ljubić škrinu zubima — od toga časa sve mu snujem crno!...

— Ah, pusti, zaboravi, — mirila ga Mariška, — ne valja se takvih stvari spominjati, čovjek si njima kao s bolešću kvari život....

— Ne, ne, to mu ja ne mogu zaboraviti... — preuze on razdraženo, — duša mi ne da... Višeput mi se krv navlači na oči i onda bi mu mogao zakrenuti vratom!...

— Kakve se tebi sve lude misli ne vrte glavom, bože! — vikne Mariška i okrene glavu od njega... Ako ćeš govoriti tako još — ne ću te voljeti... Zar ne možeš trpjeti?... ta i onako sve je ništa...

— Neka đavo trpi do groba! — plane on, — dosta sam trpio.... A i zašto, da čovjek trpi, kad to nije nužno! Zar je teško nekom drugom, mjesto da mi kaže, huljo, batino, reći mi, brate ili čovječe?... Zar treba umjesto razboritog ukora udarac i preziran pogled?... A tako ti je upravo među ljudima — al sve naopako!... Ja se malo spominjem mekane riječi i milosnog pogleda... uvijek, uvijek za čitavog života kao da prolazim kroz šibe — pa da ne postane čovjek zvijer i crni đavo?!... — I Ljubiću su gorjela lica i oči sijevale svijetlim blijeskom nad onim gorkim i opakim uspomenama, koje je nosio u duši. Mariška je mirovala gledeći ga nujno... Rijeka je šumjela i pjenušila brzim strujama, vrbe podrhtavahu praveći tamne čipke u vodi, laki bistri vjetrić valjuškaše se poljem, a na nebu gorjelo sunce, kao zlatno rascvatena baklja, tjerajući sokove u žitu i drveću... Svuda, svuda

radila je priroda neopasce, mirno u tihoj samosvijesnoj, stvaralačkoj moći i snazi — baš kao da radi za neki veličanstveni cilj života!... Svečano nastrojenje njezinog velebnog rada osjećala su živo, radosno prsa ljudska...

— Ah, zabrbljala sam se — morala sam već otići, — diže se Mariška.

— Poljubi me! — zamoli Ljubić, gledeć je. A — ona se sagne i čvrst poljubac pucnu zrakom...

— Dođi večeras, — pozva ga.

— Oko devet?

— Ne. Oko pola deset.

— Pripravi što slasna!...

— Dobro.

Ljubić isprati dragu pogledom do grada i osta ležećke na travi. Na to premišljavaše, koliko će dugo ljubav između njega i Mariške potrajati, naprezaše misao, da dokuči, šta li će ih jednom rastaviti, koji uzrok? Nu ne mogavši se tomu dovinuti, osjeti svu nemoć pred silom vremena i zagonetkom nastajnih činjenica — i posta tih i potišten... — Bože, ništa skoro čovjek predvidjeti ne može, baš ništa... šaptaše si. Onda izvrnuvši se poledice, dugo gledaše, kako povrh njega daleko u plavetnoj visini kruži orao i sve se više diže u vis, baš kao da se sunca maša... Napokon mu oči postanu umorne, letimično zahvate komad plavog neba, ceste, šume i rijeke — i sklope se nemoćno.

Za čas počne uspavan hrkati. Možda bi spavao sve do večera, da ga nije probudio neki glas.

— Spavaš, crkavaš, je li? — zabrujilo nad njim.

Ljubić se prenu, protare oči i ugleda više sebe Spužvića, svog nekadanjeg gospodara, u koga je služio godinu dana. Bijaše to osrednji, postariji debeljko, rek bi sa malim buretom u trbuhu, u sivom proljetnom odijelu sa štapom u ruci; imađaše naduveno lice nezdrave boje sa kukastim nosom i strogim sivim očima. Jamačno je išao pregledati svoja žita. Ljubić ga gledaše šutke mrko; bijaše mu žao, što se je probudio...

— Ovako krasan dan, a ti ne radiš ništa, samo crkavaš i tareš svojim lijenim leđima gradsku ledinu, je li? — Govoraše surovim bezbojnim glasom Spužvić.

— A smeta li to tebe?... Ja ne ću da radim više u nepoštenjaka i bezdušnih ljudi — naprasito će Ljubić, podignuvši se gornjom polovicom tijela.

— Mene ne smeta... Ali mlad si, zdrav si, mogao bi raditi, a ne klatariti se i ljenčariti. Veliš, ne ćeš da radiš, a? Pa da kako živiš, a?

— Tebe to nije briga, idi svojim putem? — Spužvić ga gledaše porugljivo kružeći rukom.

— Kradeš pomalo kao parcov odsvakalem, pa se hraniš, je li? a što je najgore kradeš Bogu dane...

Ljubić se uspravi i nasmije drsko, ciljajući svojim sitnim očima u Spužvića.

— Ali ne kradem seljacima imetak, ne lihvarim i ne gulim naroda, kao ti seoski tate, krvopijo i magarčino gradska!...

Kako, dereš li i sad seljacima kožu? Uzimlješ li i sad na forintu pedeset krajcara kamata, proždrljivi krokodile? Običaješ li i sad nakravši se dosta i predosta otići u crkvu sa debelom svijećom, da se pomoliš za grijehe?... Je li i sad ljubiš Kristu noge sa svojim otrovnim ustima i poslije toga sisaš krv ljudima, — Judo Iskariote?!...

Spužvić je od bijesa skakao i mahao batinom po zraku, a oči su mu gorjele od gnjeva.

— O lopove, zar tako meni, svom nekadanjem gazdi, čiji si hljeb jeo, zar tako lupeže jedan?... — cvilio on.

Ljubić se smijao i nasladivao od srca njegovom gnjevu.

— Jest tako, da... Ovo ti se sada zahvaljujem, za ono, što si me kao pseto proganjao i nazivao samo lupežem — tvojim počasnim imenom, matori magarče!...

— Ah, što nema tu nigdje policije, majko moja!... jaukaše sada Spužvić. — Ali čekaj, lupeže, čekaj — čim dođem kući, poslat ću ja po te crnog svata, — i pođe.

— Možeš,... — doviknu mu Ljubić, — al onda umah — osjeguraj svoju lihvarsku lješinu, da ti zabadava ne istrune!...

Spužvić ga pogleda široko, prepasno...

— Mom se životu ti to prijetiš? . . . — drhtale mu usne.

— Tvoj ću ja život razderati kao staru čarapu, pane li mi samo vlas s glave! . . . — zagrozi mu se Ljubić.

Spužvić sav uzdrha i ode šutke naglo . . . Ljubić ga isprati drskim porugljivim smijehom. Iza nekoliko koračaja okrene se stari lihvar bojazljivo; vagabund mu iskesi svoje oštre zube i zaprijeti mu se šakom. Spužvić uskori korak . . .

Vagabund osjećaše izvanredno zadovoljstvo, da je svom nekadanjem gospodaru zatjerao strah u kosti i bar donekle mu se odužio za sve pretrpljene uvrede. Polako poče šetati obalom između vrba, spominjući se koješta, što je kod Spužvića proživio . . . Osobito se spomenu jedne zgodice, kako ga je jednom pred više ljudi nazvao tatom i magarcem zato, što se umah nije povratio iz dućana sa duhanom, nego se malko na putu zabrbljao sa kuharicom Lizom . . . Vrlo dobro spomenu se, da je bio tada u veselom slatkom raspoloženju, jer je Liza govorila s njim ljubezno i milo . . . i kako ga je na to uvreda i poniženje ugrizla za srce . . . Toga mu on nikad ne će oprostiti, niti će tu sramotu ikad zaboraviti u životu . . .

Dugo je šetao uzduž rijeke, u kojoj se je već ogledalo rumeno zažareno nebo i premišljavao, kako u svijetu vlada nasilje, laž i nepravica . . . — Ta eto — zaustavi se opet kod Spužvića. — Ogulio je i kao gusjenica oprljio čitava sela; sve je stekao lihvom i lupeštvom — na temelju laži, prevare i sramote podigao je svoj imetak — i sada u očima građana živi kao pošten čovjek?! . . .

Dapače uživa i čast gradskog vijećnika! Klanjaju mu se i kad daruje gdje koji ukradeni groš — nazivlju ga i plemenitom dušom ! ! . . . Pfuj, pfuj . . .

Mrak je pršio nad poljem i rijekom, nebo se bljeskalo sa žarkim ružičnim blijeskom, voda je šumjela sanjarski i sjala se u sjenama vrba kao gusto ulje . . . Čitava sumračna zelena okolica odisala je svježinom, proljećem i životom, a bila je sjajna, prekrasna i veličanstvena pod zažarenim nebom, kao da se je priroda zaodjela u poseban grimiz,

iskićen smaragdima — a da se što dostojnije pokloni velikom zalazećem suncu, koje ju je čitavi dan milovalo, grijalo i plodilo snagom i vatrom svog vječnog života!

Kad se gušće smrači i na pobijeljenom nebu kao na sjajnoj svili planu večernja zvijezda — krenu vagabund Ljubić u grad, mračan i pun buntovnog, nemirnog sumnjivog duha ! . . .

JOVAN.

Jovan mu je ime, i kao oro usred timorja nastani se podno brijega obraštena šumom. Ne voli varoške buke tišine; tamo ne može kao ovdje gledati sa čežnjom i drhtavicom u srcu zelene slobodne gore, što se pitomo ili nasilno propinju pod nebo, kako ponad njih divlje ptice smiono krstare, ili pozirati u nizine, gdje se bosanski kmet sa plugom il stokom giblje po rodnim poljanama...

Rodi se u Crnoj Gori u jednom kamenom seocu, nebrojeno puta opljačkanom i popaljenom — i proživi tamo ranu mladost bijući se kao čobanče za krdom po brdima. Kasnije, kad su mu ponarasla krila i pripasao bješe mušku snagu odbije se od kuće i kao sluga lutaše po manastirima među časnom braćom kaluđerima pijući u dušu duboku mistiku starih manastirskih zidova i monaškog života, onu pobožnost i mirisavi dim tamjana...

Pojave se ustaše i on se uzbuni do u zadnju kap krvi... Dade zavjet svetom Đurđu, da će ostati djevac do smrti, a onda se naoruža. O bedru pripasa britku ćordu, za pas zataknu ljuta jatagana i o pleći objesi pušku šarku — po magli vrže se u čarnu goru u leglo hajduka. — Sve za ime i krst časni! — Duboko u svoju nemirnu, divlju i junačnu dušu zareza Jovan.

U koliko li kreševa bi, koliko glava posmica, kula popali i pusta plijena odnese, to znaju samo uminule davne noći tamne, gusti luzi i šiprazi i one tankovrhe jele, kud se junak naoružan skiće!...

Proboravi u četi slavnog ustaškog vođe, dugobrkog Bilbije, rušeći s njime sve, što se protivi krstu, a godine 1878. u ljutom kreševu goni Hadži Loju s puškom u ruci kao ljutog gladnog kurjaka diljem bosanskih brdina!...

Dani slave to su za Jovana!

Otkako Švabo provali u Bosnu, udomi se i ne misli se više iz nje maknuti — za Jovana nema više boja i — zlo po nj.... Čamno mu je, tužno i pusto u duši ko silnom lavu, koga otmu prostranim, divljim prašumama i prenesu u tijesnu željeznu gajbu, da tužno sanja o slobodi...

Već mu se šezdeset godina pripelo na junačke pleći, iz mladih sretnih dana junakovanja ništa mu ne osta — samo pusta, divlja čežnja i jedne stare gusle javorove.

Pod starost stisnuo se tu uz brijeg u jednu sitnu drvenu bosansku kućicu i peče kahvu, da tijem otiskuje dane i s guslama u ruci tješi srca tugu...

Pusta li vakta i ljute kobi Jovanu!

Prije junačko tijelo opasale oke i kolajne a u ruci i dan i noć blistao jatagan, sad ga paše stari crveni pas, a tužno se uvuko u uske švapske čakšire. Gologlav i bos grči se nad žarom i kahvom, puše u vatru i dima se do suza nadimi, a onda sa fildžanom i ibrikom dvori sve koje koga i koga-god.

Prije slušaše od harambaše il ustaše glas:

— Drž' šišanu!

A sada:

— Daj Jovane kahvu, podvori, vlaše. Iš!...

O ljuti zemanu, što radiš od junaka!

Tek kadikad kaplje mu na srce utjeha, crljen probije stare nabrane obraze i oči gore slavom uspomena... To biva obično u grimizno gizdavo ljetno veče, kad mu u rukama plaču stare gusle javorove i kazuju slavu narodnu....

Pred suton sredi posle oko vatre i iz začađene drvenjare izađe na ledinu. Previja noge poda se i otalen ispod šumovita brda žmirka i nujno sanjari kao suri prosijedi oro na jelovoj grani, kome od starosti i nemoći ispada perje iz krila, a koje ga je nekoć nosilo oko sunca kao po moru nebeskom, po modrim visinama...

Gleda kako po dalekim ledinama ispod brda šeta novi svijet iz raznih krajeva, sluša mukanje goveda, što uz pucanj biča, izlazi iz draga i dubrava, obraća se suncu zahodećem, što kao velik i silan ognjeni miljenik neba na pojav-

ljenje noći strasno se trza u zadnjem ognju i žaru, kao da svršava neki veliki čin u vječnoj igri svoga božanskoga života!...

I tako čeka i tako živi...

Kad mrak zamiriše po cvijeću i rosi, nadolaze mu najbrojnije gosti.

Jovan ih podvori kahvom a oni srčući je strasno i dimeći obično iz dugih čibuka mole ga, neka iznese svoje stare gusle javorove.

Sprva se nećka, ne da mu se... ali poslije podboden žarom unutarnje vatre skokne kao mladić u kuću i maša se za čađavu gredu, da skine staro drvo javorovo, u koje je već pretočio svu dušu i junački život svoj...

Pojavljuje se noć u carskoj opravi sa tamnim dugim svilenim čipkama, šapće slađanim usnama kroz brsno lišće i baršunastu travu pozivljući slićane zlatne zvijezde iz potamnjelih dubina neba, da prhnu kao iskre žežene pa je iskite i učarobe... — I kroz takvo milje čuje se samo jek strune i glas pun srca i suze Jovanove:

Ili grmi il se zemlja trese
Il udara more o bregove?
Niti grmi nit se zemlja trese,
Nit udara more o bregove:
Na Prilipu pucaju topovi,
Šenluk čini od Prilipa kralju,
Dva su mu se narodila sina.
Čini kralju veliko veselje
I sinove šalje na krštenje;
Lijepo im je ime nadjenuo:
Jednom Marko a drugom Andrija.

Ili:

Gdje si danas posestrimo vilo,
Gdje si danas nigdje te ne bilo.

Ili iz Kačića:

Ali Jure mudra guja biše,
Za busije turske znadijaše.

Glas mu se propinje i raste kao silni val, jer teče uz jaki odušak sape iz dna prsiju. Zrak zvoni od tog čuvstvenog suznog glasa odnoseći jeku po ledini, brijegu i poljima.

U slušača napinju se živci od uzbuđenosti i zanesenosti; slušaju uprtim očima u njega i sa zatomljenim dahom. Vide, kako mu se sijedinama osniježena glava trese, oči — čas sakriju pod vjeđe, čas blude po nebu, prsa nadimlju, a usta samo što ne zapjene...

Mračak vije svilnim vlakancima kao da tke nježnu čarobnu koprenu noći, zvijezde se kreću uz tihi sijevak i pod vratom stoke ispod brda čuje se lako bronce...

A kad mu od umora šikne krv u glavu i na travu ispanu gusle iz ruku, onda odahne bura zaparnih disaja i poprati hvalom.

— Velehavle, velehavle! — od muslima.

— Ala umije, majko božja! — dive se kršćani.

I slavlje takva oduševljenja često potraje do osvita. Sjeđe na rosnoj travi pod krasnim drhtavim zvjezdanim nebesima, rosa pršti i svježi a oni piju iz velikih ploska rakiju i mezete hljeba i luka izmeđ dva prsta, čas pjevajući, čas vrišteći i ijujući, srdito i strasno punim klikom života, sve dok ih ne rasprši bijeli dan...

Al višekrat nije ništa Jovanu na pameti, tako je bolan... Tada se obično smota u drhtavu sjenu drveta i misli teško i uporno rujući po vremenu svoga života... Uskršava mu pred dušom mladost i kršna vrletna domaja Crna Gora sa svojom junačnom čeljadi, sa teškim kućama od kamena, sa svojim dubravama i stijenama, dračem i smiljem i ponosnim uzvišenim Lovćenom!... Gleda je i kad je sunce mirno obasjava, te se Crnogorac mučno po brdu za kozom vere i kad srdita raspaljena nebesa mameno jure preko njenih visova paleći i crneći užganim munjama njene najviše stijene, te čoban bježi s blagom u pećinu, i orač traži zaštite pod pločom... — Zatim se spominje pribjega svoga i starih manastirskih zidina, pusta osamljena života kaluđera med gorama, crnih mantija i dugih brada... Našto naglo naplavljuju kao crveni valovi burne bojne slike i krvavi prizori... Kao da gleda kroz maglu. — Noć ovila

šumu gustim mrakom i drvlje šuti. Čuje se, kako ispod jela plazi šuštaj i noge dršćući tiho ruju tlo... U napeti očekivani tren zamnije fićuk iza drveta i najednoč zagrmi po deset petnaest šišana... A jo, a jo, — ranjavi jauci paraju iz neznanih prsiju noć i nešto tupo kao snoplje ruši se na zemlju... Naprijed zagrmit će koji od njih — zapalimo kulu Alaipašića ili Rizvanbegovića... I svi grnu kao jedan. Pobuli na čardake, neka se ukloni sa djecom i slugama, a zatim plane vatra i pusta čađava tmina noći kao ljuta rana zakrvari...

A Jovan je svagdje prvi i gdje ljuto tane žviždi i gdje oganj iskre vrca...

— — — — — — — — — — — —

Jednog dana usta s takom dušom ispod drveta i pojuri svom prvom komšiji maltadžiji, drugu znanu već podavno. Posjedoše na tronošce, srknuše crnu i odmotavajuć iz ustiju tanana plavetna užeta dima, udariše u divan o junačkim vremenima.

— Dokle će 'vako, dokle... pita Jovan otpuhnuvši napetim ustima dim i upre poluugasle, pune čežnje i tuge, oči u maltadžiju. Upale mu kosti u obraze, a obrve mu vise kao zimsko inje... Slomila ga krvava duševna bura...

— Ne znam, pobre, — odsiječe žestoko maltadžija i trene oko, uzvije glavom. — Urotila se proti nama sreća. Sveta Petko, što smo dočekali: Ti tamo grbiš se s ibrigom, a ja ovdje mjerim konjim repove. Kijamet! — i maši se za fildžan, da srkne crne od muke.

Maltadžija, po imenu Pero, bojovnik je iz turskog vakta i čovjek rodne grude. U mladosti bio veliki alčak, te pravio puno zuluma za inat, al i dobrih djela.

Jovan pobere sada pogled sa gora, što ga upravio tamo na izmak neba u jedan oblak, koji pusto omiče nebeskom stazom... Nakašlje se i rekne zamišljeno:

— Vidim, da Švabo ne će otić i da će nami biti sve to gore... Ej, da se obistini ono, o čem govore vile i vilenjaci...

— Što to? — priupita ubrzo maltadžija.

— Da će ustat Kraljeviću Marko!...

— E, da bog da! — uskliknu oduševljeno Pero.

— Al se kazuje, da ne će prije, — primače se povjerljivo Jovan — da ne će prije, dok mu more buzdovan ne izbaci!...

— Da bog da, da ga pjena izitila!...

— Onda bi se opet povratilo, što je bilo i raja bi uskrsnula...

— Naš bi oro opet klikto!

I dugo zborahu tako grijući se dušom i vjerom, dubokom historičkom neslomivom narodnom vjerom, da će ustati iz groba Kraljeviću Marko, da uskrisi raju!...

— — — — — — — — — — — —

Nad gorom se nadvili tmasti oblaci i nemirno se naganjaju na sve strane pršteći dugim maglenim povlakama... Na brijegu oživio vjetar, pa strasno šumi i huči. Jovan poletje od maltadžije ledinom kroz žviždeću struju vjetra, da umakne u svoju drvenjaru, oko koje šljive i druge voćke duboko ko tananim dugim rukama u pomoć lamaju granama... Kad se nađe na svom pustom, samotnom krevecu od slame i dasaka, dovati gusle i previ glavu... Gudio je zaklopljenih očiju osjećajući vatru u grudima... Tek kadikad pootvorio bi nabrane vjeđe i zirnuo na brijeg, gdje su skakali zeleni valovi šume... Ubrzo zagrmi u oblacima i prospe se silna kiša, sve gusta mreža za mrežom... Jovanove se vrata stadoše brzo otvarati i banu mu puno prokisle čeljadi kršćana i muslima, što se skitala po brdima...

Nebo je grmjelo, vjetar je titanskim češljem a demonskom snagom fantastično češljao čupavu šumu i smijao se drsko kroz svaku granu a Jovan strasno gudio...

Kad je jače sijevati i trzati se stalo nebo u munjama, umoliše Jovana da prestane...

Al Jovan ne sluša i samo gudalom cvili...

— Stani, halal ti vjera, Alah se srdi, — viknu jedan muslim i podiže ruku u zrak.

— Ne stajem, — šanu Jovan skoro nemoćno, — spominjem se Crne Gore, tamo nam je puno skrivio On!...

Lice mu se žari i usta rumene od vrućeg daha... u srcu ga golica....

Munja prodrma, protrese, tmastim podmuklim oblacima i uzdušnim prostorom strašno, stogrlo rukne grom!

— Stan' Jovane! — mole ga kršćani, — grunut će iz nebesa u nas!...

— E, da bog da, nek grune, — povikne Jovan prkosno, ne odlažući gusala.

A šuma rek bi gori, puši se i crni od vjetra. Oštri ijuk para visoke grane i uzlijeće na oblakove, da ih kida i raznosi kao krhke latice tkiva... I pričinja se, da na brijegu ne đisa i pomamno ne pleše šuma, nego u gusto zbijeno viju se neka visoka nesretna odsuđena ženska bića, kojima prirodni nasilnici velikim rukama i oštrim noktima trgaju duge ruse pletenice... a one cvile i milost prose...

Po tom se javi još nekoliko žestokih bližih udaraca groma i muslim vikne:

— Jovan prkosi Alahu, bježmo od njega, — i povuče sve ostale za sobom.

Za tren izjuriše svi van i otklipsaše po kiši...

Ne zna se, kad je Jovan prestao...

U jutro pohodi ga maltadžija i nazove ga:

— Pomoz bog!

Al on ne odgovara. Pao leđima o duvar i mrtvo zatvorenih očiju drži u rukama gusle i gudalo... Lice mu bješe požutilo kao vosak. Maltadžija primače mu se sumnjivo, da sluša na srce, ali više ne bije...

— O, tužni druže moj! — kliknu on gorko, kleče i prekrsti se.

Ubrzo se sabra okolne čeljadi, koja promatraše mrtvog guslara u čudu:

— Ta prije tri dana bacó je kamena s ramena i mnogom bješe odbacio, a sada je mrtav!...

Dovedoše hećima, koji pronađe, da mu je puklo srce...

Kad su mu htjeli, da mrtvu oduzmu gusle iz ruku, nisu mogli lako... Jednom rukom bješe čvrsto stisnuo strunu, a drugom potego baš po srijedi gudalom i očajno zastao... Izgledaše kao da je mrtvi guslar i puknuta srca još htio na guslama pripijevati slavu narodnu, sveđ vjerujući u uskrs Marka i raje...

— — — — — — — — — — — —

ISČUPANA BILJKA.

I.

Ja sam bio umoran od puta nu više izmučen od dojmova, što sam ih doživio na parobrodu od Rijeke do Splita. Sve što je lijepo i veliko potresa me do bolesti, i kad sam se rastao s morem, s čarobnom, gigantskom kolijevkom najčišćih prirodnih snova, bilo mi je kao djetetu, kad ga neka okrutna nepoznata ruka trza naglo sa majčinih grudi. Krvna srodnost s pramajkom života, s morem, uvijek je gorjela tajno u mojim prsima kao žižak u kandilu svetom... Njegove beskrajne obale kao putevi u Nirvanu, razine, što se protežu blijedom maglom u žive divlje slutnje, mistika njegove duše i dubina i igra valova i boja, njegov gorući bijes u divljem kriku vijoglave bure, uvijek su me opajali i zanosili zanosom, koji mi je bio jedina nagrada za život... za život inače bez smisla, za podli, niski, isprebijani ogavni život čovječji...

Pa kad sam već putovao Zagorjem u susret svome rodnom selu — u koje se vraćam od pete rodne, iza dvadeset i pete besciljne putničke godine, u koje se vraćam, a da ga opet za uvijek ostavim — još uvijek bilo i disalo oko mene more, slano, vlažno, mirisavo, pijano od vlastite prasile i mirisa, puteno, strasno, lukavo pritajeno more, kroz vrijeme i kozmos čarobno uokvireno u rubove kristalnog južnog neba pa blijede plave gore sve do u beskraj kao najgordiji i najdivljiji spomenik tvorcu vječno sakrivenom u magli svemira... More — misao i strast božja... Još uvijek pasle su moje oči plave pjegave valove podobne vodenim konjima sa bijelim bujnim vijorastim grivama u propnju, visoke sanovne gore, tvrde skokove

gora na jasnom vidiku, samotna ostrvanca — čežnja samotnih putnika — svjetionike, otajstvene noćne stražare, a moja su pluća širila se i strasno udisala zrak mora ... Za mojim parobrodom vili se ževkajuć galebovi u velebnom luku dižući me u osjećaju u azurno nebo, a sam parobrod jak i ponosan, s ponosom čovjeka izumioca sjekao i zavrtao je valove rađajući siktaj, šuštavu bujnu pjenu i tanke bijele i modrikaste povlake, i gromko dišuć zavješen dalekom tamnom zavjesom dima iščezavao naglo morem i daljinom hitajući za leđa vazda nove obale u nove mirisne krajeve...

Put sa mora nastavljen kroz Zagorje noću i mjesečinom zadahnuo me je nekim tihim nabožnim osjećajem i prilegao čedno uz silni golemi dojam mora. Bilo mi je između onih sivo tmastih gajeva masline i rodnih vinograda, klisura i strmina, sve poliveno mjesečinom i začinjeno sjetno i zamišljeno sjenama — kao da putujem u svetu zemlju na pobožno poklonstvo ... Plahost i tjeskoba stezali mi prsi, što se više bližih zavičaju, baš kao da se moj sadašnji život pobojavaše sraza sa nekadanjim životom prije dvadeset i pet godina i sa uspomenama posijanim ranim djetinjstvom po gajićima, vrtićima, vinogradom, dubravama i gori ... uspomenama oko ptičjih gnijezda, krotkog krda, mlina na rijeci, njiva, susjeda, a najpače oko dobre svetačke majčine ruke, što me je pazljivo vodila između drača i stijena .... Ostavih dom kao nevino upiljena zjena u svijet, a vraćam se, da ga vidim kao otvoreno srce, kao hroma noga od beskrajnoga puta ...

Stigavši u malenu varošicu D. — poznato gnijezdo ljutih kajišara i dešperatnih trgovčića — odlučim da prenoćim kod liječnika i književnika M.; napitavši za njegov stan i ugledavši svjetlost u sobi uspnem se uza stube. Liječnik i gospođa bijahu još budni. Rasprede se razgovor i umah se iznese vino i pršut za kasnog putnika. — Majka vas nestrpljivo čeka, — reče gospođa, čestita Zadranka, a njenoj ljubeznosti u saobraćaju ne mogoh se dovoljno nadiviti — željna, da vas vidi. Čestita starica! Svaki je dan u mene, donosi mi grožđa. Koliko je, da nijeste vidjeli roditelje?

— Pet godina.

— Oni su prije pet šest dana stigli, — progovori liječnik krupnim glasom. — Ćaća ti bez prestanka navrće, da proda, nu ona ne će pa ne će. Veli: hoću na svom da ostavim kosti ...

Svrha dolaska mojih roditelja, koji su inače boravili stalno u Slavoniji, bila je, da preostali zadnji posjed od našeg dobra prodadu i za utržak kupe što stanja u novoj postojbini, a onda naš sastanak iza pet dugih godina.

Kratka historija udesa mojih roditelja bila je, da su prije dvadeset i pet godina postradali imućtveno. Moj otac, koji je vazda bio neobično ponosan i pustolovne ćudi, nije nipošto htio, da ga u poniženju siromaštva gledaju njegovi sumještani. Jednoga ranog jutra 188.. — taman je zora cvala u plamenu — krenula se jedna brojem ogromna karavana, koja se sastojala od žitelja više sela, put Hercegovine, Bosne za Slavoniju. To jutro u crvenom ciku plamene zore spada među najpotresnije časove u mom životu. Srce je bilo tada previše mlado, a da pameću raščinja dojam. Ja sam tek ćutio: kako se nešto kida, lomi i krvari iščezavajući daleko i beskrajno u nepovrat. Neprestano sam se tjeskobno obazirao prema mojoj kući, a nje je nestajalo i nestajalo dok je nije progutala daljina. Još su se samo vidjele planine u jutarnjoj magli, dok i one nisu izginule.

Od toga dana pala je moja majka u doživotnu korotu. Sve godine, što sam ih proživio pod roditeljskim krovom, vidio sam je u vječnom teškom pečalnom razmišljanju. Neprestano jadikovala je ona i venula kao čempres, kao biljka kad je prenesu na tuđe tlo ... Uvijek poslije u predodžbi, u slici njezina lika, vidjeh je, gdje mu drago boravio, u podobi lomnog tužnog čempresa ... I baština moje daleke sjete nesumnjivo je urodila na tom čempresu ...

Otac je bio posve drugog kova. Pust, nehajan, prezirljiv prema svakom udesu, zadržao je u svakom času života svoj neslomivi karakter. On je sa tvrdim smiješkom na usnama rušio svoje dobro i sa istim smiješkom dočekao svoje rasulo i prikore majčine. Ja ne znam, što sam sve od njega baštinio, nu poslije prvih godina krupnijeg razvoja i meni je bilo svejedno, što se sa mnom događa i u svakoj

zemlji umio sam da otkrijem prazavičaj izgarajući u nekom općem kozmetičnom osjećaju... Stoga sam valjda i ostavio svoje u dvanaestoj godini, a da ih što jače ljubim u čežnji...

Sa gospođom i liječnikom zabavljah se dugo u noć.

— Nu teško da će se naći kupca, — reče liječnik iza stanke; — ako ga i nađe, teško da će kupac imati para. Sirotinja ti je to, puka sirotinja i golotinja, nemaju ljudi šta da jedu. Sve što se dade privrijediti, u ugljeniku je u Prominama.

— Al inače je to pošten narod, je li?

— Mile i lijepe duše narod, — zače on življim glasom, — pametan i radišan. E, da ga kajišari nisu utamanili, bio bi ovaj kraj dika zemlje.

— A zar naš težak, za koga se veli, da je tako pametan, ne zna, da se opre lihvaru?

— Po bogu brate, gdje će da se opru gladna usta u »zlo doba«, u godine gladne?

— Malarija hara na kamare — preuze liječnik. — Ja kad polazim u sela, uvijek mi je, kao da se gibam u nekom beskrajnom tamnom sprovodu. Ispod planina iz onih jadnih selaca izlaze matere golih, suhih, uvelih prsiju, na kojima se previjaju dojenčad u smrtnom grčevitom trzaju. A onda ih posuše ospice i sto drugih zala, bože te sačuvaj... No pustimo te jade. Dobro mi došao! — i liječnik natoči čaše na što se sve troje kucnusmo, nu gospođa nije mogla piti od uzbuđenja.

Poslije je liječnik uhvativši prigodu htio govoriti o literaturi, nu opazivši kako mi se oči umorno zaklapaju kod razgovora o literaturi, prestane. Ja se preporučim i zaputim se u opredijeljeno konačište.

II.

Sutra prije podne bio je sastanak sa roditeljima i rodnim selom. Liječnik me sprovađaše. Sve to vrijeme patio sam goreć od čežnje, a ipak pribojavah se časa, kad ću se s njima sastati. Neprestano mi je bilo, da se odgađam i štedim za taj čas bola i slasti...

Vozili smo se kočijom do sela, a onda uputili se pješke. Čudni se dojmovi zarađahu u meni. Spominjući se djetinjstva u svim poznijim uspomenama, ponesoh dom u nekom čudnom tajnom uveličavanju. Polja su bila neobično daleka, vinogradi brojni i prostrti po čitavom kraju, jablani ticahu nebesa, a gore su naprosto grmjele u beskraj. Pasući sada strastan pogled po svemu, sve se oko mene stješnjavalo, sužavalo i manjilo. Polja su bila tako kratka, vinogradi stisnuti, jablani nevisoki a gore čudno polegle... Najednoč smo stali susretati ljude iz moga sela, koji nas prijazno i osmjehnuta lica pozdravljahu. Zapažajući poslije čudio sam se nemalo, da su svi ti ljudi, pa i oni u najvećoj bijedi, vječno nasmijana lica. Većina suhih, mršavih, gladnih lica, iz kojih viri užasna patnja, nu ipak sa osmijehom — znak neobične duševne snage. Sva su nasmijana kao vječno nasmijano južno nebo.

Polazeći pokraj kuća ogranaka moje loze, stao me liječnik upoznavati sa rodbinom, što je povrvila na dvor ili bavila se u polju. Oni su me odmah prepoznali po liku i sličnosti i ako me dugo i dugo a neki od mlađih nikad ne vidješe, i stali me grliti nježno i sa milošću duše....

— Eno ti 'ćaće i maje uvr' vinograda! — povikaše neki.

Kad sam nastavio s liječnikom prema vinogradu ugledavši moje, postane mi korak nesiguran, a prsi se stale boriti sa silnim uzbuđenjem. Sunce je sjalo neobično žestokim strasnim plamenom i oboje oni stajahu u razgovoru, ogrnuti posve svijetlom, pokraj bujnog, dozrelog, bogatog vinograda. U njegovom licu sa krupnim ovješenim brkom bio silan, nehajan izražaj, a u njezinom blagom dugoljastom sa plavim očima zrcalio se neki meki i bolesni. Ona, čim je stigla u rodno selo, obukla čedno narodno odijelo, a on ostao u smeđem stranom sa visokim lakim čizmama, u jednoj ruci držeći štap, a u drugoj, koja se vrlo plastično u sjeni isticala, krupni crni grozd. Kad me majka ugleda gdje dolazim, poteče mi u susret, onda trenut stade nijemo preda mnom, dok me ne složi u zagrljaj. Dugo nije smogla ni slova, nego se tek trzala u jecanju... Ja se izljubih s njome, a onda s ocem. Prvo, što mi je otac progovorio, bilo je, da mi je pružio crni grozd.

— Okusi, iz našeg je vinograda!

Ja uzeh grozd i nešto čudna odjeknu svom mojom dušom. Dvadeset i pet godina bijah daleko od toga grozda, od zemlje i sunca, što su rodili taj grozd, čarobno božje biće, u kojem se najdivnije izražava miris i sila i krasna duša prirode ... Dvadeset i pet godina lutah što s roditeljima, a u poznijim godinama sam poput ciganina Slavonijom, Bosnom i Hercegovinom, a onda poslije tuđim svijetom, tuđom rasom, lutah zaražen i otrovan kulturnim i lažima ljudskim, srkah otrov knjiga, umjesto da ostah tu i krijepih se pravom istinom božjom: — svijetlom sunca i sokom ovog grozda: — zavičajem svetim zanosa i pjesme. I bezbroj tamnih i jadnih uspomena na moj dojakošnji život, lutanja, patnje, progonstva, udesa stalo vrviti mojom dušom, dok ju nije stegnuo vatreni prezir prema svemu: — prema kulturnim lažima, velegradu i Europi, i opet opojio zanos rodnog sunca i vina ... I čisto u nekom pobožnom ganuću prinesoh jagodu grozda na usta ...

— O kako smo te dugo čekali, o što si nas izmučio! — zavapila majka i opet zajecala.

— Pa pisao sam vam, majko, zar nisi primila pismo?

— Pismo, pismo, milo mi je tvoje pismo, nu oči moje hoće da te vide.

Najednoć se ona zadube pogledom u moje oči i lice.

— Kako si mi nekud čudan, vrlo čudan ... Bit će, što te nisam dugo vidjela, — i njenim licem preleti drhtava sjena ...

— Dabome, majko, nisi me dugo vidjela ... — A u sebi pomislih: — bijedna starica, tužni čempresu, i sama ne znaš, šta je, no ti ćutiš nehotice moju otrovanu dušu.

— Opet ćeš se naviknuti na me, majko.

— Sinko moj; — zače ona najednoć silnim vrelim glasom. Evo sam došla, nu ja moga ne prodajem, nigda! Ja sam pristala na put da vidim svoje. Ovaj stari vuk, — i pokaza na oca — hoće na silu, jer je njemu svejedno, nu meni nije. O ne prodajem ja svoga ni pod živu glavu, hoću ja da tu ostavim svoje stare kosti ... Tu sam se rodila, tu sam rodila tebe i braću ti i pokojnu stariju sestru na

sunce i ... i ... O sinko moj ... — Suze i jecaj pretrgoše joj glas.

— Majko! — uzeh je za ruku i poljubih. — Ti čini samo ono, što ti hoćeš, što je tebe volja. Znam da bi bilo korisnije po nas, da tu prodaš i u Slavoniji što kupiš ... Nu ja i srcem nisam za to da prodaješ.

— Štogod vas volja, — rekne otac hinjenim ravnodušjem. — Nu mi od toga nemamo nikakove koristi, a u Slavoniji bi mogli imati kuću i bašću i zemlje, i život bi bio stoputa bolji ... No što si me stara onda nagovorila na put ...

— Ja te nagovorila?! — pogleda ga ona u čudu. — da, da, jedino stoga, da vidim svoje ... Sinko moj, — obrati se ona k meni, — možeš li zamisliti kakva je meni radost vidjeti svoje?

— Pođimo vinogradom, da vidiš, kakvo je to zlato. Nazoblji se grožđa do sita. Pa treba da vidiš susjede svoje i gradinu, gdje je bila kuća, gdje si svijetlo ugledao. A kako vi, gospodine doktore! — obrati se zatim k liječniku, s kojim su se umah oboje u početku kao sa starim znancem srdačno pozdravili.

— Hvala, dobro je. Moja vas žena srdačno pozdravlja.

— O! — uzdignu majka glasom. — Pozdravite je po sto puta, kako mi je draga, Bog je pozdravio.

Vinograd je zapremao četvrt jutra i ležao ravno pod planinom, tek što ga je dijelila od nje uska livadica. Sa jakih loza visjeli krupni crni i bijeli grozdovi. Prolazeći vinogradom prostruji me najednoć neki čudan jak osjećaj, kao da se život djetinjstva rastvara preda mnom, dozivljući se uskrslim glasovima sa davninom. Ja sam jedva brojio tada tri godine, nu sjećam se vrlo dobro, kad je taj vinograd bio zasađen. Spomenuh se, da me je starija sestra, koja je umrla u Slavoniji, vodila tada o ruku. Spomenuh se množine težaka, s kojima je otac zasađivao lozu, objeda, večera, južnih noći, što smo ih boravili noćivajući pred kućom i nekog neizrečenog milja ... Sav se stresoh, u

grlu me stište grč i dugo ostah u nabožnom ganuću usred vinograda, usred najjače i najbliže uspomene moga ranog djetinjstva. I gle, kako je vinograd urodio i sazreo prekrasnim plodom, — pomislih najednoć; — a ja... O zašto ne ostah vjeran rodnoj grudi, zašto udes ne dade, da prirastem uza nju kao ova sveta loza...

— Cvijo, Mare, Stane! — prozivaše majka prema hrpi žena, što se oko nas skupiše. — Ovo je moj srednji!

— To je onaj mali, što je nosio uvijek patrice oko vrata, — i tu me nazvaše imenom iz djetinjstva, — što smo mu proricale dobre dane. Tko bi rekao, Gospe moja! — odvraćale žene. — Kako ti je, mili, kako? — zapitkivahu one.

— Hvala, drage tetke, puno vam hvala, dobro je. A kako vas Bog pomaže?

— Dobro Bog pomaže, ali ljudi odnemažu, rode naš!

I zatim se stalo oko mene uskršavati čitavo selo lica, navaljujući na me uspomenama i pradočujući mi nekadanji čisti, nevini, prirodni život polja, drage, gore i vinograda. Na zapadu plamtjelo je sunce gordim požarom zlata i krvi rišući blijedoplavim dalekim lukom neba priviđenja božje fantazije, crvene valove, veličajne tanke linije, visoke karminom zažarene zavjese, na dočaranim vratima raja, čarobno lepršave tek ružično i modro zadahnute odore mističnih bića, lake veličajne kretnje tek naslućene žive ljepote, tanke gracije plovećih oblačnih pahulja, a pod tim zatravljivim purpur-požarom neba sterale se daleke plodna polja i bujni bogati vinogradi sa spuvisoke gore, plodna polja i bujni bogati vinogradi sa spuštenim nabreklim krupnim dojkama do zemlje, kao iz miološte prema zemlji, kupajući se sladostrasno i požudno u razlivenoj nebeskoj krvi...

Dugo i dugo stajah nijem i ukočen potonuo u stvaranje božje, pred vječnim požarom purpurnog, mirisavog, rodnog juga okružen uspomenama i živim licima svoga sela... Prsa mi se gibahu silno u svetom ritmu molitve, čiste djetinske molitve i sav zamirah goreć u ekstazi ljepote pijan od vrelog zemljinog daha, od sunca i zanosa...

III.

Noću dok su moji i dok je selo spavalo, izađoh ispod kamenog dvora pod veličajni zvjezdani svod, pod planinu — povučen čudnim uzburkanim osjećajima. Potresni momenti uspomena i ljubavi nisu mi dali spavati. Razlivena mjesečina plamtjela je tanko modro planinom i selom, a na nebu su drhturile blijede sanjarske zvijezde. Tihe, neosjetljive sjene badema, maslina, jablana križale su tlom, ježeći se u svijetlu, gusta skupina narančinih krošnjica crnila se sjetno u vrtu... Ponad čitavog sela krilio se neki sveti duh mira, koji obećavaše dobre dane selu... Sva okolica hvatala se srca neizrecivim čarom, budeći u njemu neko bolno nirvansko čeznuće i harajući ga svojom dirljivom ljepotom...

Prošavši ispod planine spustih se u vrt, a onda obiđoh naranče, čemprese, loze i svako drvce, koje me je mamilo, dok se opojene duše uspeh opet pod goru i tu pogledah na jednu pećinu, a da se sav prepustim noći, mjesečini i duši ovog kraja.

— Gospode Bože! — stale se rojiti misli u mojoj glavi. — Zašto ja srćem bez cilja po svijetu? Zar mi cio svijet ljudi može dati sa svim svojim bijednim izumima veći užitak, nego jedna mjesečasta, narančasta južna noć?! Šta li ja tražim u kulturnoj Europi, kad mi ona ne može ništa da dadne osim otrova duševnog, kad mi ništa ne može da dadne od ove vječne harmonije, za kojom duša postojano kao sa bijele uskuhane pučine za mističnom lukom vapije... Ta harmonija, taj biblijski raj, ta slamka umirućih i utjeha prosjaka, oko mene je tu na pećini polivenoj valom mjesečine, tu u vrtiću badema i naranča, u mirisu zemlje... — O, sve ću prezreti i tu ću ostati, gdje sam nikao; samo ovdje mogu da dozrijem kao plod vinograda. Lutah, lutah tražeći ljubav kao čedo, što izgubi majku, a ljubav je tu u rukama moje majke, oca, u rukama moga puka. O, sve ću prezreti i preživjeti ću sa svojima, živjeti ću tu na pećini... Aad ljubavi svojih, rad ljubavi zemlje i puka ostat ću i sjediniti život s rodnom grudom.

Prsi mi se nadimahu, lica su mi gorjela i što dalje razmišljah, sve su mi jače rasla krila, da me ponesu božanskom milošću ekstaze... Sva rodna gruda, nebo, zemlja i sunce i požarna vizionarska prilika mirisavog juga, bila je tu u mome zagrljaju i ja zajecah u noć: Nebo moje, sunce moje! Majko! ja ostajem s tobom pred purpurpožarom... Kao sanjarski putnici kročit ćemo u mirluhu vječnih bašta... Kao dva sjetna čempresa sa visoke žalobne gore motrit ćemo tijek vremena i prirode i bit ćemo sretni u suncu i rosi...

Nu tu se dogodi nešto, što me je potreslo do u dno duše i napunilo užasom. Iz polutame sjena virilo je prema meni jedno lice, vrlo dobro poznato lice i kesilo se demonski mome zanosu... Ja sam to lice upoznao već iza prve svoje jače svijesti i u svim važnim prilikama moga života stajalo je to lice na granici između dobra i zla... To je lice bilo moj udes, a ja njegov rob. Ono me je pratilo kao tamna sjena. U ranijoj dobi imalo je nešto prkosna, objesna, nešto satirskog sijući razdor između mene i svega, što se mene doticalo, a u poznijim godinama poprimilo je strogo lik žene, čarobne zavodljive žene, slatke bludnice sa fosfornim obmanljivim sjajem očiju i nečujnim šuljavim krokom kao u grabežljive zvijeri. Njezin realni tip otkrih na ulicama i zabavištima sviju velegrada, što ih vidjeh. To je lice zapalilo svu tajnu borbu u meni i hvatanje o slamku... Ono je meni pomoglo kod sviju uspjeha i ismijalo me podlo iza svakog uspjeha dokazujući mi, da je to bio mjehur od sapuna... Ono mi je varilo napitke u magičnoj kuhinji i u svaki ulijevalo po kap otrova... U svaku slast, u slast ljubavi, zanosa, molitve trunilo mi boli i... i... ja sam tvrdo uvjeren, da je na dan udesa u onom crvenom ciku plamene gore, što je svijetlila moj put u karavani, imalo to lice udjela...

— Ja sam pripremila sve arene, zavjesila ih crvenim zastavama i bacila plamen u strasti, a ti hoćeš da se povučeš, podli crve! — progovorilo ono najednoć i nasmijalo se ledeno i smijalo se sve crnje i paklenije smijehom koji ubija...

Ja zadrhtah i zgrčih se na pećini. Pokornički, ropski pogled poslah tome licu i više nisam bio gospodar svojih misli i osjećaja, jer je sa mnom posve ovladalo to žensko i demonsko lice, zovući me u arenu... Kultura je žena!...

IV.

— Popusti majko, popusti, — govorio sam joj sutradan pred kućom jednog susjeda, kad je otac doveo povoljnog kupca. Oko nas nalazila se množina sumještana sa vikom, rogoborom i neobičnim mahanjem i otezanjem ruku, koji su to hvalili i dizali te omalovažavali cijenu posjeda. Liječnika nije bilo tu. On se sinoć umah povratio u varoš ispraćen našim pozdravima. U licu moje majke odražavala se briga i pečal. Ona me gledaše kao da ne vjeruje svojim očima.

— Što to čujem, sine moj! Isukrste Bože, zar si me i ti izdao?

Ja je povukoh nježno za ruku na stranu, pri čemu mi otac lukavo namignu, da što više utječem na prodaju.

— Vidiš, majko, — započnem ja, pri čemu me ona izmučenim pogledom promatraše, — ja te ljubim i svi te mi ljubimo, i ti znaš, ako te ja na što nagovaram, da to dolazi iz duše. Nije to u moju korist, u korist je braće i sviju nas, da tamo gdje boravite, osigurate svoj krov i svoje ognjište. Svi mi, majko, ljubimo Dalmaciju, nu mi moramo ljubiti i onu zemlju u kojoj živimo. A onda Slavonija je krasna i plodna zemlja i čeljad je tako dobra, pa već zbog toga zaslužuje, da je ljubimo... A onda što je još važnije, svi mi djeca tvoja proživjeli smo tamo veći dio života... Uspomene vežu nas na tu zemlju, ta je zemlja naša druga domovina...

Ona mi dobaci prijekoran pogled.

— Je li moguće, zar si me zbilja izdao?... O jadne mene.

— U istinu, majko, tako je.

— Nije tako, — uskliknu ona bolno. — Ti sve, što imaš u sebi, jest od Dalmacije, i nek se izrodi deset pokoljenja od vas, sve će biti od te zemlje...

— To ti govoriš samo iz prevelike ljubavi.

— Ja govorim, jer je tako... Jer koliko je naših pređa proživjelo u ovoj zemlji i koliko su oni primili u dušu od sunca i ove zemlje... Ovo je sunce jače i ljepše... Ja ne ću da napuštam ovo sunce...

— Mi sunce moramo, majko, prije ili poslije ostaviti... E, kad bi mi mogli uvijek biti uz sunce! — rekoh u po šale. — Nu što je čudno, ti si i bez toga sunca proživjela pod drugim suncem dvadeset i pet godina.

— Ja znam, ti si uvijek ginula, nu ipak, ipak... bila si se privikla...

— Nigda se ja nisam bila privikla, ja sam samo čekala čas, da se povratim.

— Dvadeset i pet godina čekala?

— Pa ja bih mogla i pedeset godina čekati samo kad bih znala, da ću se kad tad povratiti, — odvrati ona mirnim glasom, punim vjere.

Mene prođe jeza.

— I vi sad hoćete, da mi presiječete put, — doda ona bolno.

Ja se sagnuh i poljubih joj ruku.

— Ja te, majko, ne smijem više nagovarati... Ne prodaj!...

U taj čas pristupi otac k nama i dojavi, da kupac pristaje na svotu, koju je on tražio. — Promašimo li sada — pnaoda on — izgubili smo najbolju priliku za dugo i dugo, možda za uvijek. — Iznova navali na majku, dokazujući joj probitačnu stranu prodaje i nekorisnost, u kojoj posjed sad mrtvo leži.

Moja je majka bila zaglušena od boli i misli. Ona svrati oči k meni i dugo zadrža pogled na mome licu blijedeći i podrhtavajući.

— Rođeni moj! — progovori ona. — Ja sam i tebe i braću podjednako voljela, nu uvijek sam tebi upirala oči kao nadi svojoj, reci tvoju zadnju riječ i nek bude tako.

— Ne prodaj! — rekoh ja odrješito.

Otac me pogleda, krv mu udari u obraze, nu osta u nijemome muku.

— Ne prodaj... — odvrati ona gorko. — Nu lice tvoje govori »prodaj«! i kako tvrdo! O poznam ja tvoje lice, ja sam rodila tvoje lice.

— Ne prodaj! — ponovih ja istim glasom.

Ona mi se iznova zagleda u oči i zatreptavši, odvrati se naglo od mene. Nesigurnim korakom ode na gradinu naše srušene kuće, sjede na stijenu i tu zalama rukama tužno kao žalosna vrba u nasrtaju tamnog večernjeg vjetra...

Ubrzo su došla kola, da nas odvezu u varoš, gdje će biti sastavljen ugovor.

Kad je ona davala potpis na ugovor, tresla se je kao prut i podupirući je svojim rukama lomnu i nemoćnu, šaptah joj sinovski savjet, koji uzeh na savjest:

— Majko, bude li ikad išta moj život vrijedio, bit će u triumf starosti tvoje. Ja ću te povratiti tvome suncu.

Sutra dan izljubih se sa svojima i rastadoh, i opet preuzelo me je more, da me nosi izmučena i rastrovana po volji svojih silnih beskrajnih valova...

U ARSENALU.

Lutajući bez pravca uniđoh u prostranu mračnu zgradu sa visokim zidovima i začađenim stropom, punu željeza, radnika i strojeva.

Moj je provodič čovjek koštunjav, mršav —, a govori četiri jezika. Oči su mu hitre i brzo prelijeću od predmeta do predmeta, a onda se gube k moru daleko niz ljuljkavu razinu kao da nešto traže... Mora da je odrastao na obali i vikao gledati slobodno i daleko, slušati krič galebova i šum parobroda, pa sad u službi jednodnevnog bitka gine i čezne za pučinom...

Kretasmo se od stroja do stroja, od željeznih ravnih ili zavijenih oštrica, koje dubu željezo do golemih kotača, koji munjevnom brzinom proizvode silu, što pokreće sve radnje u tvornici. A posvuda susretasmo radnike u tvorničkoj uniformi — u plavim pruganim surkama i sa zamazanim tamnim kapama.

Pocrnjeli od željeznoga praha, zaglušeni od grohotnoga šuma strojeva, stajahu na svojim mjestima ili se zibahu sa željezom u ruci u teškoj šutnji, koja više potištava gledaoca, nego li onoga, na čijim je ustima zapela... Činjaše se, dobrovoljno upregnuti i nečim tajinstvenim ugroženi, što prijeti iz letećih preko strojeva kajiša i iz svakog dijela ubojitog željeza, da čekaju samo na svoj podnevni i večernji sat, kad iza vrata tvornice osvane sloboda, u kojoj ih očekuju matere, sestre il žene sa toplim zalogajem i slatkim riječima.

Priđosmo nekom željeznom batu na paru, koji je lupao po ogromnom željezu sa nekoliko stotina konjskih sila. Dvadeset radnika vrtjelo je usijanu kovinu, napražući se teško i sa znojem na čelu, a bat je davao gromorne udarce, kakvi se jamačno ni u paklu ne čuju.

— Čemu će to? — upitam provodiča.

— To je valjak za novu lađu.

— Zar se nova gradi?

— Vani joj je podignut kostur.

U meni poraste želja, da vidim buduću lađu i krenusmo na mjesto, odakle se je čula reska, zaglušna daleka zvonjava niz more, kao da negdje, u blizini, titani razaraju grandioznim ćuskijama visoka brda tvrdih kovina.

Putem mi pripovijedaše provodič, da će lađa za mjesec dana biti gotova i zaploviti morem. Godinu dana hiljada ih radi i međutim mnogi je zapečati svojom krvi nenadane smrti.

— Kako se to događa? — upitah.

— Padaju joj sa rubova kao mrtve ptice.

Pred nama niče more i kostur lađe u luci. Bijaše velik, dug, željezan i čunjast. Kao mravi puzale su po njemu, uza skele sitne prikaze ljudske i od njih se samo čuo vrisak željeza...

Zrak je drhtao od potresne jeke, a more se ljuljkalo u suncu kao da jedva čeka novi parobrod...

Dugo se zadubih u rad radnika, koji su kosturu postavljali na prednji kraj ogromna krila sa četiri pera, što sijeku valove i smiono dočekuju udarce bure. Nehote pokliknuh iznova promotrivši čitavi kostur:

— O, kakva li je to grdosija, kakvu li samo utrobu ima i koja sila u ovim krilima!...

Provodič, koji u taj čas stajaše zamišljen, progovori:

— I svake se godine grade tako velike, sa mnogo sila i brzine. To je deseta, što je pratim svojim očima u more.

— Je li koja od tih postradala?

On uzdahnu uzdahom, kojim se ljudi spominju pokojnika:

— Dvije su potonule.

On zašuti, poprimivši ozbiljan i mračan izražaj u licu, a tamne mu oči ponikoše.

— Žao mi ih je, premda ih ne bi trebalo žaliti, — rekne iza stanke. Lađe se grade na sreću kao što i pomorci žive na sreću...

— Volite li vi putovati morem?

— O, i te kako! — uskliknem ja i stanem mu nabrajati ushitne časove na parobrodu: šaroliku boju mora, što se izmjenjuje kod rađanja dana i noći, kod jasnog svijetla ili pod sjenom oblakovom, kod osvitka zore i rumenog zapada, što krvavom mrežom zastire more. I sve osjećaje, što ih čovjek ćuti, prodiruć u daljinu i ostavljajuć kraj za krajem: plavetne otoke i tihe svjetionike sa jednom kućicom pomorca stražara, sazdanom na visokoj hridi, što lebdi u gluhoj velikoj samoći, slušajući šum valova i cvijel bjelogrivog juga...

Ja sam to govorio u hodu na izlazu iz arsenala, a on se smijucaše.

— U vas je mehka i pohvalna duša, — progovori on, — nu ja sam drugih ćuti. Ja ne volim lađe, koju goni para, oklopljenu željezom, za koju se veli, da prkosi buri. Ja volim male barke ribarice, koje tjera vjetar i čovjek, volim one male barke, što se kao djeca podaju moru i po cio dan stoje sa razapetim jedrima kod otoka. One su za me kao proljeće — uvijek veselje nose. U njima su odrasli ocevi moji!.....

Potraja šutnja... A onda mu stisnuh ruku i rekoh pokazujući na kostur:

— Možda ćemo na onoj još skupa broditi!

— Možda i tonuti, — odvrati on sa lakim, hladnim smiješkom.

Ne znam, kako me se je dojmio taj provodič. Tužno se rastadoh s njime kao što se rastaje čovjek s brodom, s kojim je dugo i daleko putovao...

Poslije pet časaka lutao sam lukom, promatrajući u daljini pepeljkasto sive ratne brodove engleske, koji su stajali usidreni i ponosno stremili prema gradu, i brze talijanske brodarice na jedra, što donošahu iz svoje zemlje gradu svježe voće i povrće sazrelo na žarkom jugu. Zatim se obazreh arsenalu i pogled mi pade na tri skršene, nemoćne lađe, koje ležahu u škveru, čekajući na popravak. Zaboravih pitati provodiča o udesu njihovom i sjeta mi se primi srca... Htjedoh se povratiti, ali bijaše kasno.

Sunce je sjalo i u njem smijalo se more tamnomodrom mramornom bojom mrmoreći lakim valovima, kao da očekuje novi parobrod; po dalekim mu vodenim cestama prema otočima i ravnim prugama prema spuštenom nebu kružili galebovi — krilata plačna djeca mora, ispratívši izčeznule putnike iza otoka... a ja sam sveudilj mislio na tri skršene nemoćne lađe, što su svojom slikom zadavale bol i budile maštu na buru, noć i razbješnjelo more, što prijekim udesom kida čovječji život...

[illegible]óng
Zam[illegible]
[illegible]u prim[illegible]